

90 90

ШАМСУДДИНХОН
БОБОХОНОВ

СУНМАС
ЗИЁ

ШАЙХ ЗИЁВУДДИНХОН
ҲАЗРАТЛАРИНИНГ
ҲАЁТ ВА ФАОЛИЯТЛАРИ

ТОШКЕНТ “МАЪНАВИЯТ” 1998

90 90

Дунёда шундай инсонлар бўладики, уларнинг қалбини ҳамиша иймон ёғдуси ёритиб, иродаларини эътиқод бардам қилиб туради. Ана шундай кишилар боис инсониятнинг энг ноёб қадриятлари давр бўронларидан омон қолиб, авлоддан авлодга етиб боради. Миллатимизнинг бугунги кунда жаҳон эътироф этиб турган маданий, тарихий, илмий меросининг минглаб йиллар мобайнида безавол етиб келишида бундай фидойи инсонларнинг хизмати бениҳоя каттадир.

Зиёвуддин қори Эшон Бобохонов ана шундай жонкуяр инсонлардан бири эди. У киши энг юксак инсоний ахлоққа замин бўлувчи диний меросимизни, Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, Баҳоуддин Нақшбанд каби алломаларимиз меросини анча мураккаб бўлган замонларда оммалаштирибгина қолмай, миллатнинг жипслиги, турли динга эътиқод қилувчи халқлар ўртасида тинчлик, ўзаро ҳамкорлик ишига ҳам муносиб ҳисса қўшди.

Ушбу китобда ана шу зотнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақидаги ғоят мароқли ва ибратли воқеалар билан танишасиз.

Масъул муҳаррир – Абдулазиз Мансур

Устозимиз Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратларининг ҳаётлари ва фаолиятлари тўғрисида ўз фарзанди аржумандлари, йирик олим Шамсуддинхон акамиз томонидан таълиф этилган ушбу китобнинг чоп этилиши қувончли бир воқеа бўлди. Минглаб таълим ва тарбия топган шогирдлари буюк устоз — Шайх Зиёвуддинхон ҳазратларининг фазилатлари, қилиб кетган хайрли ишлари, қолдирган илмий мерослари тўғрисида тез-тез эслашиб, хотирлашиб туришлари табиий. Лекин ул зотни бобаракотни кўрган, илмларидан баҳраманд бўлган ва ширин суҳбатларида иштирок этган бахтиёр зотлар кундан-кунга камайиб бораётгани бизлар каби кўпларни ташвишга солиб келар эди. Яъни, келажак авлод XX аср уламоларининг энг машҳурларидан саналмиш бу улуғ дин пешвоси ким бўлгани ва қандай хайрли ишлар қилиб кетгани тўғрисида маълумотга эга бўлмай қолармикан деган хавотирлик ҳукм сурар эди.

Шукурлар айтамикки, Шамсуддинхон акамиз 1986 йилда бу китобни араб тилида нашр этиш шарафига муяссар бўлган эдилар. Мана, энди истиқлолимиз шарофати ҳамда миллий ва диний қадриятларимизни ардоқловчи халқпарвар Президентимизнинг одилона сиёсатлари туфайли буюк аجدодларимизнинг сўнмас зиёлари келажак авлодларимизга ҳам нур сочиб, йўлларини мунаввар қилиш имконияти ҳосил бўлиб бормоқда.

Устознинг 90 йиллик тўйлари муносабати билан мазкур китобнинг она тилимизда чоп этилиши барчамиз учун айни муддао бўлди.

Ҳақ таоло устозимиз муфтий ҳазрат Зиёвуддинхон қори акамизни ўз раҳматига олиб, жойларини жаннат айлаган бўлсин, омин!

Ўзбекистон мусулмонлари
идорасининг раиси, муфтий:
Абдурашидқори Баҳромов

МУҚАДДИМА

Марҳум волиди муҳтарамимиз муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон замонамизнинг машҳур кишиларидан эдилар. Ўзларининг илм-маърифатлари, кўп қиррали фаолиятлари, диний ва дунёвий хизматлари билан мусулмон давлатлари ва ҳатто мусулмон бўлмаган мамлакатларнинг пок қалбли инсонлари қалбидан чуқур ўрни олган эдилар. Ул зоти бобаракот билан шахсан учрашишга муяссар бўлган, ул зотнинг илҳомбахш сўзларини эшитган, тинчлик, тотувликка қарата эҳтиросли даъватларини тинглаган кишилар қалбида чуқур из қолдирар эди.

Шайх Зиёвуддинхон Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг ташкилотчиларидан бири бўлиб, умрларининг сўнгги чорак асри мобайнида ушбу ташкилотга бевосита раҳбарлик қилганлар. Собиқ Совет Иттифоқи ҳамда ер куррасининг турли мамлакатларида ўтказилган ислом ёки динлараро йирик халқаро анжуманларнинг ташкилотчиларидан ҳисобланадилар. Муфтий ҳазратлари мусулмонларнинг ҳар қандай ёвуз кучларга қарши курашда, тинчлик ва ижтимоий тараққиёт учун бўлган оммавий ҳаракатларида доимо пок ниятли инсонлар билан ҳамкорликда иш тутганлар.

Муфтий Зиёвуддинхон ҳазратлари ўзларининг ёрқин ва ибратли ҳаётларини инсоният тараққиётига бағишлаганлар. Ул зот ўз ҳаёт йўлларини Қуръони каримнинг қуйидаги ояти каримаси асосига қурдилар: «Эй инсонлар, дарҳақиқат Биз сизларни бир эркак ва бир аёлдан пайдо қилдик ва бир-бирингиз билан таниш-билиш бўлишларингиз учун турли халқлар ва қабилалар қилиб яратдик» (43-сура, 13-оят).

Ислом ўзининг 1400 йиллик тарихи давомида инсонпарварлик ғояларини сайёрамизнинг миллионлаб инсонлари онгига самарали сингдириб келаётир. Айнан ана шу ғоялар Исломни нафақат ер курраси аҳолиси салмоқли қисмининг имон-эътиқодига, балки ҳаёт мазмунига айлантирди. Бу табиий ва жуда тушунарли бир ҳолдир. Чунки Ислом дини таълимоти асосидаги ана

шу буюк ғоялар абаддир. Уларни шубҳа остига олиш ёки тафтиш қилиш мумкин эмас. Улар барча имон-этиқодли инсонларга масалаларни тўғри ҳал қилишда, энг қийин саволларга тўғри жавоб топишларида йўл кўрсатувчи машъал бўлиб хизмат қилади.

VII аср ўрталарида ҳазрати Умар ибн Хаттоб (р. а.) даврларида Ислом дини Озарбайжон ва Доғистонга, ундан сўнг Мовароуннаҳрга етиб келди. Бу минтақага Самарқанд, Бухоро, Шош (Тошкент), Термиз, Насаф (Қарши), Хоразм, Марв, Кеш (Шахрисабз), Хўжанд, Баласоғун, Ўзган каби машҳур шаҳарлар кирар эди. Мазкур шаҳарларнинг кўп асрлик бой тарихи ва маданияти Ислом динининг бу диёрларга ёйилиши билан боғлиқ бўлиб, бу VII асрнинг иккинчи ярмига, яъни Ўрта Осиёда ҳазрати Муовия ибн Абу Суфён халифалиги даврига тўғри келади. Бизнинг ўлкаларда Исломнинг таъ олиниши Қусам ибн Аббос (р. а.) — Муҳаммад алайҳиссаломнинг амакиваччалари, Саид ибн Усмои ал-Қайс ибн Осим (р. а.)ларнинг номлари билан узвий боғлиқдир.

Ҳазрати Валид ибн Абдул Малик ибн Марвон халифалиги даврида Мовароуннаҳрга Қутайба ибн Муслим юборилган. У мазкур кенг минтақада Ислом динининг тарқалишига улкан ҳисса қўшган.

Исломнинг оммалашуви унга этиқод қилган халқлар ҳаётини тубдан ўзгартирди. Сир эмаски, араб халифалигининг катта ҳудудида нисбатан қисқа тарихий даврда илм-фаннинг диний, дунёвий соҳаларида, мантиқ, грамматика, лексикология, поэзия, фалсафа, математика, тиббиёт, астрономия, жуғрофия, тарих каби фанларда ҳам жадал ривожланиш рўй берди.

Умумбашарият маданиятининг ажралмас қисми ҳисобланган мусулмон маданияти Исломга этиқод қилувчи кўп сонли халқлар томонидан ривожланиб борган. Бу борада Ўрта Осиё, Қозоғистон, Кавказ, Поволжье халқлари ҳам муҳим ўрин тутди. Биз, илм ва маданият тараққиёти тарихида Мовароуннаҳрдан етишиб чиққан жуда кўп олимлар борки, уларнинг номи тарих саҳифаларига олтин ҳарфлар билан битилиб қолгани учун Яратганга шукроналар айтамыз. Улар, жумладан, имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (194—256 ҳ.й.), Абу Исо Муҳаммад ибн Исо ат-Термизий (209—279 ҳ.й.), Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдураҳмон ад-Доримий (181—255 ҳ.й.), Абу Али ибн Сино (980—1037 м.й.), Абу Наср ал-Фаробий (256 ҳ.й. ту-

ғилган), Абу Райхон ал-Беруний (973—1048 м. й.), Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий (783 — 853 м.й.), Абдуллоҳ ибн Муборак ал-Марвазий (118—181 х.й.), Баҳоуддин Нақшбанд (1318—1384 м.й.), Исҳоқ ибн Роҳвайх ал-Марвазий (163—238 х.й.), Абу ал-Қосим Маҳмуд ибн Умар ибн Муҳаммад ал-Хоразмий аз-Замашарий (467 х.й. туғилган), Абу Мансур Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Маҳмуд ал-Мотуридий ас-Самарқандий (333 х.й. вафот этган), Нажмиддин Абу Ҳафс Умар ибн Муҳаммад ан-Насафий ал-Мотуридий ас-Самарқандий (460—537 х.й.), Абул Лайс Самарқандий (1003 м.й. вафот этган), ал-Ҳайсам Кулайб аш-Шоший (335 х.й. вафот этган), Бурҳониддин Али ибн Абу Бакр ал-Марғиноний (511 — 593 х.й.), Абу Бакр Муҳаммад ибн Исмоил ал-Қафқол аш-Шоший (291 — 366 х.й.), Муҳаммад Тарағай Мирзо Улуғбек (1394 — 1449 м.й.), Алоуддин Али ибн Муҳаммад Қушчи ас-Самарқандий (1404—1474 м.й.), Аҳмад Яссавий (1166 м.й. вафот этган), Аҳмад ибн Ҳанбал ал-Марвазий (164 — 241 х.й.), Абул Баракот Абдуллоҳ ибн Аҳмад ан-Насафий (701 х.й. вафот этган), Қозизода Румий (1360 — 1437 м.й.), Аҳмад Абул Аббос ибн Муҳаммад ибн Қасир ал-Фарғоний (861 м.й. вафот этган), Юсуф ибн Муҳаммад ибн Абу Еқуб ал-Хоразмий ас-Сақкокий (1160—1229 м.й.), Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Юсуф ал-Хоразмий, Саъдуддин Масъуд ибн Умар ат-Тафтозоний (722—792 х.й.), Абдулхолиқ ибн Абдулжамил Ғиждувоний (1179 м. й. вафот этган), Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ат-Термизий (868 х.й. вафот этган), Ҳофиз Кўҳакий (1394—1444 м.й.), Абул Аббос Мустағфирий ас-Самарқандий (432 х.й. вафот этган), Алманй Мир Жалол ўғли мулла Фазлуллоҳ (1850—1895 м.й.). Бу буюк олимлар муқаддас Қуръони карим ва Суннати Набавиянинг кучли билимдонлари бўлганлар.

Маълумки, Урта Осиё мусулмонларининг диний фаолияти 1943 йилда ташкил топган. Урта Осиё ва Қозғистон мусулмонлари диний марказининг ташкилотчиси ва биринчи раиси бобомиз муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхондирлар. 1957 йилда, яъни муфтий ҳазратларининг вафотларидан сўнг, бу юқори лавозимга марҳумнинг ўғиллари Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон тайинландилар. Муфтий Зиёвуддинхон надарн бузрукворларининг садоқатли ворислари сифатида замонамизнинг йирик дин ва жамоат арбобларидан бири бўлиб хизмат қилдилар.

«Ҳазрати Имом» маҳалласи. Табаррук боболар хонадони. Шайх эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон. Фарзандлари Зиёвуддинхоннинг таваллудлари. Болалик йиллари, биринчи устозлари. Шомий домла. Еш фақиҳ.

Тошкентнинг қадимги даҳаларидан бири «Ҳазрати Имом» ёки халқ тилида «Ҳастимом» маҳалласи бўлиб, у Ёшлигидаёқ ал-Қабир, «Улуғ» номини олган, фикҳ, ҳадис ва шариятнинг бошқа фанларини мукаммал билган, араб мамлакатларига қилган узоқ муддатли сафардан сўнг ўз она юрти — Шошга қайтган, Исломоламининг буюк алломаси — Имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Исмоил Қаффол аш-Шоший номи билан аталади. Ул зот умрларининг охиригача шу она заминда яшаб, ҳаёт кечириб, дорилфанодан дорилбақога риҳлат қилгач, шу ернинг ўзига дафн қилинганлар.

Урта асрларда ҳазрати Имом Қаффол Шоший ал-Қабир мақбаралари атрофига кўпгина улуғ уламолар қатори Баҳоуддин Нақшбанд Бухорийнинг (1314 — 1389 м.й.) шогирдларидан Низомуддин Хомуш, у зотнинг шогирдлари Хожа Аҳрор Валий ва бошқалар кўчиб келиб истиқомат қила бошлаганлар. Бу табаррук маҳаллага илм ва ҳикмат билан ошно бўлиш, Қуръони карим таълимотини чуқурроқ эгаллаш, ҳадиси шарифларнинг маъноларини ўзлаштириш мақсадида шогирд ва муридлар оқимининг кети узилмас эди. Кўн асрлик ажойиб Исломоламиналарининг руҳи бу ерларда ҳанузгача тирикдир.

Бу табаррук маҳалладан муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг буюк аждодлари ҳам ватан тутган эдилар. Худди ана шу ерда ул зот таваллуд топдилар. «Ҳазрати Имом» маҳалласидаги бу шарафли хонадон тошкентликларга маълум ва машҳур эди. Айниқса, бу меҳмондўст хонадоннинг эшиклари илм талабларга ҳаминша очиқ эди.

Узоқ қиш оқшомларида дала ишларидан бўшаб узоқ-яқиндан бирор маслаҳат олиш учун кўпчилик шу хонадонга интилар эдилар. Хонадон соҳиблари келганлардан илиқ сўзларини аямай, доно маслаҳатлари билан бор билимларини беришга ҳаракат қилардилар.

ТАБАРРУК АЖДОДЛАР ХОНАДОНИ ШАЙХ ЭШОН БОБОХОН ИБН АБДУЛМАЖИДХОН

Шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон ҳазратлари кўпгина Шарқ мамлакатларида катта обрўга эга бўлган тариқатлар орасида машҳур нақшбандия оқими намояндаларидан ҳисобланар эдилар. Форс-тожик шоири Абдурахмон Жомий (1414—1492), буюк ўзбек шоири Алишер Навоий (1441—1501) каби бир қатор улуғ зотлар ҳам, маълумки, бу таълимотнинг толмас тарғиботчиларидан ҳисобланар эдилар. Нақшбандия таълимоти Қуръони карим ва Суннат таълимотига ҳамоҳанг бўлиб, мурид ва мухлисларни тўғри йўлдан юришга, «даст ба кор, дил ба ёр» шиорига амал қилишга даъват қилар эди.

Шайх Эшон Бобохон ҳазратлари Қуръони карим ва ҳадис илмларини жуда яхши билар ва фарзандлари келажакда ислом дини тарғиботчиларидан бўлади деган орзу билан яшадилар.

Бу орзу ўз-ўзидан туғилмаган эди. Чунки Эшон Бобохон бобомизнинг аждодлари ислом динининг машҳур арбобларидан бўлиб ўтганлар. Ул зоти бобаракотлар ҳақида 9 жойида Юсуфхўжа Али ибн Носириддин Марҳумий исмли қозининг муҳри босилган васиқа (шажара) сақланиб қолган. Ул ҳужжат форс тилида битилган бўлиб, қуйида шу васиқа матнининг ўзбек тилидаги таржимасини келтирамиз:

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИМ

Ҳамд ул Аллоҳгаки, ул пайғамбарларига дин аҳкомларини умматларига етказишлик билан фазлу камол ато этди ҳамда ўз авлиёларини хавфу хатардан халос этишлик билан азизу мукаррам қилди. Салавоту саломлар ул Муҳаммад пайғамбаргаки, бутун оламга ани раҳмат этиб юборди. Шунингдек, анинг аҳли аёллари ва саҳобан киромларига дуруду саломлар бўлсин.

Аммо бутун кoinот эгасиким, зикри олий ва исми буюқдир, анга ҳамду санодин сўнг ва барча пайғамбарлар саййиди Муҳаммад алайҳиссалом васфу наътларидан кейин улуғ зотлар насабларидан бохабар ва уларнинг авлоду зурриётини воқиф бўлмиш кишилар қалбига ҳаргиз махфий эмасдурларким, Аллоҳнинг тақдирини азалийсн ва ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ишораларини ила тобеъиларининг тобеъла-

ридан саналмиш ҳазрати Исҳоқбон (раҳматуллоҳи алайҳи) Ислом лашкарлари сафида мавжуд эдилар. Улар ичида яна беш улуг зот бор эдилар:

1. Мавлоно Бакруддин Қафқол.
2. Ҳазрати Абдулжалил ота.
3. Ҳазрати Ювошбон (ҳазрати Исҳоқбоннинг биродари бўлиб, бу ака-укалар Абдурахмон ибн Абдулқаҳҳор ибн Абдулжабборнинг ўғилларидурлар).
4. Ҳазрати Абдулмажидбон (Ханорлиқ ота лақаби ила машҳурдирлар).
5. Ҳасан Восил (Аллоҳ ҳаммаларини ўз раҳматига олган бўлсин).

Мазкурлар «Инно фатаҳно лака фатҳан мубино» (Эй пайғамбарларим, сенга буюк фатҳу зафарлар ато этурман) деган ояти карима тақозоси ила Шоми шарафдин бу диёрларга келиб қолмиш эдилар ва бу диёрлар аҳлини фатҳи Ислом ила мушарраф айламишлар. То Исфижоб (ҳозирги Сайрам) вилоятига дохил бўлдилар, анда салтанат тахтига Абдулмажидбон ҳазратларини муайян этдилар, зеро бу ҳазрат Шоми шарифда ҳам соҳиби салтанат эрдилар.

Исҳоқбон ҳазратлари эса Қарғалиқ вилояти томон лашкар тортиб равона бўлдилар. Абдулмажидбон ҳазратлари Исфижоб вилоятида ҳидоят ва иршод мактабини очиб, анда тақвою поклик ила ташна лаб толиби илмларга ботиний илмлар сарчашмасин оби маърифат улаша бошладилар.

Маснавий:

Ул шайхким эрдилар маърифат паноҳ,
Дарсларига бўлди макон хонақоҳ.
Ўқирдилар унда аҳли тариқат,
Қилиб ҳосил илми тавҳиду ҳақиқат.

Абдулмажидбон ҳазратлари салтанат ишлари билан бирга шариат таълими ва тариқат одоблари ҳамда қозилик вазифаларини ҳар кимларга ҳавола этмай, ўз зиммаларига олган эрдилар. Шу йўсинда 45 йил муттасил хизмат қилдилар. Шу аснода ўзларининг пушти паноҳларидан дунёга келган Товусбегим исмли қизларини дўстлар ичида энг олим ва фозили саналмиш Ювошбон ҳазратлари паноҳларига топширдилар ва умри шарифлари охирида салтанатни шу муҳтарам куёвларига тавсия этиб, руҳларини ўз эгасига таслим қилдилар. (Жойлари жаннат бўлсин!)

Маснавий:

Агар мумкин бўлса эрди ҳаёти абад,
Анга лойиқ бўлур эрди набий — Муҳаммад.

Абдулмажидбон ҳазратларининг вафотлари аҳлу аёл ва ёру дўстлариға андоғ қайғу ва алам келтирдиким, кеча-ю кундуз кўзларидан ёш ўрниға қон оқур эрди. Тажҳизу такфинларини суннати саннийяга мувофиқ равишда бажо келтиргач, жанозаи мағфиратларини ўқиб, равзайи муқаддаслариға дафн эттиларким, ҳануз ул жой улуғларнинг зиёратгоҳидир. «Инно лиллоҳи ва инно илайҳи рожиъун» (Дарҳақиқат, ҳаммамиз Аллоҳнинг мулкидурмиз ва Унинг ҳузурига албат қайтурмиз).

Ювобшбон алайҳирраҳма Ҳақ Таолонинг марҳамати ила вилоят ва дилпарварликда Машриқдан то Мағрибгача машҳури жаҳон бўлдилар. Ул зоти бобаракотнинг пурҳикмат диллари ва нуфузли тиллари файзу футуҳидин барча фазилат соҳиблари ва тариқат аҳллари кўп баҳраманд бўлдилар. Иршоду тақво маснадида узоқ муддат қарор топганлари асносида илму ҳикмат ва боби тариқатда андоқ олий мақомларға етишдиларким, улус кўнглиға Тангри Таоло ғойибона илҳом ила ул зотни «шайхуш-шуйух» лақаби ила аташликни каромат этди.

Ул ҳазрати олийларининг бир фарзанди аржумандлари бўлиб, ани тарбиясига кўп саъйу кўшишда бўлгон эдилар. Вақтни, шайх алайҳирраҳма соли ҳижрийнинг уч юзида тақдири азал тақозоси ила дорилфанодни дорилбақога рихлат этдилар ва буюк аждодлари живориға мадфун бўлдилар, замона аҳлининг тадбиркор оқиллари машварати ила мазкур фарзанди солиҳлариким, ани Фахрул Ислому деб атамишлар эрди, вилоят маснадиға қониммақом этдилар.

Фахрул Ислому ўз вафотлари олдидан фарзанди солиҳлари бўлмиш Нурул Исломини шарнат ва вилоят ишлариға мутасадди этиб, оламдин ўтдилар. Тасаввуф тариқатининг улуғлари Нурул Ислому вафотидан сўнг, нури дийдалари бўлмиш Садрул Исломини оталари ўринлариға қониммақом этдилар. Бул жаноб бир неча вақт тақво ва фатво маснадида фаолият кўрсатиб, руҳи покларини даргоҳи илоҳийға таслим этдилар.

Ўринлариға фарзанди аржумандлари Бадрул Ислому таъин топдилар. Бадрул Исломининг бир хушрўй фар-

занди бор эрдиким, хусну жамолда Юсуф алайҳиссалом янглиғ машҳури жаҳон эрди (Андоғки, анинг еру осмон ҳам рашк қилур эрди). Номн шарифлари Шайх Исмоил бўлуб, фазлу камол ва илму қолу ҳолда Иброҳим Халилуллоҳнинг ўғиллари Исмоил алайҳиссалом каби мақбули омма эрдилар. У кишида одатдан ташқари бўлмиш кўлаб кашфу кароматлар зоҳир бўлғони нақл қилинур. Ул киши кундузлари ҳақиқат ва маърифатдин дарс айтишида барқарор ва кечалари зикру ибодат ила бедор эрдилар.

Маснавий:

Ибодатда маскани меҳроб эди,
Кўзлари тоат ила беҳоб эди.
Тарикатда эди у дурри ноёб,
Анга манфур эди ош-нону кабоб.

Қачонки Шайх Исмоил алайҳиррахманинг ажали муаммоси бошиға келуб соя солди, анда ул зотнинг 4 нафар фарзанларидин Қозий Алоул Исломоким, Қозий Байзовий унвони ила машҳурдир, оталари мақомларига таъйин топдилар. Бир қанча вақт давомида вилоят аҳлиға иршод, адолат ва эҳсон намуналарини кўрсатганларидан сўнг мақоми олийларига бу зотнинг фарзанди аржумандлари Абдулмажид Хожа (раҳматуллоҳи алайҳи) ўтирдилар. Ул киши шариат, тарикат ва ҳақиқат бобида машҳури жаҳон бўлиб, кўп каромат ва аломатлар соҳиби эрдилар. Руҳи покларини даргоҳи илоҳийга таслим этганларидин кейин сарой аъёнлари машварати ила икки фарзандларидан бири — Низомиддинни оталари маснадиға тахтнишин этдилар. Низомиддиннинг биродари Шайхул Исломоталаридин олдинок вафот этиб кетганлари сабабли, Низомиддин ўзининг 4 ўғилларидан бири — Муҳаммад Исломоталаридин ўз ўрниға валийюл-аҳд қилиб оламдан ўтдилар. Муҳаммад Исломоталаридин буюк ажлодлари йўлидан бориб, то ажал хитобини эшитиб олами боқийға риҳлат қилғунларига қадар вилоят тасарруфини мукаммал тарзда ижро этдилар. Андин сўнг фарзанди саодатмандлари Ҳазрат Қози Хожа, сўнгидин эса анинг фарзанди Қози Шоҳ Ҳусайн салтанат тахтида дунё ва охират ишларини камолиға етказиб ўтдилар. Муҳаммад Содиқни ўзиға валийюл-аҳд этиб тайинлайдилар. Шу сабабли кейинчалик уни «Бача Қози» (гўдак қози) лақаби ила атаганлар.

Аммо баъд: Бу улуғ зотлар тоифасининг таъриф ва тавсифлари хусусида ҳар қанча баён этсак арзир эди, лекин улар зикрини мухтасар айлаб, баъзи бир фазлу фазиллари ҳақидагина тўхталиб ўтдик. Бунинг учун улуғ Таирига ҳамду саю ва Унинг пайғамбари Муҳаммад алайҳиссаломга дуруду салаватлар айтамиз.

Маълумингиз ўлсинким, қози Шоҳ Муҳаммад Содиқ дорилфанодин дорилбақоға риҳлат қилгонларидин сўнг, ўринларига нуридийдаларни бўлмиш Қози Тулак Хожа қарор топдилар. Анинг вафотидин кейин Қози Шоҳ Абдулваҳҳоб бу мансаби олийга муяссар бўлдилар. Бу ҳазрат аҳли тариқатлардан бўлиб, ўзининг кўп кашфу кароматлари ила эларо машҳурлардан эдилар. Бул зотнинг 6 фарзанди бўлиб, ҳаммалари илму фанда пешқадамлардан эдилар.

Улардан бирининг номи — Қози Муҳаммад Ислон Хожа бўлиб, узоқ муддат давомида халққа шарият аҳкомларини баён этган, тариқат бобида эса, буюк аждодлари каби пешво бўлгон эдилар. Бу зотнинг ҳам Эшон Аюб Хожа номи бир ўғиллари бўлиб, зоҳирий ва ботиний илмларда алломайи замон ҳам соҳибни каромат эдилар. Анинг тўрт фарзанди бўлиб, бири Эшон Исомиддин Хожа, иккинчиси Эшон Зиёвуддин Хожа, учинчиси Ҳусомиддин Хожа ва тўртинчиси Исматуллоҳ Хожа эдилар.

Исомиддин Хожа Эшондин Юнус Хожа Эшон дунёга келади ва падари бузрукворлари мақомига эришади.

Юнус Хожа Эшоннинг икки ўғли бўлиб, бири Имом Муҳаммад Эшон (вафотлари 1300 ҳижрий), иккинчиси Абдулмажидхон Эшон номи ила машҳур ва маъруф эдилар.

Абдулмажидхон Эшондин 3 қиз ва 5 ўғил дунёга келган. Эшон Бобохон (1276—1376 ҳ.й.) ўғилларининг тўнғичи эрди.

Эшон Бобохон ҳазратларидан Муборакхон, Оқилхон, Камолхон, Зайнуддинхон, Зиёвуддинхон, Бадруддинхон, Носируддинхон исми 7 ўғил ва Сафияхон, Саййидахон отлиғ 2 қиз фарзандлар дунёга келган.

1957 мелодий санада Эшон Бобохон ҳазратлари вафотларидин сўнг, муфтийлик маснадиға фарзанди аржумандлари Зиёвуддинхон Қори таъйин топдилар. Ул ҳазрат дёнрмиз мусулмонлари орасида диний тарбияни ривожлантириш, турли бидъат ва хурофотларга қарши фатволар чиқариш ҳамда Ислон давлатлари билан дўстлик алоқаларини ўрнатиш каби хайрли ишларни

амалга ошириб, 1982 мелодий сана охирида дорилфано-
днн дорилбақоға рнҳлат этдилар ва Ҳастимом маҳал-
ласидаги Абу Бакр Қафтол аш-Шоший, Баҳодурхон
Маҳдум ва оталари Эшон Бобохон қабрлари ёнлариға
дафн этилдилар. Ҳақ таоло барчаларини ўз раҳмати
ва мағфиратига мушарраф айласин!

* * *

Боболари Юнусхон ибн Аюбхон ўз даврининг обрў-
ли фикҳшунос олимларидан бўлиб, кўп йиллар даво-
мида машҳур «Мўйин Муборак» мадрасасида дарс бер-
ганлар ва баракали хизматлари эвазига ул зот «Шайх-
ул-ислом» деган фахрий унвонга эга бўлганлар. Маз-
кур мадрасада ул зотнинг оталари Абдуллоҳ ибн Бур-
хон Эшон ҳам дарс берганлар. Улар Бухорои шарифда
машҳур уламолардан, хусусан, Имом ал-Баъсий ва
Имом Саъид ал-Маданийларда таҳсил олган эканлар.

Эшон Бобохон ҳазратлари ҳам Бухородаги «Мир
Араб» мадрасасида машҳур устозлардан, хоссатан,
Домла Икромчадан таҳсил олдилар. Ул зот ноёб ақл
эгаси бўлиб, умрлари давомида илмларини тўлдириш-
га, ўзларини қизиқтирган саволларга жавоб топишга
ҳаракат қилганлар. Бирор кишида бир ноёб диний ки-
тоб бор деб эшитсалар, дарҳол барча ишларини қолди-
риб, ана ўша китобни кўриш, ўқиш ва ундан ислом ақи-
далари, шарҳат қонунлари, тафсир, ҳадис, араб тили
наҳв-сарфи, тажвид ва бошқа ҳар хил исломий илмлар
борасидаги муаммоларга жавоб топишга ҳаракат қил-
ганлар. Шунинг учун бўлса керакки, у кишининг хона-
донн халққа танилган, чунки унда ҳақиқий соҳибн илм
яшар ва ул зотдан илм олиш, ҳаётий тажриба орттириш
мақсадида доимо аҳли илм ва толибн илмлар шу хона-
донга интилишар эди.

Муфтий Эшон Бобохон (1943 — 1957) диний
масалаларни ҳал қилиш ва оммалаштириш учун Ўрта
Осиёнинг барча шаҳарларидан днн арбобларини Тош-
кентга таклиф қилар, ўзлари ҳам тез-тез сафарларда
бўлиб, сафар асносидаги мулоқот ва илмий суҳбатлар
чоғида маънавий озуқа олар, жойлардаги илм аҳли
ҳам ўз навбатида Эшон Бобохон ҳазратларининг доно
кўрсатмалари ва маслаҳатларидан фойдаланар ва ул
зотн бобаракотнинг ақлу заковатлари, Ислом дини
тарғиботи йўлидаги тинимсиз ҳаракатларига тасанно-
лар айтар эдилар. Аллоҳ ул кишини ўз раҳматиға олиб
мағфират қилган бўлсин! Омин!

Тақдири Илоҳий тақозоси билан, ана шу художўй оилада бир ўғил фарзанд туғилади. Унинг исмини яхши ниятлар билан Зиёвуддинхон қўядилар (арабча Зиёуддин — «Диннинг зиёси»). Худди ана шу фарзандда оталари орзу қилган ниятлар рўёбга чиқди. Ул фарзанди аржумандлари замонанинг буюк ислом ва жамоат арбобига айланадилар.

Шайх Эшон Бобохон Урта Осиё ва Қозоғистон муслмонларига муфтий бўлиб сайланишларидан илгари Тошкентдаги «Мўйи Муборак» жомеъ-масжидида имом хатиблик лавозимида хизмат қилганлар ва дарс ҳам берганлар. Шу боис фарзандлари Зиёвуддинхон болалик даврлариданоқ қиблагоҳларининг толиби илмларга берган дарсларидан огоҳ бўлиб, Қуръони карим қироати ва тажвид қоидаларини талабалар қандай муҳаббат билан ўзлаштираётганини кўриб улғайди. Бу нарсалар фарзанднинг мурғак қалбида дини Ислом, унинг муқаддас Китобига чуқур иштиёқ ва муҳаббат уйғотди.

Табииyki, Зиёвуддинхон Қуръони каримнинг кичик сураларини ўз падари бузрукворларидан ўрганиб ёд олдилар. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, Зиёвуддинхоннинг Қуръон ва ҳадис илмига бўлган муҳаббатлари уйғонишига тақводор ва мунис волидаи меҳрибонлари Саломатхон Сиддиқхўжа қизларининг хизматлари каттадир. Аллоҳ у катта ойнимизни Ўзининг раҳмати ва мағфиратига олган бўлсин!

Шайх Эшон Бобохон ҳазратлари ўз ўғилларида чинакам тақво ва диний илмларни чуқурроқ ўрганишга бўлган самимий интилишни кўриб, дастлаб у кишини Қуръони каримни тажвид қоидаларига биноан тўғри тилловат қилувчи тенги йўқ қори-ю қурро бўлган Ҳаким Қори домлага ўқишга бердилар. Зиёвуддинхон ул зотдан тажвид илмидан жиддий дарслар олдилар.

Ҳаким Қори домла бағри кенг, очиқ юзли, мулоҳим киши бўлганликлари учун болаларни ўзларига жуда тез жалб қилиб оладилар. Ёш Зиёвуддинхон ҳам меҳрибон, ширинсўз устозига тезда ўрганиб қолди. Ҳар эрта тонг ўрнидан тургач, таҳорат олиб, бомдод намозини ўқигач, устоз уйга берган Қуръон сураларининг оятларини қайтариб, ёд олар, сўнгра «Тилла Шайх» масжидига — суюкли устози олдига йўл олар эди. Зиёвуддинхон Қуръони каримнинг катта қисмини мана шу устоздан ўқиб, ўрганган эдилар.

Толиби илмлардан Зиёвуддинхон ўзининг диний ўқишларга бўлган ғайрат ва ижтиҳоди билан ажралиб

турар, шу боис, у ўз устози ва атрофидагиларнинг меҳр ва муҳаббатини қозонган эди.

Бироз катта ёшдаги болаларга ул зотнинг ўғиллари Ғиёс қори домла дарс берар эдилар. Бу устоз муҳтарам оталарига қараганда талабчан ва қаттиққўл эдилар. Айниқса, барча мусулмонлар учун байрам бўлган жумъа кунлари устоз ўз ўқувчиларига яна ҳам талабчанроқ бўлар ва ўта диққат билан уларни кузатар эдилар. Улар кийимларининг озодалиги, оёқ кийимларининг тозаллиги, ўзларининг покизаликлари устоз эътиборларидан четда қолмас эди. Шунинг учун ҳам болалар бу муҳтарам зотни жуда ҳурмат қилар ва келажакда муқаддас динимиз учун хизмат қиладиган ёш диндорларни етиштириб беришда бир умрга ул кишининг қилган олижаноб ва беғараз меҳнатларини миннатдорчилик билан қалбларида эслаб қолдилар.

Болаликда олган диний илмлари учун Шайх Зиёвуддинхон яна бир зоти бобаракотдан — оталарига ҳам устозлик қилиб, у кишига ҳам дарс берган обрўли, диний илмлар билимдони Баҳодирхон маҳдумдан миннатдор эдилар.

Зиёвуддинхон 12 ёшларида Қуръони каримни тамоман бошидан-оёқ ёд олдилар. Бу кун барча учун, айниқса, Зиёвуддинхон, у кишининг меҳрибон ота-оналари учун қувончли кун бўлган эди.

Муқаддас китоб ҳикматларини чуқурроқ англаб етиш учун энди ўта масъулият билан мунтазам равишда тафсир ва ҳадис китобларини ўқиш, ўрганish онлари ҳам етиб келди.

Мана 1920 йили ёшгина Зиёвуддинхон Тошкентдаги «Кўкалдош» мадрасасига ўқишга кириш билан бир вақтда «Бароқхон» мадрасасининг кўзга кўринган устозлари Шайх Алоуддинхон маҳдумдан дарс ҳам оладилар. У даврларда «Кўкалдош» мадрасаси бошланғич синфларида асосан ҳадис китобларидан Урта Осиёда машҳур бўлган ал-Хатиб ат-Табризийнинг «Мишкот ал-Масабиҳ» («Чироқлар тоқчаси») асари, тафсирдан — икки буюк муфассирларнинг Қуръони каримга ёзилган «Жалололайн» номли қисқа тафсирларни ўқитилар эди. Муаллифларнинг бири Жалолиддин ибн Аҳмад ал-Маҳаллий, иккинчиси Жалолиддин Муҳаммад Абду-р-Раҳмон ибн Абу Бакр ас-Суютий эдилар.

Ўша 20-йилларда Тошкентга Шомдан атоқли илоҳиёт олим шайх Муҳаммад ибн Саид ибн Абдулвоҳид ал-Асалий аш-Шомий ат-Тараблусий желган эдилар.

Бизнинг Урта Осиё дёнларида у кишини ҳурматлаб Шомий домла деб аташар эди.

Шомий домла раҳбарлигида буюк ватандошимиз Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ҳазратларининг кенг ижодий меросларини чуқур ўрганиш аънаси қайтадан тиклана бошланди. Асосан ул зотнинг бир асрлик ижод маҳсули бўлган «Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ» («Пайғамбаримиз ҳақидаги ишончли ҳадислар тўплами») китобларидан ўргана бошладилар.

Шомий домла Имом Бухорийнинг олижаноб шахсияти ва унинг ҳиммат ва шижоатига бўлган ўзидаги беҳад меҳру муҳаббатини тўлалигича ўз ўқувчиларига бера олди. Ҳадис илминини чуқурроқ ўрганиш учун завқу шавқ билан интилаётган ёш Зиёвуддинхоннинг ўқувчилар орасида алоҳида ўрни бор эди. Ўз оталари ва биринчи устозлари қўлида нақ тайёргарликни ўтаган Зиёвуддинхон буюк аллома Имом Бухорий тўплаган ҳадисларнинг чуқур маъноларини бошқалардан яхшироқ ўзлаштира бошлади.

Ўқинч билан тан олмоқ керакки, бухоролик улуғ ватандошимиз қолдирган бебаҳо маънавий меросни, ҳақиқат ва илмга бор ҳаётини бағишлаган нурли сиймони Бухоро амири келажак авлод ёдидан чиқариб юбориш учун барча чораларни кўрди. Бухоро амири Холид ибн Аҳмад аз-Зухалий буйруғини, илмин хор қилмаслик мақсадида, қатъиян рад қилгани учун кечира олмади. Диндорлар орасидаги ҳасадгўйлари ёрдамида унинг номини бадном қилишга, ижодий аҳамиятини ерга уришга ҳаракат қилдилар. Натижада вақт ўтиши билан фақат Бухородагина эмас, балки Урта Осиё минтақасининг бошқа жойларида ҳам ерли диндорлар бу буюк китоб «Саҳиҳ ал-Бухорий» («ал-Бухорийнинг ишончли ҳадислар тўплами») ҳақида жиддий бирор фикр айта олмас эдилар. Бу китобда Расулуллоҳ ҳаётлари, сўзлари, ишлари ҳақидаги энг ишончли ҳадислар тўплагандир. Бироқ ўша даврдаги диндорлар орасида бу — Қуръондан кейинги муқаддас ҳисобланган китобни ҳатто фитна деб атаганлар бўлди. Мана шундай шароитда Шомий домла ўзларининг фидокорона меҳнатларини бошладилар. Ўз ўқувчиларига Пайғамбаримиз Муҳаммад Саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақидаги энг ишончли ва тўла ҳадислар тўпламинини келажак авлодлар учун тўплаб, сақлаган Имом Бухорийнинг мардона ҳаракати, асарининг ҳақиқий, ўчмас илмий аҳамиятини очиб бера бошлади. Шомий домла буюк Имом

Бухорий номини улуғлаш, у қолдирган бебаҳо меросни ҳозирги замон Исломи динига хизмат қилдиришни бутун ҳаётининг олий мақсади деб билган эди. Мана энди у ўз издошлари орасида ёшгина Зиёвуддинхон қиёфасида ўз ишнинг умидли давомчиларини кўрар эди.

ЁШ ФАҚИҲ

Имом ал-Бухорий асарларини ўрганишда Зиёвуддинхон ғайрат ва тиришқоқлик кўрсатиб, натижада ёшига нисбатан ҳайратомуз муваффақиятларга эришди. Шу муносабат билан мен ажойиб воқеага гувоҳ бўлган машҳур диндор ва хаттот Шоҳислом Охунд ибн Шомуҳаммад Домла ўғиллари — Ўзбекистонда ҳурматли мударислардан бўлган Шоҳикром қори ака ҳикоятларини келтирмоқчи эдим.

Зиёвуддинхоннинг оталари шайх Эшон Бобохон Шомий домла билан дўст эдилар. Унинг уйида бўлган, ўзлари ҳам у кишини уйларига таклиф қилиб турар эдилар. Одатда уларнинг жиддий диний мунозарага айланиб кетадиган учрашувларида, яқинлари, маслакдошлари ҳам қатнашар эдилар. Ана шундай катталарнинг учрашувларида, навбатдаги дарсдан сўнг, Шомий домла олиб қолган Зиёвуддинхон ҳам қатнашди. Одатдагидек бир пиёла чой устида йнғилган диндорларнинг қилган суҳбатлари бошланди. Тўсатдан Шомий домла Зиёвуддинхонни чақириб астагина: «Марҳамат, «Саҳиҳ ал-Бухорий»ни олиб келгин, бизга ўқиб, шарҳлаб берасан», — дедилар.

Йигитча тортиниб отасига қаради. Чунки, Зиёвуддинхондек ёш толиби илмнинг мазкур даврада қатнашиши ва Шомий домланинг, тўсатдан, буюк Имом Бухорий асарларини овоз чиқариб ўқиб, шарҳлаб беришни илтимос қилганликларидан сўнг барча қатнашувчилар қизиқиш билан ота-ўғилга қараб олдилар. Аммо шайх Эшон Бобохон ҳазратлари ўз хижолатларини сездирмай, хотиржамлик билан ўғилларига қараб, дедилар: «Устоз айтганларини бажар». Зиёвуддинхон ўқий бошладилар ва бир оздан сўнг бошидаги ўнғайсизликдан асар ҳам қолмади. Тезда ўзининг тўғри қироати ва ўқилган нарсани чуқур ва асосли шарҳлаши билан ўтирганларни ҳайратга солган ёш фақиҳга ҳаммалари самимий эътибор ва қизиқиш билан боқар эдилар. Ўқишни тугатгач, биринчи бўлиб шайх Эшон Бобохон ўринларидан ту-

риб, Шомий домла томон юрдилар. Ўз навбатида Шомий домла ҳам дўстлари томон шошардилар. «Аллоҳ Таолога шукроналар бўлсин! — титроқ овоз, кўзларида ёш билан Эшон Бобохон дедилар. — Мана шундай саодатли кунни кўриш насиб этди. Сиз менинг ўғлимни чинакам фақиҳ қилиб тарбиялабсиз, Шомий домла. Яратган эгам Сизни ярлақасин! Сизга ўз раҳматини ёғдирсин!» Дўстлар қучоқ очиб кўришишди. Бу воқеа барча қатнашувчиларда қувонч ёшларини келтирди.

Ёш Зиёвуддинхон бошқа устозлардан — Жамолхўжа домла, Ҳасан Ҳазратлардан ҳам дарс олди. Жамолхўжа домладан ҳадис илмидан, Ҳасан Ҳазратдан тафсири илмидан таҳсил олди. Шунга қарамай, бир умр Шайх ат-Тараблусий — Шомий домладан миннатдор бўлиб, у кишини ўзининг энг биринчи устози ва мураббийси деб ҳисоблади. Домланинг диний манбалар ва илмий адабиётини жуда яхши билиши, ўз ишига ўта садоқат билан қараши ҳамда ажойиб муддарислик таланти Зиёвуддиннинг ўткир қобилиятини худди атиргул гунчасини очгандек очиб юборди. Худди ана шу доно ва узоқни кўрувчи устоз бехато ва аниқ ўз ўқувчисининг олий тақдирини олдиндан пайқаган эди. Унинг ўз қўли билан ёзиб берган гувоҳномасини шайх Зиёвуддинхон кейинги бутун умри давомида олинган гувоҳнома ва дипломлардан қадрлироқ деб биларди.

Шомий домланикидаги учрашувдан сўнг бир неча йил ўтар-ўтмас, кўпгина уламолар, шайхлар, муллалар ёш қорининг муқаддас Қуръони каримни бехато ўқиши, унинг оятларини шарҳлаб беришини қувонч билан гапиришар эди.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳадисларининг Урта Осиё ва Қозоғистон минтақаларида ўтмишдаги билиш даражасини қайтадан тиклашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган Зиёвуддинхонни муваффақиятлар бошини айлантирмади, балки у зот ўз билимларини янада такомилга етказиш ҳаракатини давом эттирди. Бунинг учун у аввало ўз илм хазинасини бойитиш учун жуда кўп ўқир, ўзини қизиқтирган масалалар бўйича билимдон кишилардан маслаҳат олишга уялмас, Расулulloҳ ҳадисларининг бебаҳо аҳамиятини ҳамма жойда иложи борича тарғиб қилар эди. Туну кун чарчамасдан қилинган меҳнат билан бир вақтда Яратганининг ўзи ато этган ажойиб тадқиқотчилик ва ташкилотчилик қобилияти бир галикда натижасиз қолмаслиги аниқ эди. Ёш олим Зиё-

Ота ва фарзанд. Мутолаа они

Зиёвуддин қори ҳазратлари оналари билан

вуддинхоннинг фикри борган сари салмоқли ва аҳамиятли бўлиб, унинг атрофига тенгдош ҳамфикрлари тўплана бошлайди. Шунинг учун бўлса керак, Зиёвуддинхоннинг ташаббуслари билан аввалига ойига икки марта, кейинчалик эса ҳафтасига бир марта ёш уламолар йиғилиб турадиган бўлдилар. Мазкур мажлисларда асосан ҳадислардан баҳс этилар, мунозарали фикрлар ўртага ташланиб ҳал қилинар эди. Шунинг учун бу мажлис аҳлини кимлар жуда ўришли қилиб «Аҳли ҳадис» («Ҳадис аҳллари») деб атаган экан. Бу мажлисларга тез орада нафақат ёш диндорлар, балки Абдулғафур махсум, Еқубжон махсум, Ғани қори, мулла Усмои ва шулар каби улуғ ва муҳтарам зотлар ҳам қатнаша бошладилар.

Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон уйларидаги мажлисларда қатнашганларининг эсланиларича, бизнинг диёрларимизда Пайғамбаримиз ҳадисларига бўлган чуқур қизиқиш анъанасини қайта тиклашда «Аҳли ҳадис» мажлислари жуда катта хизмат қилди. Ёш диндор Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон бу мажлисларнинг моҳир ташкилотчиси эди. Унинг ўсиб бораётган обрўси насалнасабининг улуғлиги билангина эмас, балки буюк мақсадларга қаратилган меҳнати, олий Ислои ғояларига чин ихлоси, Ҳақ йўлида сабот-матонат ила тинимсиз изланишлари самараси эди.

Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг муқаддас Қуръони каримни ёддан билиши тафсир илмини муваффақият билан эгаллашига ёрдам берди. Бу эса, келажакда нафақат Ватанимиз диндорлари даврасида, балки бутун мусулмон оламида унга шону шуҳрат келтирди.

Шайх Зиёвуддинхон ўз устозлари — шайх ат-Тараблусий, Жамолҳожии домла, Ҳасан Ҳазратларнинг мустақил йўлга хайрли дуои фотиҳаларини олиб, аввалида, бир неча йил мобайнида Тошкентдаги қатор жомеъ масжидларда имом хатиб бўлиб хизмат қилдилар. Бу катта масъулиятли ишни адо этиш билан бир вақтда Ислои ақидаларининг назарий масалалари бўйича самарали фикр-мулоҳазалар ва ижодий изланишлар олиб борди. Шайх Зиёвуддинхоннинг диний дунёқараши ўша пайтдаёқ чуқур ва узил-кесил шаклланган эди. Бу эса, Ислои динининг софлиги учун қатъий кураш, унинг ёйилиши, тинчликсевар ғояларининг ҳар ерда тасдиқланиши, шу билан бирга дини Ислои муқаддас аҳкомларини бидъат ва хурофотлардан тозалаш — ул зоти бобара-

котнинг келажакдаги диний ва ижтимоий фаолияти учун мустақкам замин бўладиган асосий йўналишлардан эди.

Шайх Зиёвуддинхонга оталаридан ўтган ташкилотчилик қобилияти шундай улуғвор вазифаларни муваффақиятли адо этишларида жуда катта ёрдам берди.

УРТА ОСИЁ ВА ҚОЗОҒИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ ДИНИЙ БОШҚАРМАСИНИНГ ТАЪСИС ЭТИЛИШИ

Шайх Зиёвуддинхоннинг оталари Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон ҳазратлари кўпдан бери Урта Осие ва Қозоғистон мусулмонларини бирлаштириб турадиган бир марказ тузиш ғоясини кўнгилларига туғиб қўйган эдилар. Чор Россияси даврида Уфада ягона мусулмонларнинг бир диний бошқармаси бўлиб, у ҳам бўлса географик жиҳатдан бошқа мусулмон минтақалари — Урта Осие, Қозоғистон, Кавказorti жумҳуриятларидан бир неча минг км узоқда эди. Уз қиблагохларининг фикрларини қўллаган Зиёвуддинхон ёшлик чоғларида ноқ оталарига ишонган ҳамфикр, содиқ ёрдамчи, маслаҳатчи ҳам сафдош эдилар. Ота-боланинг орзулари Иккинчи жаҳон уруши йиллари (1941--1945) амалга ошди. Улар Урта Осие ва Қозоғистон мусулмонларини ягона диний бошқарма остида бирлаштириш ташаббусини бир қатор зиёлилар билан кўтариб чиқдилар. Ўзбекистон ҳукумати бу ташаббусни қўллаб-қувватлади ва бундай марказни тузишга барча амалий чораларни кўриш учун тайёрлов комиссияси (ҳайъат) тузиш кераклигини таклиф этди.

Комиссияга Ўзбекистондан Шайх Эшон Бобохон бошчилигида, Қозоғистондан — Шайх Абдулғаффор Шамсуддин раҳбарлигида, Тожикистондан — Шайх Солиҳ Бобокалон раҳбарлигида, Қирғизистондан — Олимхон Тўра Шокир раҳбарлигида, Туркменистондан — Шайх Анна Эшон раҳбарлигида кўзга кўринган диний арбоблар кирдилар. Комиссия ишида иштирок этиш учун солиқ Иттифоқнинг Европа қисми ва Сибиря мусулмонлари диний бошқарма раиси шайх Абдурахмон Расулий, Москва масжиди имом хатиби шайх Халил Раҳмон, Қозон масжиди имом хатиби шайх Қиёмиддин ал-Қодирий ва бошқа обрўли уламолар таклиф қилинди-лар.

Комиссия таъсис қўмитасини тузиб, унга Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон масъул котиб этиб тайинланди.

Қўмита, жадал тайёрлов ишларидан сўнг Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмон уламоларининг қурултойини 1943 йилнинг октябрь ойида чақиринишга қарор қилди. Минтақанинг кўзга кўринган диний арбобларига таклифномалар юборилди ва қурултой ўз вақтида—20 октябрь 1943 йилда очилди. Унга минтақанинг 5 республикасидан — Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистондан 160 дан ортиқ вакил (делегат) келди.

Қурултой уч кун давом этди ва Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний назорати ташкил этилганлиги ҳақида қарор қабул қилинди. Унинг 11 кишидан иборат Президиуми ва 5 кишидан иборат тафтиш комиссияси сайланди. Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасига раис этиб бир овоздан Эшон Бобоҳон ибн Абдулмажидхон сайландилар ва ул зоти бобаракотга минтақадош беш иттифоқдош жумҳуриятларининг муфтийси деган олий унвон берилди. Раис муовини этиб шайх Муродхўжа Солиҳий, масъул котиб — 35 ёшли шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон сайландилар. Қурултой минтақа беш жумҳуриятининг ҳар бирида Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг қози бошчилигидаги вакилликни тузиш ҳақида қарор қабул қилди. Улар: Ўзбекистондан — шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон, Қозоғистондан — шайх Абдулғаффор Шамсуддин, Тожикистондан — шайх Солиҳ Бобокалон, Қирғизистондан — Олимхон Тўра Шокир, Туркменистондан — шайх Анна Эшон.

Қурултой қатнашчилари Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ўз фаолиятида Қуръони карим ва Расулulloҳ Саллаллоҳу алайҳи васаллам Суннатлари асосий манба бўлишини яқдиллик билан тантанали эълон қилдилар.

Қурултойда Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси мазкур минтақа мусулмонларининг энг олий ҳайъати эканлиги, унинг асосий вазифалари ва ҳақ-ҳуқуқлари, шу билан бирга штат жадвали ва ходимларининг ишдаги фаолиятлари қайд этилган эди.

ШАЙХ ЗИЁВУДДИНХОН — ЎЗБЕКИСТОН ҚОЗИСИ

Шайх Зиёвуддинхон бир вақтнинг ўзида Ўзбекистон қозиси, Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси масъул котиби вазифаларини ўтаган

ҳолда, ўз оталари муфтий Эшон Бобохон ҳазратлари билан яқин ва самарали ҳамкорликда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси фаолиятидаги барча соҳалар бўйича улуғ-улуғ ишларни олиб борар эдилар.

Ул зот Қози сифатида ўзларининг ажойиб ташкилотчилик қобилиятларини кўрсатиб, ҳар хил диний оқимларни бир йўлга солишни уддасидан чиқдилар. Қози Зиёвуддинхон ёш исломий талабаларга алоҳида эътибор билан қараб, уларни муқаддас Ислом динининг ҳақиқий ақидаларни асосида тарбиялаш ва тайёрлаш вазифасини ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг доно насиҳатлари: «Мен сизларга икки нарса — Қуръони карим ва аҳодиси Набавияни қолдирдимки, агарда Сиз уларга амал қилсангиз, ҳеч қачон адашмайсизлар» (ат-Термизий). Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари дини Исломни покиза сақлаш учун ҳар хил хурофот ва бидъатлар билан изчил ва мурасиш кураш ташаббускорни бўлиб чиқдилар. Адашганларни муқаддас Ислом динининг Ҳақ йўлига қайтариш борасида сабот-матонат билан иш олиб бордилар. У кишининг бевосита раҳбарликларида шарриятнинг долзарб масалаларни бўйича фатволар чиқарилиди. Улар мўминларга Қуръони карим ва Расулulloҳнинг Суннатлари кўрсатган йўлдан адашмасликка ёрдам бериб, маълум даражада бу олижаноб вазифани муваффақиятли ҳал этишга имконият яратиб берди.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ишни ҳар томонлама авж олдиргани туфайли мазкур днёрларда, кенг жамоатчилик ва мусулмонлар кўз ўнгида унинг обрўси яна ҳам ортиб борарди. Диний фаолият нафақат Ўзбекистонда, балки Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон ва Туркменистон жумҳуриятларида ҳам сезиларли даражада жонланаётган эди. Бунинг натижаси ўлароқ, жойларда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ишларини олиб бориш мақсадида ваколатномалари — қозиёт (қозихона)лари ташкил этилди. Маълумки, масжидлар— дини Исломнинг асосий йўл кўрсатувчилари ва аҳкомларининг сақловчилари. Қозихоналар умумфаолиятининг сезиларли муваффақияти кўпроқ масжидлар ишлашининг тартибийлашувига ёрдам қилганди.

Муфтий Зиёвуддинхон масжидлар фаолиятига ҳамма вақт жуда катта эътибор қилиб келганлар. 1948 йил-

нинг декабрида чақирилган Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг иккинчи қурул-тойида масжидлар иши ҳақидаги Низомни тайёрлаш ишига эндиғига Диний назорат раиси муовини этиб сайланган шайх Зиёвуддинхонга раҳбарлик қилиш топширилган эди. Масжидлар иши ҳақидаги қабул қилинган Низомни ривожлантириш борасида Зиёвуддинхоннинг ташаббуслари ва бевосита иштирокларида Мавлудун-Набийни ўтказиш тартиби, жанозаларни ва бошқа маросимларни шарият қондаларига биноан ўтказиш тартиби кўрилиб, масжид имом хатибларига тегишли кўрсатмалар берилган эди.

Шайх Зиёвуддинхоннинг масжидларга алоҳида диққат-эътибори Ўрта Осиё ва Қозоғистоннинг барча диний жамоаларида тартиб ва уюшқоқликнинг мунтазам ўсиб боришига ёрдам қилар эди. Масжидлар фаолияти борган сари аниқ ва мақсадга мувофиқлашиб борар, бу эса, ўз навбатида Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон, Қозоғистон ва Туркменистонда кўпгина Аллоҳ уйлари қайта тиклаш, таъмирлаш ва ободончилиги учун катта имкониятлар очар эди.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ташаббуслари билан XVI асрда қурилган машҳур «Бароқхон» мадрасасининг таъмир ишлари учун анча пул-маблағ ажратилган эди.

Қайта тиклаш учун энг яхши ғишт, ганчкор усталар тақлиф этилган эди. Ганчга гул солиш Ўрта Осиё халқларининг ўзига хос амалий санъати фахридир. Мадраса таъмир ишларидан сўнг ўзининг асл ҳолига қайтди. Унда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси жойлашди.

МУҚАДДАС ҚУРЪОНИ КАРИМНИНГ НАШР ҚИЛИНИШИ

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг таҳсинга сазовор ишларидан бири — бутун дунё мусулмонларининг муқаддас Китоби бўлмиш Қуръони каримнинг нашр қилиниши эди. 1913 йили Тошкентда Қуръони каримнинг машҳур хаттот Мирза Ҳошим Хўжандий томонидан насх хатида кўчирилган нусхаси қайта нашр этилди. Қуръони карим нусхаларининг катта қисми одатда ҳорижий мусулмон мамлакатларидан, хусусан, биродар араб мамлакатларидан келар эди. Шунинг ҳисобга олган ҳолда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмон-

лари Диний бошқармаси шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ташаббуслари билан муқаддас Китоб — Қуръони каримнинг вақтли нашри ташкил этилди.

Бу ажойиб воқеа барча мусулмонлар томонидан катта қизиқиш билан кутиб олинди. Қуръони карим янги нашрдан чиққан нусхаларининг масжидлар орқали тарқатилиши муттасил таптанали вазиятда, шодиёна ўтар эди. Нашр қилинган муқаддас Китобнинг талайгина нусхалари мусулмон мамлакатларидан келган кўнгинга меҳмонларга туҳфа қилиб тақдим этилган.

1960 йилда Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси Қуръони каримнинг янги нашри устида иш олиб борди. Унга 1924 йилда Қоҳирада босилган Қуръон асос қилиб олинди. Янги нашрни тайёрлашда Мисрдаги «Ал-Азҳар» университети уламо ва машоўқлари бевосита иштирок этдилар.

1968 йили бутун дунё мусулмонлари муқаддас Қуръони каримнинг, Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламга ваҳий нозил бўлганининг 1400 йиллигини кенг нишонладилар. Бу жуда катта тарихий воқеа муносабати билан кўнгинга мусулмон мамлакатларида Қуръони каримнинг янги нашрлари амалга оширилди. Бизнинг мамлакатимизда бу мақсадлар учун муқаддас Китобга 1913 йилги Тошкент нашри асос қилиб танлаб олинди.

Муқаддас матнни ниҳоятда тўғри чон этиш, уни ҳато ва нуқсонлардан холи қилиш учун махсус таҳрир ҳайъати тузилган бўлиб, унга обрўли уламолар, Тошкент, Қўқон, Андижондан энг зўр қорилар жалб қилинган эди. Ҳайъат бир неча ой мобайнида матнни синчиқлаб диққат билан солиштиригандан кейингина Диний бошқарма Президиуми уни нашр қилишни бошлашга рухсат берди. Муқаддас Китоб икки хил—катта ва кичик ҳажмда нашр қилинадиган бўлди. Қуръони каримнинг охириги нашри 1985 йили Қозон шаҳрида чон этилди.

Қуръони Мажиднинг мўъмин-мусулмонлар ўртасида ёйилиши уларни тўғри тарбия қилиш, қалбларида ҳақиқий Исломи мустаҳкамлаш, ҳамма даврларда биринчи даражали аҳамиятга эга бўлган. Аллоҳнинг Муқаддас сўзини тўғри тушуниш учун зарур шартлардан бири, хусусан, араб бўлмаган мусулмонлар учун, бу — оддий мўъминларга унинг маъноларини тушунтиришга қодир бўлган уламолар, руҳонийлар сонининг етарли даражада бўлиши эди. Мана шунинг учун ҳам шайх Зиё-

вуддинхон ибн Эшон Бобохон, табаррук оталари каби ўз диний фаолиятларининг аввалиданоқ ёш диндорларни тарбиялаш ва тайёрлаш масалаларига жуда катта эътибор берган эдилар. Уларнинг ташаббуслари ва ҳаракатлари туфайли Бухорода 1945 йили нафақат Ўрта Оснёда, балки бутун Ислom оламида машҳур бўлган қадимий диний ўқув даргоҳларидан бўлган «Мир Араб» мадрасаси ўз фаолиятини қайта тиклади. Мадраса 1503 йили қурилган бўлиб, у араб ва бошқа мусулмон мамлакатларида номи чиққан бухоролик улуғ олим, Нақшбандия тариқатининг асосчиси Баҳоуддин Нақшбанд (1370 йилда вафот этган) сулукининг ихлосли издошларидан араб амири шайх Саид Абдуллоҳ Яманий номи берилган.

«Мир Араб» мадрасаси ташкил бўлгандан буён, нафақат Ўрта Оснё, балки қўшни мусулмон мамлакатлар диний ҳаётига сезиларли таъсир ўтказган кўплаб машҳур арбоблар таҳсил олганлар. Масалан, XIX асрда яшаб кўзга қўринган диний арбоблардан Қозий-Асғар. Бу зот Нақшбандия тариқати Жўйбория оқими етакчиларидан бири эди. XIX аср охири буюк муфассир ва муҳаддислардан бўлган, муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхоннинг мураббий ва устозлари Миён ҳам бу ерда таҳсил олиб, кейин ишлаган эдилар. Мазкур мадрасада ўзбек ва тожик тилларида асарлар ёзган буюк ёзувчи ва олим Садриддин Айний ҳам таҳсил олганлар.

Мадрасада талабалар қатор диний илмлар — Қуръон қироати ва тажвиди, тафсири, Пайғамбаримиз Суннатлари, шарнати Ислomia, Ислom тарихи билан бир қаторда араб тили, ўзбек тили, форс тили, жуғрофия, тарих фанларидан таҳсил оладилар.

1917 йил Тошкентда Имом ал-Бухорий номидаги Олий Ислom маъҳадининг ташкил этилишида муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг хизматлари беқиёсдир.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам мўъминларини ҳамма вақт илм олишга чақирганлар: «Илмини излаш — ҳар бир мусулмон учун фарздир» (Байҳақий); «Кимки Аллоҳ учун илм олишга интилса, у доимо Унинг йўлида юрган бўлади» (ат-Термизий). Аллоҳ Субҳону ва Таоло инсон ўз номига муносиб бўлиши учун доимо билимларини ошириб, Қуръони карим оятлари ва аҳодиси Набавийга амал қилишлари лозим эканлигини уқтиради.

Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийлари талабалар ҳақида ғамхўрлик қилар, уларнинг ўқишлари янада мазмунли бўлиши учун барча имкониятларни яратар эдилар. Олий Ислом маъҳадининг бой кутубхонаси бўлиб, унда Қуръонни Мажиднинг қадимий қўлёзмаси ҳам, ҳозирги нашрлари ҳам, унга ёзилган қатор тафсирлар, ҳадислар, араб тили грамматикасига оид асарлар, риторика, тажвид, фалсафа, Ислом тарихи, қадимги Шарқ тарихига оид асарлар мавжуд эди.

Олий Ислом маъҳади талабалари битирувига бағишланган таптанали маросимда муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари қуйидагиларни маълум қилдилар: «Биз, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раҳбарлари, бугунги шундай ажойиб таптаналарнинг шоҳиди бўлишимизга имкониятлар яратган Аллоҳ Субҳону ва Таолога беадад шукроналар айтамыз. Яратган Эгамнинг инояти бирлан Сизлар бугун Иломий таълимларни тугатиб, дипломли диндор бўлиб, энди сабрсизлик билан тайин этиладиган хизмат жойларингизни кутиб турмоқдасизлар. Агарда бу иштиёқингиз Аллоҳ йўлида ихлос билан хизмат қилиш учун интилиш ва одамлар қалбига муқаддас Ислом таълимотини жойлаштириш мақсадида бўлса, Аллоҳнинг раҳматига сазовор бўлурсиз, албатта.

Ҳадемай барчангиз тайин этилган жойларингизга тарқаб кетасизлар. У ерда Сизлар виждонан ва олижаноблик билан қавмларингиз олдиларидаги ўз бурчингизни, Аллоҳ олдидаги диндорларнинг жуда катта масъулиятини эсда сақлаган ҳолда умрингизнинг охиригача аҳодисси Набавийя ва шарияти Иломия қондаларига қатъий риоя қилиб, барча билим ва кучингизни муқаддас Ислом динимиз хизмати учун сарф қиласизлар деган умиддамиз. Сизларнинг келажакдаги олижаноб вазифаларингизни адо этишингизда Аллоҳнинг ўзи ёр бўлсин! Бухородаги «Мир Араб» мадрасаси, Тошкентдаги Олий Ислом маъҳадида Аллоҳ Сизларга диний ва замонавий билим олишни насиб этсин. Ана шу илмларингиз қавмларингизга, улуғ Ватанимизга ва ўзларингизга манфаатлар келтирсин! Омин. Имоним комилки, Сизларнинг ҳар бирингиз Имом ал-Бухорий номдаги Тошкент Олий Ислом маъҳадини битирган деган фахрий номни доимо баланд кўтариб юрасиз».

Бизнинг Ислом ўқув юр்தларидаги барча талабалар устозимиз муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари насиҳатларига шараф билан амал қилдилар.

ХОРИЖДАГИ ДИНДОРЛАР БИЛАН АЛОҚАЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

1943 йилдаги собиқ Иттифоқ мусулмонларининг ҳаж сафарлари. Қирол Абдулазиз ибн Сауд билан учрашув. 1947—1948 йиллар шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг араб мамлакатлари ўқув даргоҳларида малака ошириши. Шайх Зиёвуддинхон Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси ўринбосари. 1953 йилги ҳаж сафари. Муфтий Зиёвуддинхон Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси. Ватанимиз мусулмонларининг хориждаги диндорлар билан алоқасининг кенгайиши. Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасида Ташқи алоқалар бўлимининг ташкил этилиши. Араб ва бошқа Осиё мамлакатларидан келган меҳмонлар.

ВАТАНИМИЗ МУСУЛМОНЛАРИ ҲАЁТИДА ҲАЖ ИБОДАТИНИНГ ЯНГИДАН ТИКЛАНИШИ

Ҳаж Ислом динининг бош руқиларидан биридир, 1945 йил фашист босқинчилари устидан ғалаба қилинган йил бўлса, мусулмонлар учун яна бир мисли кўрилмаган воқеа бўлди. Уларнинг ҳар йилги ҳаж ибодатлари, Исломнинг муқаддас шаҳарлари Макка Мукаррама, Мадинаи Мунавварани зиёрат қилишларига қайтадан имкониятлар туғилди. 1945 йилнинг бошларида муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон ҳазратлари бошчилигидаги бир гуруҳ мусулмонлар муборак ҳаж сафарига отландилар. Ул зот билан бирга ўз фарзанди ҳамда содиқ ёрдамчиси шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳам бор эдилар.

Ҳаж — бу ҳар йил бўладиган бутун дунё мусулмонларининг йиғилиши ва учрашиши учун ажойиб фурсат саналади. Унда мусулмонлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик алоқалари ўрнатилади ҳамда мустаҳкамланади. Яқин ва келажакдаги ҳаётнинг тинчлиги, хо-

тиржамлиги учун Аллоҳнинг чақирғига биноан Ер шарининг ҳамма тарафларидан ҳамма учун умумий бўлган бу муқаддас заминга мусулмонлар тўпланадилар.

Қуръони каримнинг мусулмонларни бирликка чақирувчи оятлари ўша узоқ 1945 йилда ҳаж сафарига борган совет мусулмонлари учун шпор бўлиб хизмат қилди. Чунки ул Муқаддас Заминда совет мусулмонлари ким билан учрашишмасин, қаерда бўлишмасин, улар жуда катта эътибор ва самимий муносабатлар шоҳиди бўлдилар. Шундай унутилмас таассуротлардан бири — бу Саудия Арабистони қироли Абдулазиз ибн Сауд билан бўлган учрашув бўлди.

1947 йили шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон араб мамлакатларига тажриба орттириш ва шу билан бирга араб дунёсидаги обрўли диний арбоблар билан амалий ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш учун узоқ сафарга отланадилар. Аввал у киши Мисрда Жомеатул-Азҳарнинг улуг шайхлари — Абдуллоҳ Фуқоний, Ҳофиз Тийжонийлардан дарс олдилар. Уларнинг оқ фотиҳаларини олиб, сўнгра муқаддас Макка ва Мадина шаҳарларига ўтдилар. У ерда ҳадис илми соҳасидаги билимларини янада чуқурлаштирдилар.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон бир умр ҳақиқий исломий олимлик намунаси бўлган, ўзларининг беқийёс қалб қўрларини аямаган биринчи мисрлик ва саудиялик устоз ва мураббийларини чуқур миннатдорчилик билан эсда сақлаган эдилар.

ШАЙХ ЗИЁВУДДИНХОН ИБН ЭШОН БОБОХОН — ЎРТА ОСИЁ ВА ҚОЗОҒИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ ДИНИЙ БОШҚАРМАСИ РАИСИНИНГ ЎРИНБОСАРИ

1948 йили шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон Қоҳира, Макка ва Мадина шаҳарларида орттирган бебаҳо билим хазинаси билан Ватанига қайтиб келдилар. Диёримиз пешқадам диний арбоблари орасида ул зотнинг обрўлари яна ҳам баланд бўлиб, 1948 йилнинг декабр ойида чақирилган Ўрта Осие ва Қозоғистон мусулмонларининг II қурултойида 7 киши бир овоздан Ўрта Осие ва Қозоғистон Диний бошқармаси раиси ўринбосари этиб сайландилар.

Доно оталари — муфтий Эшон Бобохон ибн Абдул-мажидхоннинг ҳокимона панд-насиҳатлари чашмасидан

сув ичиб, ўзининг чуқур назарий билимларига амал қилган ҳолда бу ўта масъулиятли вазифани адо этиш учун ўз ташкилотчилик қобилиятларини намоён этдилар.

1953 йили шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон Саудия Арабистонига ҳаж ибодатларини адо этиш учун бораётган мусулмонларга бош бўлиб кетдилар. У муборак замин — Маккан Мукаррама ва Мадинаи Мунавварада шайх Зиёвуддинхон бўлган вақтларида ҳаж ибодатларини адо этиш учун Жазоир, Сурня, Иордания, Яман, Афғонистон, Судан ва бошқа мамлакатлардан келган диний арбоблар ва кўзга кўринган руҳонийлар билан учрашиб, янги дўстлик алоқаларини ўрнатдилар. Ул зот бош бўлиб борган совет мусулмонлари гуруҳи Саудия Арабистони қироли Абдулазиз ибн Сауд томонидан қабул қилиниб, у ўзининг 1945 йилги биринчи мулоқотини яхши эслашини қайд қилиб ўтди.

1953 йили ҳаждан Ватанларига қайтаётган ҳожилар Миср пойтахти Қоҳирада тўхтаб, «Ал-Азҳар» университетини зиёрат қилдилар. «Ал-Азҳар» шайхи Абдураҳмон Тож диний биродарлари шарафига қабул маросимини ўтказди. Бу Олий Ислом ўқув даргоҳида диёримиз мусулмонлари илм олишларига кўп имкониятлар яратди. Бу масалаларда шайх Абдураҳмон Тожнинг шайх Зиёвуддинхонга бўлган самимий ҳурмати ҳамда шахсий дўстлиги катта аҳамият касб этди.

Шубҳасиз, бутун Ислом оламида шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг обрў-эътиборлари чексиз эди. Мен бунга бевосита бир неча бор амин бўлганман. Эсимда 1948 йил ҳаж маросимида иштирок этиш шарафига муяссар бўлган эдим, ўшанда қиблагоҳим ҳақларида Бутун дунё Ислом Лигасининг бош котиби Муҳаммад Али ал-Ҳарақоний жаноблари: «Диёрингиз мусулмонлари ораларидан шундай буюк раҳбар ва машҳур ташкилотчилар чиқиб турса, ҳаж ибодатларини адо қилиш учун доимо йўл очиқ бўлади»,—деган эди.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг чет элга қилган ҳар бир сафарларида чет эллик машҳур руҳонийлар, уламолар, дин ва давлат арбоблари билан янги-янги муносабатлар ўрнатишга ҳаракат қиларди. Масалан, 1955 йили Деҳлида Халқаро кескинликни юмшатиш учун чакрилган Оснэ жамоат арбобларининг конференциясида Бутунжаҳон Тинчлик қўмитаси-

нинг аъзоси сифатида қатнашганлар. У ерда Ҳиндистоннинг машҳур уламолари, жамоат арбобларидан Мавлоно Миён, Мавлоно Атиқур-Раҳмон, Қозий Сажжод Ҳусайн, шайх Абул-Ҳасан ан-Надавий ва бошқалар билан яқин алоқаларни ўрнатдилар.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳаётларининг охири кунларигача Яман Араб Республикаси бош муфтийси Аҳмад Забора, Ливан бош муфтийси Ҳасан Холид, Сурия бош муфтийси Аҳмад Куфтару. Тунис Президенти қошидаги Ислоҳ ишлари бўйича бошқарма бош директори — шайх Мустафо Камол ат-Тарзий, Болгария муфтийси Муҳаммад Топчиев, Франция мусулмонлари раҳбари Абу Бакр Ҳамза, Бутунжаҳон Ислоҳ Лигаси, Бутунжаҳон Ислоҳ Конгресси, Покистон, Туркия, Марокаш, Ливия, Мавритания, Миср, Ироқ ва бошқа мамлакатларнинг уламолар жамоалари билан қалин дўстона алоқаларни сақлаб турдилар. Ўз фаолиятларида ул зот ҳамма вақт Қуръони қаримнинг кўйидаги оятларига риоя қилиб ўтдилар: «Ҳақиқатда, барча мўъминлар биродардирлар» (49-сура, 10-оят).

Аллоҳ Субҳону ва Таолонинг илоҳий кўрсатмаларига ихлос билан амал қилган ҳолда, муфтий ҳазрати олийлари, ўзларига хос куч-қувват билан халқлар ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлаш учун катта ишларни олиб бордилар.

ШАЙХ ЗИЁВУДДИНХОН – ЎРТА ОСИЁ ВА ҚОЗОҒИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ ДИНИЙ БОШҚАРМАСИ РАИСИ ВА МУФТIIЙСИ

1957 йили Ўрта Осие ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасига раис этиб сайланган муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон диний, тинчлик, ҳамжihatлик ва бошқа замона муаммоларига бағишланган ҳар хил халқаро анжуманларда яна ҳам фаолроқ қатнаша бошладилар. 1958 йили Ҳиндистонда бўлиб ўтган барча дин вакилларининг Умумжаҳон конференцияси, 1961 йилда Японияда бўлиб ўтган диний арбоблар конференцияси, 1962 йилда Бағдодда ўтказилган Бутунжаҳон Ислоҳ конгресси сессияси ишларида иштирок этдилар.

Булар ва кўпгина халқаро обрўли форумлар, ҳар хил диний ва ижтимоий оқимларнинг етакчилари, улуғ диний арбоблар, кенг хорижий жамоатчилик билан

бўлган учрашувларда муфтий ҳазратлари одамларга Ватанимиз ҳақидаги бор ҳақиқатни сўзлашдан чарчамас эдилар.

УРТА ОСИЁ ВА ҚОЗОҒИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ ДИНИЙ БОШҚАРМАСИДА ТАШҚИ АЛОҚАЛАР БЎЛИМИНИНГ ТУЗИЛИШИ

Урта Осие ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг обрў-эътибори йилдан-йилга ўсиб, мустақамланиб борди. Кўпгина хорижий давлатларда унинг дўстлари, хайрихоҳлари кўпая борди. Энди нафақат унинг вакиллари чет элдаги дўстлари ҳузурига сафар қилишар, балки ўзлари ҳам чет эллик ҳамфикрларини таклиф қилишар эди. Шунинг учун 1961 йили Диний бошқарма қошида махсус Ташқи алоқалар бўлими ташкил этилди. Бу бўлим Ватанимиз мусулмонларининг ҳаж сафарига боришини, хорижий мамлакатларга мусулмон биродарлари ёнига кетаётган мусулмон вакиллари сафарини ташкил қилиш, Ватанимизга келган диний ва бошқа делегация вакилларини қабул қилиш, шу билан бирга Осие, Африка, Европа ва Америкадаги Исломоташкилотлари билан олиб борилаётган ўзаро ёзишмаларни мунтазам давом эттириш каби бир қанча ўта масъулиятли вазифаларни зиммасига олган эди.

Хориждаги мусулмонлар, яхши ниятли кишилар билан янги-янги алоқаларнинг ўрнатилиши, Ватанимизга келадиган ҳар хил мусулмон делегатлари сонининг кўпайиши ва улар билан дўстлик ва ҳамкорлик алоқаларининг ўсишида муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазратларининг хизматлари катта эди.

УРТА ОСИЕ ВА ҚОЗОҒИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ— ИСЛОМ КОНФЕРЕНЦИЯСИ ВА УЧРАШУВЛАРИНИНГ ТАШКИЛОТЧИСИ ВА ҚАТНАШЧИСИ

Мусулмонларнинг миллий, минтақавий ва Бутунжаҳон сессиясидаги учрашувлари ва конференциялари ҳамда уларнинг Ислом тафаккури ривожини учун аҳамияти. Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон — Исломий анжуманларнинг ташаббускори. Имом ал-Бухорийнинг 1200 йилликларига бағишланган 1974 йилги Самарқанд конференцияси, 1976 йилги «Қуръони карим ва Суннати Набавийя» таълимотларини ҳозирги замон шароитида ҳаётга татбиқ этиш» деган мавзудаги Тошкент анжумани, мусулмонларимизнинг хорижий мамлакатларда бўлиб ўтган конференция ва анжуманларда қатнашишлари. Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон масжидлар бўйича Бутунжаҳон олий Кенгаши аъзоси

1978 ЙИЛДА КАРАЧИДА БЎЛИБ ЎТГАН I ОСИЕ МУСУЛМОНЛАРИ КОНФЕРЕНЦИЯСИ. ЖАЗОНРДАГИ «ИСЛОМ ФИКРИ» ЙИЛЛИК ИЛМИЙ УЧРАШУВЛАР

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазратлари бутун ҳаётларида одамлар учун юборилган илоҳий панд-насиҳатларнинг чексиз ҳақимона моҳиятига ўзларининг сидқидилдан бўлган самимий муносабатларини тинимсиз чуқурлаштириб, муқаддас Қуръони карим ва Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам Суннатларини сабот-матонат билан ўргандилар. Ҳар бир авлод мусулмонлари, келиб чиқиши, миллати, ижтимоий-сиёсий ривожидан қатъи назар, Исломнинг асосий манбаларини, муқаддас динимизнинг буюк сиймолари қолдирган бой маънавий меросни бир хилда қабул қилиш ва тушунишлари борасида жонбозлик кўрсатар эдилар. Қиблагоҳимиз бундай масалаларни муваффақиятли ҳал қилишнинг таъсирчан йўлларидан бири — бу мусулмонларнинг мил-

лий, минтақавий ва Бутунжаҳон миқёсида тегишли муаммоларни биргаликда ҳал қилиш, бир хил ёки бир-бирига яқин бўлган нуқтан назарларни мувофиқ равишда ишлаб чиқиш деб ҳисоблар эдилар. Шунинг учун муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари қатор катта-катта конференциялар, мусулмонлар йиғинларининг ташаббускори бўлиб чиқдилар. Булар — Имом ал-Бухорийнинг 1200 йиллигига бағишланган 1974 йилги Самарқанд конференцияси, «Ҳозирги шароитда Қуръони карим ва Суннати Набавийя таълимотини ҳаётга татбиқ этиш» деган мавзудаги 1976 йилги Тошкент конференцияси, XV ҳижрий асрга бағишланган 1980 йилги Тошкент анжумани ва шунга ўхшаш қатор Ватанимизда ўтказилган мусулмонларнинг илмий-диний учрашувлари, мажлислари, анжуманларини кўрсатиш мумкин.

«ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН» КОНФЕРЕНЦИЯСИ

Имом Абу Абдуллоҳ ибн Муҳаммад бин Исмоил ал-Бухорийнинг 1200 йилликларининг нишонланиши нафақат мусулмон дунёси, балки халқаро аҳамиятга молик воқеа бўлди. 1974 йил 20—26 август кунлари кўҳна Самарқанд шаҳрида «Имом ал-Бухорий ва ҳозирги замон» мавзусида илмий конференция ўтказилди. Унинг ишида Ватанимизнинг кўзга кўринган дин арбоблари билан бир қаторда Осиё, Африқо, Европанинг 27 мамлакатидан 60 дан ортиқ энг машҳур диндорлар ва диний арбоблари ҳамда Бутунжаҳон Ислом Лигаси вакиллари фаол қатнашдилар.

Конференция олдидан муфтий Зиёвуддинхон бошқарган қўмитанинг илмий-ташкилий ишлари бўлиб ўтди. Ул зотнинг таклифларига биноан конференция очилди арафасида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси томонидан муқаддас Қуръони каримдан кейин иккинчи муқаддас Китоб бўлган буюк муқаддас Имом ал-Бухорийнинг ўлмас «Саҳиҳ ал-Бухорий» асарлари кўп нусхада нашр қилинди. Имом ал-Бухорий бутун ҳаётининг ҳақиқий жасоратига айланган бу китобнинг яратилиши ҳақиқий Ислом дини тантанасига айланди. Уни ўқиган бутун дунё мусулмонлари кундалик ҳаётлари учун керакли бўлган қўлланмаларни топганлар ва топмоқдалар. «Совет Шарқи мусулмонлари» журнали саҳифаларида буюк Имом

ҳаёти ва ижодлари, ул зот яшаган давр ҳақида кўплаб маълумотлар бериб борилди. Самарқанд яқинидаги Хартанг қишлоғида «Имом ал-Бухорий» жомеъ масжидлари ва ул зот қабрларида таъмирлаш ишлари амалга оширилди.

Конференция иши муқаддас Қуръони каримдан оятлар ўқиш билан бошланди. Сўнгра муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари ўз табрик нутқларида, жумладан, шундай дедилар: «Бизнинг ўтган мажлисларимиз Ислом ҳаётининг ҳар хил — шаръий, ижтимоий, сиёсий йўналишларига бағишланган эди. Бугунги анжуманимиз эса ўзининг бутун табаррук ҳаётини Пайгамбаримиз ҳадисларини тўплаш ва уларни таснифлашга бағишланган буюк зоти бобаракот Имом ал-Бухорийга атаб ўтказилишти. Бу конференция барча мусулмонларнинг ўз муқаддас динларига бўлган чин ихлосларини янада мустаҳкамлашига, барча яхши ниятли кишилар билан ўзаро ҳамкорлик ва биродарона алоқаларни мустаҳкамлаш кераклигини тушуншига ёрдам беради, деган умидимиз бор.

Табрик билан Йордания Олий Қозиси шайх Абдуллоҳ Гўша, Мусулмон уламолар жамияти раиси, Ислом дунёсида Қуръон ўқувчилари Ассоциацияси бош котиби шайх Зоҳир Қосимий, Миср Араб Республикаси давлат министри, Миср мусулмон ёшлари Ассоциацияси президенти доктор Иброҳим Тавфиқ ат-Таҳовий, Афғонистон Уламолари жамоаси раиси доктор Муҳаммад Саид Афғонийлар ҳам сўзга чиқдилар. Ливия муфтийси Тоҳир аз-Завийнинг табрик мактуби ўқиб эшиттирилди.

Имом ал-Бухорийнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақидаги асосий маърузани муфтий Зиёвуддинхон қилдилар. Ул алломаи замон барча муҳаддислар имоми бўлган зот ҳаёт йўлларининг асосий босқичларида тўхталиб, ҳудожўй, диёнатли, тақводор онлада, Бухорои шарифда таваллуд топгани билан Ўрта Осиё мусулмонлари кўп авлодлари фахрланганлар ва фахрланадилар, дедилар. Ул зотнинг оталари замонасининг ўқимишли, илмга муҳаббат қўйган кишиларидан бўлиб, ўз ўғлини ўқитиш учун машҳур олим ва муҳаддисларни таклиф қилган. Имомнинг биринчи устозлари Ямон набираси Абдуллоҳ ал-Муснадий ибн Муҳаммад ибн Жаъфар бўлганлар. 11 ёшларидаёқ устозлари билан илмий мунозара қилиб, баъзида устозлари қилган хатоларни ислоҳ қилишга қодир бўлганлар.

Имом ал-Бухорий ҳадисларни ўрганишда маълум бир кўрсатмага амал қилар эдилар. У ҳам бўлса ҳар бир ҳадиснинг ишончли эканини текшириш, уларнинг Қуръони карим ва Суннати Набавийга мос келишини солиштириш ҳамда ҳадис айтувчиларнинг таржимай ҳолини ўрганиш эди. 16 ёшларида Имом ал-Бухорий машҳур муҳаддислардан Ибн Муборак ва Вакиллarning ҳадис тўпламларини ёддан билар эдилар.

Имом ал-Бухорий ўз ватанларида диний илмларни мукамал ўрганиб, оналари ва акалари Аҳмад билан дини Исломининг бешиги — Маккаи Мукаррамага йўл оладилар. Ҳаж ибодатларини адо этгач, оналари ва акалари юртларига қайтадилар. Имом ал-Бухорий ҳадис илмини янада чуқурроқ ўзлаштириш мақсадида машҳур Исломуламолари — Абу ал-Валид Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Азҳарий ва Исмоил ибн Салим ас-Сойиғлардан дарс оладилар. Шундан сўнг ул зот Мадинаи Мунавварага бориб Расулulloҳнинг қабрларини зиёрат қиладилар ва ўша ерда ўзларининг биринчи китобларини ёза бошлайдилар. Уларнинг биринчиси саҳобалар ҳақида, иккинчиси эса ҳадис айтувчилар ҳақидаги «Тарих» китоби эди.

Бу икки китоб Имом ал-Бухорийнинг билим донраси ниҳоятда кенглигидан, шу билан бирга ул зот ҳадис айтувчилар таржимай ҳолини жуда яхши билганликларидан дарак беради. Абу Саъид Маҳмуд аш-Шофий айтди: «Мен Миср олимларидан 30 кишининг фикрларини эшитишга муяссар бўлдим. Улар Имом ал-Бухорийнинг «Тарих» китобларини бу дунёдаги ҳар бир мусулмон билиши шарт, деб таъкидлаган эдилар». Бир йил Мадинада яшаган Имом ал-Бухорий ҳадисларни тўплаш ва ўрганиш мақсадида сафарга отландилар. Беш йил умрлари Басрада ўтди. Шу орада Маккага ҳам келиб, кўпгина муҳаддислар, олимлар билан учрашиб, маслаҳатлар олиб турдилар. Икки марта Сурия, Миср, Қатарга бордилар. Олти йил Ҳижозда ва кўп мартаба Қўфа, Бағдод шаҳарларида бўлдилар. Буюк имом биргина муҳаддис билан учрашиш учун ҳам жуда кўп узоқ ва сермашаққат сафарга отланар эдилар. Имом ал-Бухорий 1080 та ҳадис ровийларининг таржимай ҳоллари ҳақидаги маълумотларни мазкур «Тарих» китобларига киритганлар.

Ҳаётлик давридаёқ бу машҳур аллома қаерга бормасин, ул зотни чуқур ҳурмат-эҳтиром ва қувонч билан кутиб олишар эди. Ул зот келишлари шарафига алло-

Малар мажлисларини ташкил қилишар эди. Абу Саҳл ибн Маҳмуд ан-Наср ёзади: «Мен Басра, Шом, Ҳижоз, Куфа шаҳарларида бўлдим. Бу ерларда мен учратган олимларнинг бирортаси ҳам ўзини Имом ал-Бухорийдан юқори қўймас эдилар». Имом ал-Бухорийнинг ҳадис тўпловчи сифатидаги ҳайратомуз муваффақиятлари ул зот қўллаган илмий-тадқиқий услубнинг янгилиги ва мукамаллиги билан белгиланар эди. «Мен ўз асаримни ўзимдан олдин ўтган муаллифларга ўхшаб ёзмадим,—деб таъкидлаган эди у.—Мен аввало ҳадис айтиувчининг исми шарифи, қайси онлага мансуб эканлиги, ҳалоллиги ҳамда унинг қобилиятига кўпроқ эътибор берар эдим». Агарда бирор бир далилда шубҳа уйғонса, дарҳол бу муҳаддиснинг номи ҳадис айтиувчилар рўйхатидан ўчирилар эди. Муҳаммад ибн Набий бу сабабдан эслайди: «Ал-Бухорида ҳадис тўплашда қайси услубдан фойдаланасиз, деб сўраб қолишди. Шунда у: «Менинг маълумотларим ишончли бўлсин деб, мен бир ишончсиз ҳадис айтиувчининг ўн минг ҳадисини ташлаб юбордим»,—деб жавоб берган экан».

Имом ал-Бухорийнинг кўп ўқиганлиги, илмий фикр доирасининг кенглиги барчани қойил қолдирар эди, чунки у машҳур муҳаддислар ёзиб олган барча ҳадисларни ёддан билар эди. Аллоҳ Таоло Имом ал-Бухорийга қувваи ҳофизаси кучли бўлган бир туғма истеъдод ато этган эди, шу боис ул зот ҳамма вақт ҳақиқатни ҳимоя қилиб, ҳақиқатни бузиб кўрсатувчиларга қарши кескин сўзлар эди.

Муфтий Знёвуддинхоннинг ёрқин, илҳомбахш маърузаларидан анжуман қатнашчилари кўз ўнгиде муҳаддислар имоми худди тирикдек. У жуда камтар бўлиб, ҳеч қачон кўз-кўз қилинадиган шуҳратга интилмаган. Ул зотнинг ҳаётдаги яккаю ягона ҳаваси ва мақсади — бу Аллоҳ Таоло йўлида, Ҳақиқат йўлида хизмат қилиш эди. Шунинг учун ҳақиқатни қарор топтириш йўлида илмга чанқоқ бўлганларга ўзининг саҳий моддий ва маънавий ёрдамини аямас эдилар. Ўзининг бутун ҳаёти давомида илмининг бу дунё кучлилари олдида бош эгмаслиги учун қатъият ва муросанлиги билан унинг обрўсини ҳимоя қилдилар. Имом ўз она юрти Бухорон Шарифга қайтганларидан сўнг, уларнинг аτροφларида илм-фаннинг ҳақиқий фидойилари тўпландилар.

Қушларнинг бирида Бухоро амири Халид ибн Аҳмад аз-Зухалий Имом ал-Бухорийнинг саройга ўз асар-

лари билан келишларига фармон беради. Ал-Бухорий элчига шундай жавоб беради: «Амирга айт, мен илмни хорлаб, уни сарой эшигига олиб бормаيمان». Бундай шижоатли жавобни эшитган амир Имомнинг Бухородан чиқиб кетишига буйруқ беради. Олимнинг бундай шижоати, унинг Аллоҳдан бошқа ҳеч кимдан қўрқмаслигидан дарак берар эди. Чунки у зот бошқа ҳақиқий олимлар сингарин илм ва ҳақиқат учун ҳамма нарсани фидо қилишга тайёр эдилар.

Имом ал-Бухорий она шаҳарларини тарк этиб, Самарқанд сари йўл оладилар. Хартанг қишлоғидаги қариндошлариникида тўхтайдилар. Уша ерда Самарқанд аҳлининг ул зотни шаҳарга киритиш мумкинми, йўқми деган баҳс ва иккиланишлари ҳақидаги хабар Имомнинг қулоқларига етади. Бу олимнинг нозик кўнглиларини яралаб, қаттиқ азоб беради. Уч кундан сўнг, рамазоннинг охириги кунлари бу фоний дунёни тарк этадилар. Аллоҳнинг раҳмати бўлсин ул зотга!

Буюк Имом ўзларидан кейин бебаҳо илмий мерос қолдирдилар. Ул зотнинг қомусий асарлари мусулмонлар учун чексиз аҳамиятга эгадир. Бундай кишилар ҳақида Расулulloҳ Саллаллоҳу алайҳи васаллам айтган эдилар: «Вафот этган киши ўзидан кейин барча фойдаланадиган илм қолдирган бўлса, номаи аъмолига мудом савоб ёзилиб туради». Мазкур ҳадисни Имом ал-Бухорий ҳам яхши кўрар эдилар.

Бутун дунё диндорлари Имом ал-Бухорийнинг «ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ» асарини ўз аҳамияти бўйича Қуръони каримдан кейинги китоб деб тан олганлар. Шу туфайли Имом ал-Бухорийнинг номлари Ислом тарихи саҳифаларига олтин ҳарфлар билан ёзилган.

Иштирокчилар томонидан катта диққат-эътибор билан тингланган мутфий Зиёвуддинхоннинг маърузаларидан кейин Ватанимиз диний арбоблари ва чет эллардан келган меҳмонлар сўзга чиқдилар. Улар ўқилган маъруза мазмунига катта баҳо бериб, Имом ал-Бухорий асарларида шариятнинг энг асосий ва энг ишончли қонунлари баён қилинган, деган яқдил фикрini изҳор қилдилар. Хорижий мамлакатлардан келган машҳур дин арбоблари Имом ал-Бухорий ёзиб қолдирган маънавий мероснинг буюклиги, уларнинг миннатдор авлодлар қалбидан жой олганлиги ҳақида гапирдилар. Айниқса, Саудия Арабистонидан келган Бутунжаҳон Ислом Лигаси бош котиби муовини Шайх Муҳаммад Сафват ас-Саққо ал-Аминий, Имом ал-Бухо-

рийнинг 1200 йиллигига бағишланган конференция қадимги тарих ва ҳозирги замонни боғловчи анжуман бўлди, деди. Кейинчалик конференция ҳақидаги таассуротларини эслаб: «Бутунжаҳон мусулмонлари маркази Макка Самарқандга кўчиб ўтгандек бўлди»,—деб ёзган эди.

Конференция иши тугагач, унинг иштирокчилари Хартанг қишлоғидаги буюк муҳаддис қабри ва мажидини зиёрат қилдилар. «Мир Араб» мадрасаси талабалари Имом ал-Бухорий руҳларини шод қилиш учун Қуръон тиловат қилдилар. Анжуман иштирокчилари пешини намозини Имом ал-Бухорий жомеъ масжидларида ўқидилар. Шундан сўнг меҳмонларга диёримизда чоп этилган буюк муҳаддиснинг «Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ», «Ал-адаб ал-муфрад», «Сулоснёт ал-Бухорий» номли асарларини ҳадя этдилар.

«Ал-Азҳар» университети раҳбари муовини шайх Муҳаммад Абдураҳмон Бисор конференция қатнашчилари номидан сузлаб: «Хорижий мамлакатлар мусулмонлари диёрингиз мусулмонлари билан ўзаро дўстона муносабатлар ила бир қаторда муштарак Ислом маданияти тарихи билан ҳам ўзаро боғлиқдирлар. Самарқанднинг машҳур олимлари асарлари дунёдаги барча мусулмон мамлакатлари университетларида ўқитилади. Араб Шарқи мусулмонлари ва Ўрта Осиё мусулмонлари алоқаларининг чуқур илдизлари бор, шунинг учун алоқаларимизни мустаҳкамласак, у фақат тинчлик ва тараққиётнинг гуллаб-яшнашига хизмат қилади», — деди.

Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммадхон Исмоил ал-Бухорийнинг 1200 йиллигига бағишланган илмий анжуман дунё миқёсида кенг ижобий акс-садо берди. Бунга машҳур мусулмон арбобларидан келган табрик телеграммалари, мактублар ва фикр-мулоҳазалар шохидлик беради. Анжуман қатнашчилари ҳам ўз Ватанларига қайтганларидан сўнг, радио ва телевидениедаги чиқишларида, газета ва журнал саҳифаларида бу обрўли ва мазмунли халқаро учрашув ҳозирги Ислом дунёсида муҳим воқеа бўлди, деб бир овоздан тан олдилар.

1976 йилнинг октябрида Тошкентда муфтий Зиёвуддинхон ташаббуслари билан «Ҳозирги замон шароитида Қуръони карим ва Суннати Набавийя таълимотларининг ҳаётга татбиқ этилиши» деган мавзуда конференция ўтказилди. У Ўрта Осиё ва Қозоғистон

мусулмонлари Диний бошқармаси ташкил этилганининг 30 йиллигига бағишланган эди. Унинг шори Қуръони каримнинг буюк чақириғи: «Аллоҳнинг динини барчангиз маҳкам тутингизлар, бўлиниб кетмангизлар!» мазмунидаги оят эди.

Конференцияга ўзаро фикр ва тажриба алмашиш учун собиқ иттифоқ ва чет эл диндор-уламолари, дин ва жамоат арбоблари етиб келдилар.

Бу Тошкент конференциясининг аҳамияти шундаки, у дини Ислом барча жамиятда унинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий тузумидан қатъи назар, яшаш ва тараққий этишга қодир эканлигини кўрсатди.

ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ ВА АНЖУМАНЛАР ИШТИРОКЧИСИ

Днёримиз мусулмонлари вакиллари ҳам хорижий юртларда ўтказилган анжуман, учрашувларда фаол иштирок этдилар. Бу муҳим аҳамиятга молик бўлган ишни муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари бошлаб бердилар.

1968 йили бутун дунё мусулмонлари Қуръони каримнинг Расулulloҳ Саллаллоҳу алайҳи васалламга ноил бўлганлигининг 1400 йиллигини тантанали нишонладилар. Бу улуғ тарихий воқеага бағишланган Работ (Марокаш) Бутун Ислом конференциясида днёримиздан муфтий Зиёвуддинхон бошчиликларидagi делегация иштирок этди.

Муфтий ҳазратлари меҳмондўст Марокаш элида бир неча бор масжидларда бутун дунёда тинчлик ва эзгуликнинг гуллаб-яшнаши учун Ер юзи мусулмонларининг ирқи, ранги ва сиёсий маслагидан қатъи назар, уларнинг барчаларини бирлаштиришдаги Қуръони карим ва унинг олижаноб вазифаларининг аҳамияти ҳақида мавъизалар билан чиқдилар. Ана шу фикрларини Марокаш радио ва телевидениеси орқали чиқишларида ҳам зикр этдилар.

1971 йилнинг сентябрида муфтий Зиёвуддинхон Қоҳирадаги Ислом тадқиқотлари Академияси VII конференциясининг ишида иштирок этдилар. У ерда сўзга чиқиб, жумладан шундай дедилар:

«Ер юзидаги инсонлар ҳаммалари Одам Атонинг фарзандларидир. Аллоҳ Таоло барча одамларга тинчлик, тотувликда яшанг, деган. Бунинг учун Осмону

Заминнинг барча бойликлари, позу неъматлари билан бандалари ихтиёрига топшириб қўйибди. Аллоҳ Таоло одамларга адолатли ва раҳмдил бўлишни амр қилди. Ана ўшандагина ўткир ақл ва идрок ато этилган инсонгина, бўз ва қўриқ саҳроларни гуллаб-яшнаган боғу бўстонларга айлантиради. Агарда кибр-ҳаво одамнинг бутун вужудини қамраб олса, ўшанда у ўз билим ва бойликлари билан мақтаниб, уни бошқа одамлар зарарига йўналтирса, у ўз истеъдоди ва хотиржамлигидан жудо бўлади. Дини Ислом умидсизлик ва сустликин тарғиб қилмайди. У ҳар қачон ва ҳар қандай жамият учун фойдалидир, шу боис илм-фалсининг ҳар қандай тараққиёти билан баробар қадам ташлаш мумкин. Қуръонни каримда илм олишга чақирувчи қатор оятлар мавжуддир: «Билувчилар билан билмайдиганлар тенг бўлурми?» (Зумар сураси, 9-оят).

«Илмимни зиёда қил, деб айт!» (Тоҳо сураси, 114-оят).

«Аллоҳ Таоло сизларнинг ичингиздан имон келтирганларни ва илм берилганларнинг даражаларини юқори қилади».

Ислом, бу фаолликка, ҳаракатга ундовчи диндир. Ҳар бир мусулмон киши бутун инсоният бахт-саодати ва ўзининг бу дунёю у дунёдаги бахт-саодати учун меҳнат қилиши шартдир.

МУФТИЙ ЗИЁВУДДИНХОН — БУТУН ДУНЁ МАСЖИДЛАР БЎЙИЧА ОЛИЙ КЕНГАШНИНГ АЪЗОСИ

1976 йили диёримиз мусулмонлари вакиллари муфтий Зиёвуддинхон бошчиликларида Макка Муқаррамада бўлиб ўтган Бутундунё масжидлар бўйича Олий Кенгашнинг навбатдаги мажлисида иштирок этдилар. Барча делегация бошлиқлари ўз юртларидаги масжидлар фаолияти ҳақида сўзладилар. Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазратлари ҳам сўзга чиқиб, аввало мазкур мажлис ташкилотчиларига ул зотни Бутундунё масжидлари бўйича Олий Кенгашга аъзо қилиб сайлаганликлари учун ўзларининг чуқур миннатдорчиликларини изҳор этдилар. Бу воқеани диёримиз Ислом ташкилотлари фаолиятига берилган муносиб баҳо ва Муқаддас динимиз поклигини сақлашда ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшаётган мусулмон ва-

киллари хизматларини эътиборга олиш деб ҳисоблайман,—дедилар.

Дниёримиз мусулмонлари,—дея таъкидладилар муфтий ҳазратлари,—охирги йиллар кўпгина Ислом конференциялари чақирилаётган муқаддас Макка шаҳрига ҳамма вақт чуқур эҳтиром билан қараганлар ва қарамоқдалар.

1975 йилда ўтказилган «Масжид вазифаси» («Рисолат ул-масжид») конференцияси, шубҳасиз, барча кучларни бирлаштириб, ким учун дини Ислом қимматли бўлса, Аллоҳнинг уйи бўлган масжидларга ўта ҳурмат билан қарашга ўзининг катта ҳиссасини қўшди. Унинг муҳим натижаси — Бутундунё масжидлари Олий Қенгашининг тузилишидир. Муфтий Зиёвуддинхон Ватанимиз мусулмонларининг масжидларга бўлган муносабати, имом хатибларнинг ўз она тилимизда ваъз-насихатлар қилишлари, кўнгилларидан чиқариб берилган закот, фитр ва садақалар, уларнинг ўз жойида ишлатилиши ҳақида сўзлаб, фикр алмашдилар.

Ҳар гал Маккадан қайтгач, муфтий Зиёвуддинхон Ўрта Осиё ва Қозоғистон имом хатибларини йиғиб, мажлислар ўтказар, унда Бутундунё масжидлари Олий Қенгаши кўрсатмалари ҳақида гапирар, масжидларни Қуръони карим ва Суннати Набавийда кўрсатилгандек тутиш кераклиги ҳақида сўзлаб эдилар.

1978 йил Қарачида бўлиб ўтган биринчи Осиё Ислом конференцияси Ислом ғояларини бутун дунёга ёйилишида катта аҳамият касб этди. Бу конференция ишида ҳам муфтий Зиёвуддинхон бошчиликларидаги делегация қатнашди.

XV ҲИЖРИЙ АСР — ТИНЧЛИК ВА ХАЛҚЛАР ЎРТАСИДА ДЎСТЛИК АСРИ БЎЛИШИ КЕРАК

1980 йилги Тошкент конференцияси. XV ҳижрий аср кириб келиши тантаналарига тайёргарлик. 1979 йилнинг май ойида собиқ Иттифоқ мусулмон ташкилотлари вакилларининг учрашуви. 1979 йилнинг сентябр ойидаги Душанбе халқаро Ислом анжумани. 1980 йилда Тошкентда ўтказилган «XV ҳижрий аср — тинчлик ва халқлар ўртасида дўстлик асри бўлиши керак» мавзусидаги диний конференция. Собиқ Иттифоқ мусулмонлари XV ҳижрий аср тантаналари арафасида

Расулulloҳ Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳижратларидан олинган йил ҳисобининг XV ҳижрий асрини кутиб олиш, Аллоҳнинг инояти билан, ҳозирги мусулмон авлодларга насиб этди. Бутун жаҳон тарихининг ажралмас қисми бўлиб қолган Ислом маданияти Пайғамбаримизнинг Маккадан Мадинага ҳижратларидан, яъни 622 йил 16 июлдан бошланган.

Муқаддас дини Исломнинг бошқа мамлакатлардаги аҳли иймонлари каби Ватанимиз мусулмонлари ҳам XV ҳижрий аср кириб келишига бағишланган ажойиб тантаналарини инсониятнинг азалий орзуси бўлган — умуман тинчлик, дўстлик ва халқлар ўртасидаги ҳамкорлик даври бўлишига боғладилар. Уларнинг байрам тантаналарига тайёргарлиги ва уни ўтказиш барча яхши ниятли кишилар билан бирга ўзлари ва келажак авлод учун тинчликни сақлаб қолиш, одамларнинг ердаги барча нарсаларнинг сақловчиси бўлиб, Яратган Эгам олдидаги муқаддас бурчларини эсдан чиқаришга мажбур қилаётган ёзув кучларга йўл бермасликдаги журъати улкан намоёишга айланиб кетди.

Ҳижрий 1399 йил 12—13 жумоду-с Соний (10—11 май 1979 йил)да келажак байрам тантаналарига тайёргарлик масалалари Москвада мамлакатдаги барча мусулмон ташкилотлари вакиллари мажлисида муҳокама этилди. Мажлисида тўрт диний бошқарма раҳбарлари,

қозилар, уламолар, жомеъ масжидлар имомлари иштирок этдилар.

Муфтий Зиёвуддинхон йиғилганлар олдида «XV ҳижрий аср ва мусулмон ташкилотларининг навбатдаги вазифалари» деган мавзуда катта маъруза қилдилар.

1979 йилнинг 12—14 сентябр кунлари Тожикистон пойтахти Душанбе шаҳрида мусулмонлар анжумани бўлиб ўтди. Унда иштирок этиш учун таклиф қилинганлардан — Жазоир, Тунис, Иордания, Яман Араб республикаси, Яман Халқ демократик республикаси, Ливия, Қувайт, Сурия, Саудия Арабистони, Туркия, Эрон, Ҳиндистон, Покистон, Афғонистон, Бангладеш, Чад, Гвинея, Мали, Болгария, Франция, Англия, Австрия, Швейцария ва бошқа давлатларнинг вакиллари бор эди. Симпозимда тўртта диний бошқарма — Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари номидан муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари, собиқ Иттифоқ Европа қисми ва Сибирь мусулмонлари номидан муфтий Абдулборий Исаев, Шимолий Кавказ мусулмонлари номидан муфтий Маҳмуд Геккиев, Кавказ орти мусулмонлари номидан Шайхул Ислоҳ Аллоҳшукур Пошшозодалар маърузалар қилдилар. Улар буюк аجدодларимиз 1400 йиллик Ислоҳ тарихи мобайнида Ислоҳий фикрнинг вужудга келиши ва бойишига, умумбашарият маданиятининг ривожланишига ўзларининг улкан ҳиссаларини қўшганликларини сўзладилар.

Анжуманда қатнашган Ватанимиз мусулмонлари ва уларнинг Осиё, Африка ва Европада келган ҳамфикрлари бир овоздан араб халқларининг Исроил агрессиясига қарши курашларида бирдамликларини изҳор этдилар.

Душанбе симпозиуми қарорига мувофиқ муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг «мамлакатда Ислоҳ ва мусулмонлар» номли китоблари босмадан чиқди. Мазкур асарда буюк аجدодларимиз Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон ал-Беруний, Абу Али ибн Сино, Маҳмуд аз-Замахшарий ва шу кабиларнинг ҳаёти, ижоди ва ёзган асарлари ҳақида маълумотлар, Ислоҳ тарихи, ривожига улуғларимизнинг қўшган ҳиссалари, ҳозирги замонда дини Ислоҳга бўлган муносабатлар ҳақида сўз боради. Бу китобга ҳали ҳанузгача қизиқиш жуда катта, чунки унинг муаллифи замонамизнинг кўзга кўринган дин ва жамоат арбоби, ул зоти бобаракотнинг олдила-

рига қўйган олижаноб мақсадлари — дини Исломининг асл моҳиятини очиб бериш, у барча замонлар ва халқлар учун салоҳиятли дин эканлиги, унинг чуқур мазмунли тамойиллари эса, барча яхши ниятли кишиларнинг умид-орзулари билан ҳамоҳанг эканлигини кўрсатиб бериш эди.

Ҳижрий XV аср кириб келишига бағишланган байрамоиа тантанавор муҳитни яратишда муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари раҳбарлик қилаётган «Совет Шарқи мусулмонлари» журнали таҳририяти ишлари ҳам катта аҳамият касб этди. Араб, форс, дарий, инглиз, француз тилларида ва эски ўзбек ёзувида нашрдан чиқадиган бу журналнинг бир неча сонлари ўша давр мусулмонлари ҳаётида жуда катта аҳамиятга эга бўлган тарихий воқеаларга бағишланар эди.

1980 ЙИЛИНИ ТОШКЕНТ КОНФЕРЕНЦИЯСИ

1980 йилининг сентябр ойида Ўзбекистон пойтахти Тошкентда «XV ҳижрий аср халқлар ўртасида дўстлик ва тинчлик асри бўлиши керак» деган шиор остида ўтказилган халқларо конференция — янги ҳижрий аср кириб келишига бағишлаб ўтказилган қатор тантаналарнинг гултожи бўлди.

Ҳақиқатан ҳам, у нафақат минтақавий, балки бутун дунё миқёсидаги мусулмонларнинг катта ва аҳамиятга молик анжуманига айланиб кетди. Тошкент конференциясида собиқ Иттифоқдаги тўртта диний бошқарма раҳбарлари, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Қозон, Уфа, Баку, Махачқалъа, Душанбе, Олма-ота, Москва, Ленинград ва бошқа шаҳарлар жомеъ масжидларининг имом хатиблари қатнашдилар.

Тошкент анжуманига Афғонистон, Австрия, Бенин, Болгария, Гана, ГДР, Иордания, Кипр, Қувайт, Ливан, Ливия, Маврикия, Мали, МНР, НДРГ, Фаластин, Сенегал, Сурия, Судан, Танзания, Того, Туркия, Уганда, Финляндия, Шри Ланка, Эфиопия, Япония каби мамлакатларнинг кўзга кўринган давлат, жамоат ва дин арбоблари, халқаро ташкилотлари ходимлари фаол иштирок этдилар. Мазкур Тошкент конференцияси ишида Ливан, Қувайт, Бангладеш, Гвинея, Монголия, Покистон, Англия, Австрия, АҚШ, Швеция, Франция, Швей-

цария мамлакатларининг (аккредитланган) оммавий ахборот воситалари ходимлари ҳам қатнашдилар.

Конференцияда асосий маърузани муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийлари сўзладилар. Қилинган маъруза юзасидан ялпи ва бўлим мажлисларида жонли ва самарали баҳс-мунозаралар бўлди. Унинг қатнашчилари бир овоздан Расулulloҳ Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг Аллоҳнинг амри билан Маккадан Мадинага ҳижратлари сайёрамиз кўп сонли халқлари тарихида сиёсий, ижтимоий ва ғоявий ўзгаришларга олиб келганлиги ҳақида ўз фикрларини ифода этдилар. Маълумки, ҳижрат Макка мушрикларининг мусулмонларни камситишларига чек қўйди. Ўз она юртларида Пайғамбаримиз халқни маъбудаларга, бутларга чўқинишдан воз кечиб, фақат ёлғиз Аллоҳгагина ибодат қилишга тарғиб қилдилар. Бироқ бутпарастлар Расулulloҳнинг кароматли сўзларига ишонмасдан ул зотни таъқиб этдилар, тарафдорлари ва ҳамфикрларини эса шафқатсиз қийноқ остига олдилар.

Ҳижрат — бу янги тарихнинг бошланиши, бу янги йил ҳисоби учун жуда қулай, деб таъкидлайдилар муфтий Зиёвуддинхон. — Исломнинг мустаҳкамланиши худди ана шу ҳижрат билан боғлиқдир. У билан Мадинада, кейинчалик Маккада Ислом давлатига асос солинди.

Маълумки, Расулulloҳ ватанларига қайтганларидан сўнг, ул зотга ва саҳобаларига азоб-уқубатлар келтирган душманларидан қасос олмадилар, балки уларни, аниқ далилларга кўра, кечириб, қуйидагиларни айтганлар: «Мен сизларга Юсуф ўз акаларига айтган сўзни айтман: Бугун мен сизларни айблаб ҳақорат қилмайман! Боринглар, сизлар озодсизлар!»

Муфтий Зиёвуддинхон дини Ислом асосида эзгулик, тинчлик ва кечиримлилик ётиши, Ислом сўзининг ўзаги эса «Салом — тинчлик» сўзидан келиб чиққанлиги, тинчлик — бу озодлик, ҳақиқат ва адолат эканлиги, шунинг учун ер юзида тинчликни сақлаш учун барча дин арбоблари баробар ҳаракат қилишлари лозим эканлигини таъкидладилар.

Сурия муфтийси шайх Аҳмад Қуфтару, Қувайт журнали «ал-Балоғ»нинг бош муҳаррири жаноб Абдурахмон ал-Вилоятий, Ливан журналисти жаноб Важиҳ Санд ал-Жузалар конференция ишига юқори баҳо бериб, муфтий Зиёвуддинхон саъй-ҳаракатлари меҳмонларнинг диний ҳаётларида катта роль ўйнаётганлигини таъкидлаб ўтдилар.

МУСУЛМОНЛАР ТИНЧЛИК УЧУН КУРАШДА

Ислом дини тинчлик динидир. Барча динлар ўзари инсоний муносабатларнинг олий бошланиши бўлмиш раҳмдиллик, биродарлик, муҳаббат ва тинчликни тарғиб қилади. Урушдан кейин тинчликни ҳимоя қилиш ишида уларнинг бирлашиши учун ҳаракати.

1952 йилда Загорскда бўлиб ўтган собиқ Иттифоқдаги барча черковлар ва диний бошқармаларнинг конференцияси.

Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси ўринбосари шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг нутқлари.

Ул зотнинг яна бошқа тинчлик ҳимояси учун бўлган конференцияларда иштироклари.

Муфтий Зиёвуддинхон Бутунжаҳон Тинчлик қўмитаси ва Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Совет қўмитаси аъзоси.

Ватан ва хорижий давлатлар олий мукофотлари. 60 йиллик сана.

Собиқ Иттифоқдаги барча дин вакилларининг халқлар ўртасида бирдамлик ва тинчлик учун бўлган конференцияси (1960 й.).

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг «Яқин Шарқдаги можаро» номли маърузалари.

1970 йил Тошкентда бўлиб ўтган «Империалистик тажовузга қарши курашда мусулмонларнинг бирдамлиги ва ҳамкорлиги учун» номли конференция.

«Совет Шарқи мусулмонлари» журнали ва унинг бу конференция ва бошқа шунга ўхшаш исломий анжуманлар иши, собиқ Иттифоқ мусулмонлари ва уларнинг хорижий ҳамфикрлари ҳаётини ёритишдаги роли.

«Дин арбоблари мустаҳкам тинчлик, қуролсизланиш ва халқлар ўртасида адолатли муносабатлар учун» шиори остида ўтган 1977 йилги Москва Бутунжаҳон динлараро конференцияси.

Конференциянинг асосий маърузачиси — муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон.

Конференция ҳужжатлари.

«Дин арбоблари муқаддас неъмат — ҳаётни ядро ҳалокатидан сақлаш» номли 1982 йилги Москва Бутунжаҳон конференцияси.

МУФТИЙ ЗИЁВУДДИНХОН ИБН ЭШОН БОБОХОННИНГ КОНФЕРЕНЦИЯГА ТАБРИГИ

Ислом дини халқларга Аллоҳ Таолонинг раҳму шафқат, адолат, хавфсизлик ва тинчликка қаратилган улуг чақиригини олиб келди. Ислом дини кишиларни ўзаро меҳр-оқибатли бўлишга, ҳар қандай адоватни енгилшга чақиради: «Аллоҳнинг иноятини эсланг, сиз ўзаро душман эдингиз, У сизларни қалбларингизни яқинлаштирди ва сизлар Аллоҳнинг инояти билан биродар бўлдинглар» (3-сура, Оли Имрон, 103-оят).

Ҳар бир мўъмин, ҳар бир ялши ниятли киши умумий тинчлик ва уни сақлаш учун курашиши мумкин ва керак. Давримизнинг тинчлик учун улуг ҳаракатида миллионлаб пок ниятли кишилар бирлашганлар. Улар ҳар хил динларга эътиқод қиладилар, ҳар хил ижтимоий сиёсий фикрга эгалар, ҳар хил тилда гаплашадилар, бироқ ҳаммаларини она-сайёрамиз тақдирини бир хил ташвишга солади, улар урушсиз, тинч ва осойишта яшагилари келади, деб таъкидлайдилар муфтий Зиёвуддинхон.

1952 ЙИЛГИ ЗАГОРСК КОНФЕРЕНЦИЯСИ

Бу обрўли анжуманда Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ранси ўринбосари шайх Зиёвуддинхон фаол қатнашдилар. «Беш Урта Осиё ва Қозоғистон республикалари мусулмонлари, — дея сўз бошлади Зиёвуддинхон ўз нутқларида, — бошқа халқлар билан бир қаторда халқлар ўртасида тинчликни мустаҳкамлаш иши учун ўзларининг салмоқли ҳиссаларини қўшмоқдалар. Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ранси муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон Бутуниттифоқ ва Ўзбекистон тинчликни ҳимоя қилиш қўмитаси аъзосидирлар. Ул зот ўз даъват ва нутқларида мўъмин-мусулмонларни атом қуролини тақиқлаш ҳақида Бутунжаҳон тинчликни ҳимоя қилиш Қўмитаси чақириқларини, Қурия муаммосини тинчлик билан ҳал қилишни қўллаб-қувватлашга чақирдилар. Ул зот мўъмин-мусулмонларни Аллоҳ Таолодан халқлар ўртасида тинчлик, осойишталикни беришини сўраб дуо қилишга чақирдилар.

МУФТИЙ ЗИЁВУДДИНХОН БУТУНЖАҲОН ТИНЧЛИК ҚҶМИТАСИ АЪЪОСИ

1949 йилда ташкил топган Тинчлик тарафдорлари ҳаракати ишига барча яхши ниятли кишилар билан бир қаторда дин арбоблари ҳам ўзларининг баракали ҳиссаларини қўшдилар. Бутунжаҳон Тинчлик қўмитасига ҳақиқий аъзо қилиб сайланган муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг ҳиссалари каттадир.

1950 йилнинг бошларида Бутунжаҳон Тинчлик ҳайъати доимий қўмитасининг машҳур Стокгольм сессиясида атом қуролини тақиқлаш масаласи қўйилди. Атом қуролини тақиқлаш Стокгольм мурожаатномасига бутун дунёда имзо йиғиш кампанияси бошланди. 500 миллион имзо орасида диёримиз мусулмонлари имзолари ҳам муносиб ўрин эгаллаган эди.

1961 йилда муфтий Зиёвуддинхон Японияда бўлиб ўтган барча дин вакилларининг тинчлик учун конференциясида иштирок этдилар.

1962 йилда Ироқда халқаро Ислоҳ конференциясида, 1964 йилда Бандунг Ислоҳ конференциясида иштирок этдилар.

1958 йилдан бошлаб Бутунжаҳон Тинчлик қўмитаси ҳамда Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги қўмитаси ташкил қилган барча муҳим конференция ва учрашувларда иштирок этдилар.

1965 йил ул зот Токиода ўтказилган Тинчлик тарафдорлари конференциясида, 1966 йили Финляндияда Тинчлик тарафдорлари конференциясида, 1967 йили Қоҳирада Араб ҳамкорлиги конференциясида, 1972 йилда Қоҳирада бўлиб ўтган Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги бешинчи сессиясида, 1973 йилда Москвада ўтказилган тинчликсевар кучларининг Бутунжаҳон Конгрессида иштирок этдилар.

Муфтий Зиёвуддинхон ўзларининг тинчликни сақлашдаги фаолиятлари учун Иордания, Марокаш, Ливаннинг энг олий орденлари, Бутунжаҳон Тинчлик қўмитасининг фахрий медаль ва ёрлиқлари билан мукофотландилар.

1969 ЙИЛИГИ ЗАГОРСК КОНФЕРЕНЦИЯСИ

«Халқлар ўртасида тинчлик ва ҳамкорлик учун» шiori остида ўтган обрўли анжуманга собиқ Иттифоқдаги барча динлар вакиллари билан бир қаторда

Осиё ва Африкадан бир неча мусулмон ва християн ташкилотларининг вакиллари ҳам ташриф буюрдилар. Бу конференция минглаб кишилар ҳалок бўлиб, қийна-лаётганига бутун инсоният гувоҳ бўлиб турган хавотирлик даврда очилди.

Конференция биринчи куни АҚШнинг махсус мухбири машҳур диний арбобларга мурожаат қилди. Шулар қаторида Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратларига учта савол билан мурожаат қилди:

1. Конференцияга Сиз қандай фикрлар билан келдингиз?

2. Халқлар ўртасида тинчлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлашда диний донраларнинг ролини Сиз қандай баҳолайсиз?

3. Тинчликни ҳимоя қилиш ишида ҳар хил диний бирлашмаларнинг биргаликдаги ҳаракатининг келажаги ҳақида Сиз нима дея оласиз?

Муфтий ҳазратларининг жавоблари:

1. Биз, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари, ер юзидаги тинчлик ва унинг тантанаси тақдири ҳақида доимо жон куйдирамиз. Аллоҳ Субхонаҳу ва Таоло бандаларининг амалий ишларига қараб қилган дуоларини ижобат қилишга ваъда берган. Ватанимиз мусулмонлари қурраи заминнинг нотинч нуқталаридаги уруш олови бошқа минтақаларга тарқалмаслиги, у ерларда ҳақиқий тинчликни ўрнатилишига эришмоқдалар. Улар Қуръони каримнинг «Динда зўрлаш йўқ» (2-сура, 192-оят), деган ояти каримасига амал қиладилар. Биз Загорск конференциясини тинчликсевар кучларнинг бирлашиши йўлидаги янги муҳим қадам деб қўтлаймиз.

2. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Американинг Вьетнамдаги урушини, Исроилнинг яқин Шарқдаги араб мамлакатларига қарши тажовузини қаттиқ қоралайдилар. Мустақиллик учун курашаётган халқларга ҳамдардлик билдириб, уларга ёрдам учун бир неча бор маблағ тўпланди. Мусулмонлар муқаддас Қуръони Мажиднинг «Ҳаммангиз тинчликка кирингиз!» (2-сура, 208-оят) ояти каримасига биноан жаҳондаги тинчлик тарафдорларининг умумий курашига ўз улушларини қўшиш мақсадида дунёнинг турли мамлакатларидаги ўзларининг мусулмон биродарлари билан алоқаларини кенгайтириб бормоқдалар. Ҳозирги пайтда

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси қирқдан ортиқ Осиё ва Африка мамлакатлари диний арбоблари билан дўстлик алоқаларини сақлаб турмоқдалар.

3. Агарда сайёрамиз барча динларнинг диний арбоблари биргаликда тинчликни ҳимоя қилиш учун, халқларнинг бахт-саодати учун фаол ҳаракат қилсалар, ишонч билан айтиш мумкинки, бор можароларга чек қўйилиб, янги урушнинг олди олинадди. Аллоҳ Субҳонаҳу ва Таоло бизларга бу муқаддас вазифаларимизни адо этишга ёрдам берсин, деб дуо қилиб қоламан.

Юқоридаги муаммолар кўп мамлакатлар жамоатчилигини безовта қилаётганлиги сабабли, бу олинган жавоблар қатор мамлакатлар, жумладан, АҚШ, Франция, Италия, Швеция матбуотларида босилиб чиққан эди.

1970 ЙИЛГИ ТОШКЕНТ КОНФЕРЕНЦИЯСИ

1970 йил Яқин Шарқда Исроил тажовузи давом этаётган, Жануби Шарқий Осиёда ҳарбий ҳаракатлар кучайган бир даврда муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон жаноблари ташаббуслари билан мусулмонларнинг «Тинчлик учун, имперналистик тажовузкорликка қарши мусулмонларнинг бирдамлиги ва ҳамкорлиги» номли конференция Тошкентда ўтказилди. Унга Ватанимиз мусулмонлари вакилларидан ташқари, хорижий 25 мамлакат вакиллари иштирок этдилар. Конференция нини дунё нашрларида, айниқса, 1968 йилдан чиқаётган «Совет Шарқи мусулмонлари» журнали саҳифаларида тўла-тўқис баён қилинди. Бу журнал аввал ўзбек ва араб тилларида, кейинчалик форс, дарий, чет эллик биродарларимиз илтимосларига биноан француз ва инглиз тилларида ҳам чоп этила бошлади. Унинг кўп сонли ўқувчилари босилаётган қизиқарли, мазмунли мақолалар билан танишиб, ўз миннатдорлик мактубларини йўлламоқдалар.

Диний бошқарма хориждаги кўпгина Ислом ташкилотларининг нашриётлари билан ўз алоқаларини тобора кенгайтириб боришга ҳаракат қилмоқда. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ўзининг «Совет Шарқи мусулмонлари» журнали эвазига обрўли нашрлардан Бутунжаҳон Ислом Конгресси ҳафтаномаси—«Мусулмон дунёси», «Ислом дунёси хабарлари» газетаси, Маккадаги Бутунжаҳон Ислом Лига-

сининг «Робитат ал Олам ал-Исломи» журналі, Мароккодаги Вақф ва Ислом ишлари вазирлигининг «Давату-л-Ҳақ» журналі, Танжердаги Уламо жамиятининг «Ал-Мисоқ» газетаси, Япониядаги Ислом маданияти марказининг «Ислом маданият форуми» журналі, Тунисдаги фатволар нашр қилиш бошқармасининг «Ал-Ҳидоя» журналі, Иорданиядаги вақф вазирлигининг «Хадюл-Ислом» журналі, Қувайтдаги Вақф ва Ислом ишлари вазирлигининг «Ваъю-л-Исломи» журналлари олар эди.

БУТУНЖАҲОН ДИНЛАРАРО МОСКВА КОНФЕРЕНЦИЯСИ (1977 йил)

1977 йил июнь ойида Москвада «Дин арбоблари мустаҳкам тинчлик, қуролсизланиш ва халқлар ўртасида адолатли муносабатлар учун» номи Бутунжаҳон конференцияси бўлиб ўтди. Бу дунё динлари вакиллари йиғилган улкан Бутунжаҳон анжуманини ташкил қилишга жуда катта ҳаракат ва меҳнат сарф этилди.

1977 йил Москвага динлараро халқаро конференцияда иштирок этиш учун 107 мамлакатдан 650 дан ортиқ вакиллар, шу жумладан, 40 давлатдан 98 мусулмон делегатлар етиб келдилар. Улар орасида Иорданиядан Ислом ишлари ва қадамжолари вақф вазири Компл аш-Шариф, Бирлашган Араб Амирликлари маданият масалалари бўйича маслаҳатчи доктор Иззиддин Иброҳим, Бутунжаҳон мусулмон Конгрессининг Бош котиби доктор Иномуллоҳон, Иорданиядан доктор Абдулазиз ал-Ҳайёт, Яман Араб Республикасининг бош муфтийси Аҳмад Забора, Тунис президенти қошидаги Ислом ишлари бўйича бошқарма директори Мустафо Камол ат-Тарзий ва бошқа кўйлаб арбоблар бор эди.

Бутунжаҳон конференцияси ишида учта ишчи гуруҳи фаолият кўрсатди:

1. «Мустаҳкам тинчлик учун».
2. «Қуролсизланиш учун».
3. «Халқлар ўртасида адолатли муносабатлар учун!»

Конференцияда бош маъруза қилиш шарафи муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳонга насиб этди. Бу билан Ватанимиз мусулмонларининг замонамизнинг энг олижаноб оммавий ҳаракати — тинчлик учун улкан ҳаракатга қўшган ҳиссаларига, шу билан бирга, шахсан

муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохонга ул зотиг бо-
баракотнинг бу улуғ соҳада умумбашариятга хизмат
қилишдек кўп йиллик фидокорона фаолиятлари эвази-
га халқаро ҳамжамиятнинг миннатдорчилиги сифатида
берилган олий баҳо ўз ифодасини топган эди.

Муфтий ҳазратлари ўзларининг илҳомбахш, чуқур
мазмунга тўла нутқларида таъкидлашларича, ҳозирги
даврда тинчлик, қурулсизланиш, халқлар ўртасида адо-
латли муносабатлар бўлиши учун жаҳон жамоатчили-
гининг кенг ҳаракатида турли динлар издошларининг
роли ҳар қачонгидан ўси. Ҳозир диний арбоблар ин-
сониятнинг келажаги, Ерда ҳаётнинг давом этиши, та-
биатни Аллоҳ яратган кўрнинишда сақлаб қолиш учун
алоҳида масъулият билан ҳаракат қилишлари лозим.

Инсоният тарихи давомида турли динлар тарафдор-
лари олий инсоний ғояларнинг ташувчилари бўлишлар-
и учун чақирилганлар. Бугунги кунда дин арбоблари
бу масъулиятни чуқур англаб етдилар, бу кейинги ўн
йиллик давомида кўп сонли диндорларимизда ҳамжи-
ҳатлик ва тинчликпарвар ҳамкорлик руҳи сезилмоқда.

Мустаҳкам тинчликнинг энг буюк вазифаларидан
бири, — деб давом эттирдилар муфтий Зиёвуддинхон,
— халқаро кескинликни юмшатиш жараёнини чуқур-
лаштиришдан иборатдир.

Яқин Шарқдаги вазият алоҳида хавотирга солади.
Яқин Шарқ муаммосининг ҳал қилиниши Фаластин
араб халқининг мустақилликка эришишига замин тай-
ёрлар эди. Бусиз Яқин Шарқ минтақасида адолатли
тинчлик ўрнатиб бўлмайди.

Ҳар қандай кескин вазият, муфтий Зиёвуддинхон-
нинг чуқур тасаввурларига кўра, фақат сиёсий йўл
билан ҳал қилиниши лозим. Шунингдек, муфтий Зиё-
вуддинхонни ер юзида бугунги кунгача барҳам топмаган
кескин вазиятли минтақалар қаттиқ ташвишга соларди.

Ирқчилик ва унга қаратилган сиёсатни муфтий Зиё-
вуддинхон ҳазратлари инсон ҳаётининг аянчли томони-
га киритган эдилар. Муфтий ҳазратлари шунини таъкид-
ладиларки, аниқ ва бир хил маънода «Худо бир томчи
қондан ер юзида яшаш учун инсониятни яратди». Ҳеч
қандай ҳақиқий диний дунёқараш, — дедилар муфтий
ҳазрати олийлари, — одамларни ирқига қараб ажрат-
майди, барча дин арбобларини айни шу ирқчиликка
қарши умумкурашга чақиради.

Шунингдек, муфтий Зиёвуддинхон ҳали ҳам хори-
жий қарамликдан, очлик ва камбағаллик, ижтимоий

ва снәсний ҳуқуқсизликдан қутула олмаётган Лотин Американи мамлакатлари халқлари тақдири ҳаммани қаттиқ ҳаяжонга солишини таъкидлаб ўтдилар. Ул зотнинг фикрларига кўра, тинчлик, урушсиз ҳаёт — бу бош масала бўлиб қолиши керак.

Қурол-яроғни қисқартириш, қуролсизланишнинг яғона йўлини ишлаб чиқиш—ҳақиқий фаровон келажаkning ва миллионлаб одамлар яшаш даражасини тез суръатларда оширишнинг яғона ва ҳақиқий йўлидир.

Ута билимдон ва кенг илмий дунёқарашга эга бўлган муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон юқоридаги фикрларини муқаддас Қуръони каримни бошқа динларнинг манбалари билан қиёслаб тасдиқладилар.

Умумий ва бутунлай қуролсизланишга интилиш, муфтий фикрларича, динларнинг халқлар ўртасида тинчлик ишига хизмат қилишининг муҳим қисмидир.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратларининг инсонпарварлик фаолиятларини илҳомлантивучи нарса — бу исломнинг инсонларнинг энг олий мақсадлари адолатлилиги ҳақидаги кўрсатмаларидир.

Пайғамбаримиз ҳадислари «Адолатсизликни кўриб туриб, унга эътибор бермайдиганлар бизга дўст эмасдирлар!» (ат-Термизий) деб таъкидлайди. Бу мазмун ҳазрати олийларининг ҳаётдаги асосий шиорлари эди.

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш барча динларнинг дунёда тинчликни барқарор этиш йўлидаги фаолиятлари асосида ташкил этилиши керак. Буни эса атроф-муҳитни ҳимоя қилишдек муҳим масаладан ажратиб ҳал қилиб бўлмайди. Табиатни ишончли тарзда ҳимоя қилиш учун қуролланиш пойгасига чек қўйиш, даҳшатли қурол-аслаҳа ишлаб чиқарувчи муассасалар фаолиятини тўхтатиш, ядровий қуроллардан воз кечиш лозим.

Ер ҳаёт учун абадий фойда келтириш учун барпо этилган. Аллоҳ Таоло ерни инсон ва яратган барча жонзотларининг яшаш макони деб белгилаб қўйган: «У айтади: Унда яшайсизлар, унда вафот этасизлар, ундан баҳраманд бўласизлар» (7-сура, 24—25-оятлар).

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш вазифаси бугунги куннинг энг долзарб муаммоларидан бири бўлиб, бу муаммони, муфтий ҳазратларининг фикрича, фақатгина барча миллат ва дин вакилларининг ҳамкорликдаги кучлари билан бартараф этиш мумкин.

Лекин табиатни ишончли тарзда ҳимоя қилиш учун қурол ишлаб чиқарувчи, атроф-муҳитни зарарлантирувчи заводлар фаолиятини тўхтатишга тўғри келади.

Муқаддас Қитоблар шуни таъкидлайдиларки, Ер юзидаги барча мавжудот ва нарса маълум миқдорда ва ҳажмда бунёд этилган, барча бойликлар ўз охирига эга ва улардан нотўғри фойдаланиш исрофгарчиликка олиб келади. Шуни алоҳида уқтириш лозимки, ҳар бир халқ ўз табиат захираларидан мустақил фойдаланишлари лозим. Атроф-муҳитни ва табиат захираларини ҳимоя қилиш одамлар билан табиат ўртасидаги муносабатларини уйғунлаштирмоғи, инсониятни урушдан халос этиш ва тинчликни сақлаш шароитларини амалга оширмоғи лозим.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг маърузалари 1977 йилги Москва конференцияси қатнашчиларининг мунозарасига сабаб бўлди. Натижада конференциянинг якуний ҳужжатлари: «Бутун дунё диндорлари ва диний арбобларига Мурожаатнома» ва «Бутун дунё мамлакатлари ҳукуматларига Мурожаатнома» қабул қилинди.

1982 ЙИЛГИ МОСКВА БУТУНЖАҲОН КОНФЕРЕНЦИЯСИ

1982 йилги Москва Бутунжаҳон конференцияси «Дин арбоблари муқаддас неъмат — ҳаётни ядро ҳалокатидан қутқариш учун» мавзусида ўтди.

Бу янги халқаро минтақалараро анжуманга дунёнинг 90 мамлакатидан 580 га яқин барча динлар вакиллари иштирок этдилар. Ва яна бир марта мусулмонлар бу анжуманга тайёргарлик ва уни ўтказиш ишларида фаоллик кўрсатдилар. Конференцияда ўзларининг оғир хасталиklarига қарамай, муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳам иштирок этдилар.

Конференцияга аталган қутловни ўқиб эшиттиришни каминага топширдилар. Бу падари бузрукворимнинг халқ олдидаги охириги чиқишлари эди.

Бу конференция термоядро уруши хавфига қарши кураш йўлида кечиктириб бўлмайдиган қарор қабул қилиш бўйича муҳим тадбир ҳисобланди. Анжуман қатор якуний ҳужжатларни қабул қилди: «Барча динлар вакиллари ва раҳбарларига Мурожаатнома», «Қуролсизланиш — 1982 йил бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 2-махсус сессиясига Мурожаатнома».

ҚУТЛУФ САНА

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг 70 йиллик юбилейлари. Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг мажлислар залида ўтказилган тантанали йиғилиш. Собиқ Иттифоқ Министрлар Совети ҳузуридаги диний ишлар бўйича Кенгаши, «Совет Шарқи мусулмонлари» журнаlining бош редакцияси, Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Қўмитаси Президиумининг қутловлари. Тинчликни сақлаш Қўмитасининг Фахрий Ёрлиғи, Бутунжаҳон Тинчлик Кенгашининг Дипломи. Собиқ Иттифоқнинг Европа қисми ва Сибир мусулмонлари диний бошқармасининг табриги. Москва ва Бутун Русия Патриархи Пименнинг юбилярга юборган қутлов мактуби. Шимолий Кавказ мусулмонлари Диний бошқармаси ва бошқа ташкилотларнинг табрикномалари. Юбилярнинг миннатдорчилик сўзлари. Буюк инсонларнинг ишлари уларнинг шогирдлари ва содиқ издошлари қалбида яшайди.

ТАНТАНАЛИ ҚУТЛОВ

1978 йилнинг январида муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийларининг таваллудларига 70 йил тўлди.

12 январда Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг мажлислар залида мазкур ажойиб санага бағишланган Урта Осиё, Қозоғистон ҳамда бошқа минтақалар мусулмонлари учун тантанали йиғилиш ўтказилди. Замонанинг машҳур дин арбобларидан ҳисобланган, халқнинг меҳр-муҳаббатига сазовор бўлган инсон таваллудининг қутлуғ санаси нишонланди. Бу унутилмас кунда юбилярни табриклаш учун таниқли мусулмон уламолар, собиқ Иттифоқнинг бошқа динлар арбоблари, йирик жамоат ташкилотларининг вакиллари: Тинчликни сақлаш Қўмитаси, Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Қўмитаси, чет мамлакатлар билан дўстлик ва маданий алоқалар боғлаш Ўзбекистон жамияти, ҳозирги ватандошлар билан маданий ало-

қалар боғлаш, Ўзбекистон «Ватан» жамияти, Тинчлик Фонди ва бошқа ташкилотлардан, шунингдек, Диний ишлар бўйича Кенгашнинг масъул ходимлари тўпландилар.

Ингилишни Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раисининг муовини шайх Юсуфхон Шокиров очди. Узининг қисқа кириш сўзида у, жумладан, шундай деди:

«Азиз ва муҳтарам меҳмонлар!

Биз бугун ажойиб устозимиз, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонларининг диний раҳбари муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийлари таваллудларининг 70 йиллигини нишонлаш учун йиғилдик.

Ул зотнинг кўп қиррали фаолиятлари ҳаммамизга яхши маълум. Дин-этиқод соҳасидаги хизматлари буюқдир. Муфтий ҳазрати олийлари Ислоом динининг забардаст курашчисидирлар. Ул зот бутун умрларини имон-этиқоднинг поклиги учун, муқаддас Қуръонни карим ва Суннати Набавийя кўрсатмалари ҳар бир мусулмоннинг қалбидан чуқур ўрин олиши учун бағишладилар.

Ҳазрати олийлари бутун жаҳон бўйлаб яна шу хислатлари билан машҳур эдиларки, у инсон Аллоҳ Таборака ва Таолонинг кўрсатмаларидан бири — тинчликнинг, сайёрамиз бўйлаб барқарорлик ва хотиржамликнинг асосий шартларидан бири халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорликни ўрнатиш борасида бор куч-гайратларини сарф қилдилар. Тинчликни ҳимоя қилиш Қўмитаси ҳамда Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Қўмитаси Президиумларининг аъзоси сифатида муҳтарам юбиляримиз ҳарбий таҳдидга қарши қатъий кураш борасида жаҳон жамоатчилик фикрини, мусулмон жамоасининг фикрини, кучини сафарбар қилишга ўзларининг буюк ҳиссаларини қўшдилар.

Ўзларининг тинимсиз фаолиятлари билан муфтий ҳазрати олийлари Ислоом дунёсида алоҳида эътибор ва катта обрўга эга бўлган ҳолда мусулмон давлатлари ва халқлари, айниқса, биринчи навбатда, юртимиз мусулмонларининг хориждаги ҳамфикрлари ўртасида дўстлик муносабатларининг ривожланишига катта ёрдам бердилар. Муфтий ҳазрати олийларининг кўп қиррали ва унумли меҳнатлари нафақат юртимиз, балки кўпгина хорижий мамлакатлар ҳукуматлари томонидан муносиб тақдирланган.

Шундан сўнг шайх Юсуфхон Шокиров сўз навбати-

ни Диний ишлар бўйича Кенгаш аъзоси, Ислоом масалалари бўйича бўлим мудирини Абдулла Нуруллаевга берди. У шундай деди:

«Бугун юртимиз мусулмонлари ҳаётида катта ва муҳим воқеа юз бермоқда. Биз мамлакатимизнинг машҳур дин арбобларидан бири муфтий Зиёвуддинхонни қутлаш учун йиғилдик.

Ўзларининг тинчликпарвар фаолиятлари билан муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари нафақат юртимиз жамоатчилиги, балки сайёрамизнинг тинчликсевар инсонларининг ҳам меҳр-муҳаббати ва ҳурматини қозондилар. Ул зотнинг овозлари тинчлик ва адолат учун эҳтиросли, муросасиз курашчининг овози сифатида Ер шарининг кўплаб минтақаларида — Москва ва Қоҳирада, Макка ва Токиода, Аммон ва Бандунгда, Стокгольм ва Деҳлида ўтказилган турли халқаро анжуманлар ва учрашувлар минбарларидан баралла янгради. Ҳазрати олийларининг ажойиб хизматлари, шунингдек Йордания, Марокаш, Ливан ва бошқа шу каби мамлакатларнинг олий мукофотлари билан ҳам тақдирланган. Ул зот тинчликни сақлаш Қўмитасининг медаллари, юртимиз ва чет эл жамоат ташкилотларининг бир қанча фахрий ёрлиқлари ва эсдалик мукофотларига сазовор бўлганлар.

Муҳтарам муфтий ҳазратлари, Сизга узоқ умр, мустаҳкам соғлиқ, тинчликни сақлаш ва халқлар ўртасида дўстликни мустаҳкамлаш йўлидаги ватанпарварлик фаолиятингизга улкан ютуқлар тилаймиз».

Замонасининг машҳур дин ва жамоат арбоби, ҳазрати олийларининг 70 ёшларига бағишланган тантананда Осиё ва Африка мамлакатларининг бирдамлиги Совет Қўмитасининг ул зотга юборган қутлови ўқиб эшиттирилди:

«Азиз Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон!

Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Совет Қўмитаси Президиуми Сиздек машҳур ва муҳтарам жамоат арбобини 70 ёшингиз билан қутлайди. Сизнинг Шарқ халқлари тарихи ва маданияти бўйича чуқур билимингиз, халқимизнинг ватанпарварлик ишларида фаол серурум иштирокингиз, мустаҳкам тинчлик, халқлар дўстлиги ва бирдамлиги учун курашга яхши ниятли инсонларни бирлаштиришга, ўз мустақиллиги, озодлиги, ижтимоий тараққиёт учун курашувчи халқларни қўллаб-қувватлашга қўшган буюк ҳиссангиз халқимиз

ва хориждаги дўстларимиз қалбида Сизга нисбатан меҳр-муҳаббат туйғусини уйғотган.

Мана бир неча йиллар давомида Сиз муҳтарам Зиёвуддинхон Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Совет Қўмитаси Президиумининг аъзосисиз. Сизнинг барча ҳамфикр дўстларингиз Сиз билан ҳамкорлик қилганликларидан бағоят мамнундирлар.

Азиз Зиёвуддинхон, Сизга узоқ умр, мустаҳкам соғлиқ, Ватанимиз фаровонлиги ҳамда тинчлик ва халқлар ўртасида дўстлик учун курашдек муқаддас ишларингизда улкан ютуқлар тилаймиз».

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохонга Тинчликни ҳимоя қилиш Совет Қўмитасининг Фахрий Ерлиги, Бутунжаҳон Тинчлик Советининг эсдалик медали билан мукофотланиши тўғрисидаги Диплом, шунингдек, Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Ўзбекистон Қўмитасининг табрикомаси топширилди.

Тинчликни ҳимоя қилиш Ўзбекистон Қўмитаси, Совет Тинчлик фонди республика филиалининг юборган табрикомаларида ҳам муфтий Зиёвуддинхоннинг тинчликпарвар фаолиятлари аҳамиятига алоҳида эътибор берилган:

«Халқимиз Сизни тинчлик, халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамжиҳатлик учун забардаст курашчи сифатида биладилар.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг раиси бўлган 20 йиллик фаолиятингиз давомида кўплаб халқаро конференциялар минбарларидан халқни тинчлик, инсонпарварлик ва биродарликка чақирдингиз. Тинчликни ҳимоя қилиш Қўмитасининг аъзоси сифатида тинчлик учун курашувчилар орасида ҳурмат-эътибор қозондингиз.

Тинчлик тарафдорлари Сизни Бутунжаҳон Тинчлик Советига аъзо қилиб сайлади. Тинчликни ҳимоя қилиш Ўзбекистон Қўмитаси Президиуми ва Тинчлик фондига ёрдам кўрсатиш комиссияси бюросининг аъзоси сифатида фондни доимо моддий ва маънавий томондан қўллаб-қувватладингиз. Ҳукуратимиз тинчликни сақлаш ишида олиб борган фаолиятингизни юксак баҳолади».

Тантанали йиғилишда собиқ Иттифоқнинг Европа қисми ва Сибир мусулмонлари Диний бошқармаси раиси Абдулборий Исаев табрик сўзи билан чиқди. У: «Муфтий Зиёвуддинхоннинг юбилейлари мусулмонлар ҳаётида улкан воқеадир, — деди, — чунки, унинг тимсолида замонавий мусулмон дунёсининг йирик арбоби, тинчлик ва

халқлар ўртасида дўстлик учун курашувчи намоён бўлади. Барча мусулмонлар ва яхши инъатли кишилар замонамизнинг машҳур дин ва жамоат арбобининг хизматлари муносиб тақдирланганлиги учун ҳукуматимиздан миннатдордирлар. Юртимизнинг барча фуқаролари, дин аҳллари, миллат ва элатлари хотиржамликда, тенг ҳуқуқли бўлиб яшаётганликларининг ёрқин ва ишончли далилидир».

Инғилишда Москва патриархиясининг черковлар бўйича ташқи алоқалар бўлимининг раиси митрополит Ювеналий нутқ сўзлади. Русь Православ черкови делегацияси учун мазкур тантанада иштирок этиш катта қувонч ва шарафдир. Мен бу юбилейга худди энг яқин кишимнинг туғилган кунига борадигандек келдим, ёшимни эътиборга олсак, отам байрамига келгандек бўлдим, десам ҳам бўлади, чунки ҳурматли муфтий Зиёвуддинхон билан узоқ йиллик дўстлигимиз давомида менинг ул зотга бўлган меҳр-муҳаббатим чексиз ортди. Бутунжаҳон динлараро конференциясига тайёргарлик ва ўтказиш жараёнида ҳамкорлигимиз менинг юрагимда абадий сақланиб қолади.

Кейин митрополит Ювеналий Москва ва бутун Русь патриархи Пименнинг шахсий табригини ўқиб эшиттирди.

«Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳонга!

Қадрли ва севимли биродарим, Сизни 70 ёшингиз билан қутлайман. Мен билан бирга Русь Православ черковининг сизни билган архиерийлар, клириклар ва мирянлари ҳам муборакбод этадилар. Сиз Тангри ато этган буюк иқтидорни муваффақиятли жамлаб олдингиз. Забардаст инсон сифатида табиатингизнинг энг асосий томони — бу донишманд диний раҳбар, ватанпарвар ва тинчликсеварликдир. Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасини бошқариб бориб ҳамда турли давлатлар ислом ташкилотлари билан биродарлик алоқаларини ҳормай-толмай ўрнатиб, Сиз замонамизнинг машҳур мусулмон арбоблари эътиборини қозондингиз. Аминизки, овозингиз юртимизда Ислом дини издошларининг орзу-умидларини намоён этаверади.

Сизнинг изчил ва ташаббускорона тинчликпарварлик фаолиятингиз нафақат юртимизда, балки хорижий мамлакатларда ҳам машҳурдир. Халқлар ўртасида тинчлик

Ўрнатилган қаратилган мусулмонларнинг қатор халқаро конференцияларини ташкил этиш ва ўтказиш ташаббускорлиги сифатида яна мустақкам тинчлик, адолатли муносабатлар учун черков ҳамда мусулмон ташкилотлари олиб бораётган ишларини оммавий тарзда бирлаштиришда бир қанча ишларни амалга оширишга. Мен шу нарсадан мамнуманки, биз бу борада кўп йиллар давомида биродарларча ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликда фаолият кўрсатдик. Бу нарса менга ҳузур бағишлайди. Шунинг учун ҳам мен 1969 йилда ўтказилган юртимиздаги барча динлар вакилларининг «Халқлар ўртасида тинчлик ва ҳамкорлик учун» мавзусидаги II конференциясини яхши хотирлайман.

1977 йилда Москвада ўтказилган «Дин арбоблари мустақкам тинчлик, қуролсизланиш, халқлар ўртасида адолатли муносабатлар учун» мавзусида Бутунжаҳон конференциясининг васийси бўлгансиз, десам муболаға бўлмайди. Конференциянинг пленар йиғилишида қатнашчиларга қилган мурожаатномангиз ҳаммамизда яхши таассурот қолдирган ва қизиқиш уйғотган.

Азиз ва севимли биродарим, соғлигим ёмонлашгани туфайли Тошкентга бориш ва таваллуд тантанангизда иштирок эта олмаганимдан азиятдаман. Ҳазрати олийлари митрополит Крутицкий ва Коломенский Ювеналий, черковларнинг халқаро алоқалар бўлимининг раиси бошчилигидаги черковимиз делегацияси бизнинг Сизга исбатан биродарларча эҳтиромимиз ва меҳмуҳаббатимизни етказишда деган умиддаман. Ўзбекистон пойтахтида ўтказилладиган юбилейингизда, ўйлайманки, кўплаб уламолар ва жамоат ташкилотлари вакиллари йиғилдилар. Биз буни Сизнинг обрў-эътиборингиз деб қабул қиламиз ва азиз меҳмонларингизни қизғин қутлайман. Сизни қайта-қайтадан қучиб, Аллоҳдан улкан ютуқлар илтижо қилиб қоламан. Аллоҳ Сизга куч-қувват, ишларингизга барака ато этсин.

Пиен, Москва ва Бутун Русия патриархи.

Шимолий Кавказ диндорлари номидан муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохонни Шимолий Кавказ мусулмонлари Диний бошқармаси раиси Абдулҳафиз Умаров табриқлади:

«Мен Шимолий Кавказ мусулмонлари Диний бошқармаси раиси сифатида 30 дан ортиқ миллатлар ва

уларнинг кўпчилиги саналмиш Ислом дини тобеъларининг вакилидирман. Улар номидан Сизнинг серунум фаолиятингизга улкан ютуқлар, энг яхши истаклар тилашимга рухсат бергайсиз.

Мусулмонларимиз Сизни ҳам Ислом динининг машхур арбоби, ҳам замонамизнинг атоқли жамоат арбоби эканлигингизни жуда яхши билишадн. Яхши ниятли кишилар, мусулмонлар фаровонлиги учун тиниб-тинчимай қилган меҳнатингиз ҳаммага равшан. Мусулмон жамоалари ўртасида пайдо бўлган бидъат ва хурофотларни тарк этиш йўлида учраган барча тўсиқ ва чегараларни муваффақиятли босиб ўтиб, Ислом динини ўз ҳолига қайтарган Исломнинг беғараз издошлари қаторига кирасиз. Сиз барча мусулмонларни Қуръони карим ва Суннати Набавийяни ўқиш ва ўрганишнинг қатъий асосга бирлаштиришга ўзининг бутун куч-қудрати ва имкониятларини сарфлаган буюк инсонлар сафидан ўрин олгансиз. Муқаддас динимизга зид бўлган кўп хурофотларни танқид этувчи бир қанча фатволар чиқардингиз. Бу йўлга Сизни Қудратли Аллоҳ йўллади. Шунинг учун унга ҳамду санолар бўлсин ва биз унга чексиз шукрлар қиламиз».

Москва жомеъ масжидининг имом хатиби Шайх Аҳмаджон Мустафин ўзининг табрик сўзини юбилярга мана шундай улуғ тантанага таклиф этилганлиги учун миннатдорчилик билдириш билан бошлади:

«... Муфтий Зиёвуддинхон бутун ҳаётлари давомида нафақат мусулмонларга, балки бутун инсоният учун хизмат қилдилар. Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ташкил этилгандан буён муҳтарам юбиляримиз оталари — шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон билан биргаликда биз учун катта ишларни амалга оширдилар. Булар ҳақида мендан олдинги нотиклар батафсил гапирдилар.

Шу билан бирга, муфтий Зиёвуддинхон тинчлик учун фаол курашчидир. Яратганининг кўрсатмаларига амал қилган ҳолда муфтий ҳазрати олийлари халқлар ўртасида дўстлик муносабатларини ўрнатиш учун донмо жон куйдирдилар: ул зот бир қанча халқаро конференцияларнинг ташаббускори, ташкилотчиси ва иштирокчиси бўлган».

Юбилярни Ўзбекистон Фанлар Академиясининг ҳақиқий аъзоси, профессор Воҳид Зоҳидов табриклади. У ўз нутқида муфтий ҳазратларининг ҳукуматимизнинг инсонпарварлик сиёсатига қўшган улкан ҳиссалари,

чет элларда яшовчи ватандошлар билан алоқалар ўрнатиш ва кенгайтириш борасида амалга оширган ишлари ҳақида гапирди. Ул зотнинг беғараз кўмаги натижасида «Ватан» жамияти тузилгани, мазкур жамият ёрдамида кўпгина ватандошлар бир-бири билан учрашадиганлиги ҳақида тўхталди. Муфтий ҳазратлари жамиятнинг энг фаол, қимматли, эътиборли аъзоларидан ҳисобланиб, жамиятнинг Президиумига аъзо бўлганлар.

Ҳақиқатан, бугуннинг ҳақиқий дин арбоби ҳаётнинг барча муаммоларини тинч йўл билан ҳал қилишда фаоллик кўрсата оладиган, Аллоҳ яратган жонзотлари орасида энг буюк қилиб яратилган инсонларни рисоладагидек сақлаб ва ривожлантира олиши керак. Тинчлик — бу Аллоҳнинг буюк неъматидир. Бу — ердаги ҳаётни сақлаб қолишнинг ягона шarti, севимли фарзандларимизнинг келажаги. Шунинг учун тинчлик, осойишталик, халқлар хавфсизлиги учун курашдек муҳим иш бўлмаслиги керак. Биз санаб ўтган ҳаётнинг энг муҳим муаммоларини изчил ҳал қилишда муҳтарам муфтий жаноблари бутун умрлари давомида фаоллик кўрсатдилар.

Тантана сўнгида муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазрати олийлари миннатдорчилик сўзига чиқдилар.

— Муҳтарам биродарлар. Сўзимни бошлашдан олдин мен мазкур Диний бошқарманинг ташкилотчиси, замонавий масжид ва мадрасалар қурган, кўплаб ибратомуз ишларни амалга оширган марҳум қиблагоҳимизнинг руҳларини шод этиш учун Қуръон тиловат қилишга руҳсат сўрайман. Шунингдек, мен ҳар қандай қийинчиликларни сабр-матонат билан бартараф этиб, бутун умрларини онла тинчлиги, болалар тарбиясига бағишлаган волидаи меҳрибонимиз учун Қуръон ўқимоқчиман. Ва, ниҳоят, биз мазкур Диний бошқарма ташкилотчиларидан бири — имом Муродқози, Урта Осиё ва Қозоғистон республикаларининг барча марҳум қозилари ва динимизнинг муносиб фидойилари учун Қуръон ўқисак. Аллоҳ уларни шоиста жаннат қилсин!

Муҳтарам олимлар, давлат арбоблари, мадраса мураббийлари, талабалар, дўстлар!

Аввало менинг фаолиятимга берган юксак баҳонингиз — Халқлар Дўстлиги ордени мукофоти учун миннатдорчилик билдираман. Бу мукофот фақат менга эмас, балки санаб ўтилган ишларни амалга ошириш-

да мен билан бирга бўлган мусулмонларга ҳам берилган деб ҳисоблайман.

Мустаҳкам дўстликда яшовчи турли динлар ва миллатга мансуб халқларимиз ўзларининг фаровонликлари, ҳамжиҳатликларини сақлаш учун, ўйлайманки, Аллоҳ уларга мададкор бўлади.

Тинчликни ҳимоя қилиш Қўмитаси, Осиё ва Африка мамлакатлари бирдамлиги Қўмитаси, чет мамлакатлар билан дўстлик ва маданий алоқалар боғлаш Ўзбекистон жамияти ва бошқа қатор ташкилотларнинг аъзоси сифатида мен мазкур ташкилотларнинг тинчликни ва халқлар ўртасидаги дўстликни сақлаш, ҳар қандай ёвуз кучларни бартараф этиш йўлидаги фаолиятини омма онгига сингдиришда фаол иштирок этдим. Санаб ўтилган ташкилотларнинг раҳбарларига мен билан олиб борган ҳамкорликлари, мен учун кўрсатган беғараз кўмаклари ва қўллаб-қувватлаганликлари, учун миннатдорчилик изҳор этаман. Мен бундай ҳурмат ва эътибор билан фахрланаман.

Мен падари бузрукворим Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон қўлларида улғайдим ва тарбия топдим. 1948 йил ул зот тинчликни ҳимоя қилиш Қўмитасига аъзо бўлганларида мен ва укам Носирхон отамизнинг ёнларида бўлиб, ул зотдан жамоатчилик фаолиятининг ҳамма қирраларини ўрганишга эришган эдик. Ахир бусиз дин арбобининг хизмати тўлиқ бўлмайди, Аллоҳнинг инсонлар олдига қўйган мажбуриятларини амалга оширишга мос келмайди. Отамиз вафотларидан сўнг у кишининг ишларини давом эттириш менга насиб этди, мен падаримнинг мактабларини ўтаганимдан Яратган Эгамдан чексиз миннатдорман.

Бизнинг диний ва жамоатчилик фаолиятимиз кундан-кунга кенгаймоқда, хориждаги ҳамфиқр биродарларимиз, биз билан дўстлик ва ҳамкорлик ўрнатиш ниятида бўлган барча яхши ниятли инсонлар билан ҳар томонлама алоқаларимиз ривожланмоқда. Бу борада Москва ва Бутун Русия патриархи Пимен ҳазрати олийлари билан унумли ва фойдали ҳамкорлик олиб бордик. Пимен ҳазрати олийлари ўзларининг ёрдамчиларидан менга табрикнома юборибдилар.

Азиз дўстлар! 70 ёшим муносабати билан менинг шаънимга билдирилган яхши тилаклар учун миннатдорчилик билдираман.

Барча мусулмонларга, яхши ниятли инсонларга мус-

таъқам соғлиқ, ҳаётларида улкай ютуқлар тилаб қоламан.

Аллоҳ Субҳонаҳу ва Таолодан Ер юзидаги ҳамма халқларга тинчлик ва бахт беришини илтижо қиламан!»

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг 70 ёшлари муносабати билан ўтказилган тантаналар мусулмонлар ҳаётида муҳим воқеа бўлди. Бу Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг диний ва тинчликпарварлик фаолиятининг янада ошганлиги, бош ташкилотчилардан бўлган муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийларининг тинчлик, яхши қўшничилик ва халқлар ўртасида дўстлик ўрнатиш ғояларига хизмат қилишда мусулмонларни бирлаштиришда қўшган буюк ҳиссаларининг намоёнлиги бўлди.

Муфтий Зиёвуддинхоннинг бу юбилейлари мусулмонлар ҳаётидаги яна бир муҳим воқеа — XV ҳижрий аср бошланиши арафасида нишонланди. Ҳазрати олийлари бу улуг санага бошқа эътиқодлилар қаторида алоҳида тайёргарлик кўрдилар. Бу воқеа, юқорида таъкидланганидек, мусулмонларнинг ҳозирги замонда инсоният ҳаётининг барча соҳаларида ва тинчлик учун умумҳаракатга муносиб ҳисса қўшишлари учун илҳомлантирувчи манба бўлди.

1982 йилги Москва минтақалараро конференцияси муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг овозлари охириги марта янграган катта халқаро анжуман эди. Ҳақиқат, Яхшилик ва Тинчликнинг содиқ фидойиси муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийлари 1982 йилнинг 23 декабрида дорилфанодан дорилбақога, Аллоҳ ҳузурига риҳлат қилдилар.

Лекин ҳазрати олийларининг қилган хайрли ишлари, ул зотнинг шогирдлари, кўп сонли издошлари ва ер юзидаги барча яхши ниятли инсонлар қалбида абадий яшайди.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг фидокорона фаолиятларини давом эттира бориб юртимиз мусулмонлари ул зотнинг буюк анъаналарини асраб авайламоқдалар, унинг буюк маънавий меросини чуқурлаштирмоқдалар, ул зот томонидан бошланган тинчлик ва халқлар ўртасида дўстлик ўрнатиш йўлларини кенгайтирмоқдалар. Юртимиз мусулмонлари, ул зот тирикликларида бўлганидек, замонамизнинг муҳим масалаларига бағишланган кўпгина халқаро анжуманларда иштирок этмоқдалар.

1983 йилдаёқ ушбу сатрлар муаллифи, муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг вориси сифатида «Ядро урушига қарши, тинчлик ва ҳаёт учун» шиори остида ўтказилган Бутунжаҳон Тинчлик Кенгашининг Прага ассамблеясида, 1984 йилда Жазоирда бўлиб ўтган Осие ва Африка мамлакатлари бирдамлиги VI Конгрессида, 1985 йилда Москвада ўтказилган Тинчлик тарафдорларининг Бутуниттифоқ конференцияларида иштирок этдим. Анжуманда юртимиз мусулмонларининг тинчлик учун курашда фаол иштирокларига юксак баҳо берилди, бунинг исботи сифатида муфтий Шамсуддинхон ибн Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон, яъни каминани тинчликни сақлаш Қўмитаенга аъзо қилиб сайландилар.

Кенг ва ҳар томонлама алоқалар, шахсий ҳамкорликлар ўрнатиш — замонамизнинг муҳим муаммоларини ҳал этишнинг амалий йўлларидан ҳисобланади. Шу нарсани чуқур англаган ҳолда, Ўрта Осие ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг марҳум муфтийси Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари ҳаётлик даврлариданоқ ер юзидаги яхши ниятли инсонлар билан алоқалар ўрнатилган эди.

Тошкент ва республикамизнинг бошқа шаҳарлари ҳар йили минглаб сайёҳларни қабул қилади. Улардан кўпчилиги Урта Осие ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасига ҳам ташриф буюради. Меҳмонларни юртимиз мусулмонларининг ҳаёти, диннинг умумий аҳволи қизиқтиради. Улар бизда диний кадрлар тайёрлаш, масжидларда олиб борилаётган ишлар, диний адабиётлар нашри тартиблари билан қизиқадилар. Шу маънодаги саволларга меҳмонларимиз аниқ ва тўлиқ жавоб оладилар. Натижада кўпгина хорижлик дўстларимиз юртимиз мусулмонлари ҳаёти ҳақидаги ҳақиқатни ўз кўзлари билан кўрадилар ва ўз ўрнида халқларимиз ўртасида дўстлик алоқаларини ўрнатиш ва ҳамжиҳатликнинг ривожланишига йўл очадилар.

Диндорларимиз кўпгина хорижий сафарларга борадилар, улар у ерда ҳамфикр биродарлари, дин ва жамоат арбоблари билан учрашадилар, масжид ва ислом марказларига борадилар, ўзларининг ҳаётлари ҳақида гапириб берадилар. Буларнинг барчаси тинчлик, ҳамжиҳатлик, ўзаро ҳурмат ва ҳамкорлик учун хизмат қилади.

Сир эмаски, тинчлик ишлари моддий томонни ҳам талаб қилади. Пайгамбаримиз Муҳаммад Мустафо

Саллаллоҳу алайҳи васаллам одамларга тинчлик, ғо-тувлик, яхши қўшничиликда яшашни васият қилган-лар.

Аллоҳ барчани сезгирликка, зийракликка ундайди. «Яхшилик ва тақво йўлидагина ҳамкорлик қилинг, гуноҳ ва адоват йўлидаги ишларда ҳамкорлик қилманг», деб огоҳлантиради Ҳақ Таоло. Яхшилик учун барча амал-ларда фаоллик билан иштирок этиб, Аллоҳ кўрсатма-ларига итobat этадиган бўлсак, буюк устозимиз муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийларининг руҳларини шод айлаган бўламиз.

ХОТИМА ҒРИНДА

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деган эдилар: «Инсон вафот этганда унинг номаи аъмолига ёзиш тўхтайтиди, бундан уч нарса мустасно: булар — одамлар учун қилган сад-қои жорияси, улар учун қолдирган фойдали билими, унинг ҳаққига дуо қилувчи солиҳ фарзандлар» (Ал-Бухорий). Пайғамбаримизнинг бу доно сўзлари шун-дай дамларда эсимга тушадики, қачонки машҳур одам-ларнинг ҳаёти ва фаолияти билан қизиқсангиз, ўзин-гизга «нима учун вақт улар устидан ҳукмрон эмас ва уларнинг хотираси нима учун абадий?» деган саволини беихтиёр берасиз.

Табиики, унга жавоб топиш қийин. Ахир, ҳар бир машҳур инсон бу дунёга ўзига хос усулда ҳисса қўша-дики, бу ишни унинг замондоши ҳам, келгуси авлоди ҳам айнан такрорлай олмайди, чунки ўша қолдирилган мерос илҳомлантирувчи ва яшнатувчи янгидан-янги то-монларни тинимсиз қидириш ва топиш мумкин бўлган донишмандлик ва тажрибанинг битмас-туганмас хази-наси ҳисобланади. Инсоннинг асл улғуворлиги инъом этилган қобилиятида, даврлар ўтган сайин ўз кучини мустаҳкам сақлаган анча фойдали, ҳар томонлама ил-ғор ғояларни ўзида бирлаштира олиндек ноёб фази-латида намоён бўлади. Айнан ана шундай инсонлар туфайлигина бизнинг дунё ҳақидаги тушунчаларимиз ривожлана боради ва халқлар ўртасидаги инсоний му-носабатларнинг ўрнатилиши тантанаси бизга янада ёр-қинроқ намоён бўлади. Муфтий Зиёвуддинхон ўзлари-нинг бутун ҳаётларини ана шу буюк мақсадни амалга оширишга бағишладилар.

МУФТИЙ ЗИЁВУДДИНХОН ИБН ЭШОН БОБОХОН ҲАЗРАТИ ОЛИЙЛАРИ ҲАҚИДА ХОТИРАЛАР

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Ёр юзидаги баъзи инсонларгагина Аллоҳ томонидан ато этилган умр муддатини ўтаб, дорилфанодан дорилбақога риҳлат қилганларидан сўнг яшаган ҳаёт зарварақаларида ёрқин из қолдириш насиб этади. Улар ҳақида ҳозир ҳам нузли сатрли яхши фикрлар юрибди, инсонлар юраги ҳам ўша инсонларга нисбатан меҳр-муҳаббатга тўладир. Улар ҳар вақт ва даврларда тирикдирлар, улар бу дунёда инсонларга қувонч бахш этса, у дунёда Аллоҳнинг амри билан уларга энг юқори мақомлар тайёрлаб қўйилган.

Муфтий Зиёвуддинхон ҳазрати олийлари юқоридан биз таъкидлаган баъзи одамлар доирасига киради, ул зотни бутун мусулмон олами Исломининг илғор арбоби, Аллоҳнинг даъватчиси деб тан олган.

Шахсан мен бу зоти олийни бутун ҳаёт йўли давомида у яшаган жуда катта ҳудудда Ислом чақирқиқларига ўзининг чуқур садоқатини бахш этган инсон сифатида билман.

Аллоҳ Таборака ва Таоло унга донишмандлик, теран ақл, кенг юрак ва чуқур билимларни ато этди. Ана шу буюк туҳфа туфайлигини ул зот Исломининг маънавий меросидан ҳеч ким инкор қила олмайдиган ҳақиқатни яратишга эришди. Муфтий ҳазратларининг оқилона фаолияти Ислом машъаласи ҳисобланади.

Ул зот — унга Аллоҳнинг раҳматлари бўлсин — ҳақиқатан ҳам билимдон олим ҳисобланиб, инсонларни тўғри йўлга бошлаш ишида ўта қатъиятлик кўрсатар эди. Муфтий ўзини бутунлай динга хизмат қилишга бахш этган эди, бу борада ўз дунёқарашини қатъий ҳимоя қила оларди ва шубҳасиз бу барча мусулмонлар қалбида ўчмас из қолдирди.

Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасида олиб борган фаолияти Ислом дини ва мусулмонларга хизмат қилишнинг юксак намунаси десак бў-

лади. Ҳ Бухоро шаҳридаги «Мир Араб» мадрасасида таҳсил олувчи талабаларга оталарча гамхўрлик кўрсатди, Имом ал-Бухорий номли Тошкент Исломи институтининг ташкилотчиси ва моҳир мураббийси ҳам эди.

Муфтий Зиёвуддинхон — Аллоҳ раҳмат қилсин! — йирик фан арбоби эди. Ул зот қаерда бўлмасин, ким билан суҳбатлашмасин, атрофдагилар унга самимий меҳр-муҳаббат билан муносабатда бўлар, унинг сўзамоллиги, суҳбатларни моҳирлик билан олиб боришидан роҳатланардилар.

Диний фан арбоби сифатида муфтий Зиёвуддинхон Аллоҳ кўрсатмаларини инсонлар онинга сингдириш саноатини падари бузуқворлари муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон ҳазратларидан яхши ўзлаштирган эдилар. Камина Тошкентда бўлганимда муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон қабрларини зиёрат қилишга муяссар бўлганман. Шубҳасиз, бу Исломи дини инъом этган фазилатларнинг ота-оналардан авлодларга қандай ўтишининг ёрқин намунасидир.

Ҳазрати олийларининг яна энг буюк хизматлари шундаки, ул зот мусулмон мамлакатларига қилган сафарларида бўлиб ўтган суҳбатларда, у ерда қилган ваъз-насиҳатларида, чиқишларида ўша давлат одамларига Иттифоқдаги мусулмонларнинг ҳаёти ҳақидаги ҳақиқатни мунтазам гапирардилар. Шунинг учун ҳам сезиларли миқдорда уларнинг хизматлари туфайли хорижлик дин арбоблари совет мусулмонларининг дин эркинлиги ҳақида, эски масжидларнинг қайта таъмирланаётгани ва янгилари қурилаётгани ҳақида, мусулмон урф-одатларининг қандай амалга оширилаётгани ва яна қатор бошқа ишлар ҳақида маълумотга эга эдилар.

Шуни таъкидлаш лозимки, муфтий Зиёвуддинхон Урта Осиё ва Қозоғистон ҳудудидagi кўплаб машҳур Исломи дини маданий ёдгорликларини қайта тиклаш ва таъмирлаш ишларида ҳам ўчмас из қолдирган.

Ул зот — Аллоҳ раҳмат қилсин! — Совет Иттифоқи мусулмонлари ҳаётини аниқ ва ҳар томонлама очиб берувчи Исломи дунёсида машҳур китоб ёздилар.

Шунинг учун ҳам бугунги кунда бундай катта давлатда Исломи дини муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон исмлари билан боғлиқдир. Ул зотнинг ҳормай-толмай қилган хизматлари ва бошқа давлатлардаги Исломи ташкилотлари, Диний бошқармалари билан ўрнатган мустаҳкам ҳамкорликлари туфайли бугун кўпгина

Мусулмонлар қалби биз каби тўлиб тошмоқда. 1982 йи-
да Москвада бўлган дин арбобларининг халқаро конфе-
ренциясини ташкил қилиш ва ўтказиш борасида қилган
олижаноб хизматларини айтмаса ҳам бўлади. Мазкур
анжуманга йиғилганлар турли динлар вакиллари дунё-
да тинчликни ва ядро хавфсизлигини сақлаш каби за-
монанинг энг муҳим, долзарб масалаларини муҳокама
қилдилар. Мазкур Москва учрашуви мусулмонларнинг
кўпгина амалий масалаларини ҳал қилувчи таянч нуқтаси
бўлиб қолди. Улар ҳозир ҳам конференция кўрсатган
йўлдан бормоқдалар. Муфтий ҳазрати олийлари Ислоом
чақириқларига эътиқодлари кучли эди. Уларни амалга
ошириш учун ул зоти бобаракот мавжуд шарт-шаронт-
ларни ва барча куч-қувватларини ёлғиз Аллоҳнинг ро-
зилиги учун амалга оширишга ҳаракат қилганлар. Ул
зот Ислоом кўрсатмалари кемасини ўз диёрларида тинч-
лик ва меҳр-муҳаббат қирғоғига допилик билан олиб
чиққанлар.

Муфтий ҳазратларининг хизматларидан яна бири —
замонанинг энг бош масаласи — халқлар ўртасида дўст-
лик алоқаларини сақлаш, сайёрамиз одамларининг хавф-
сизлигини таъминлаш ҳақида қатъиятли эканликлари-
дир. Ана шу фазилатлари билан ул зот мусулмонларнинг
катта ишончига сазовор бўлганлар. Бутун мазмули
умрлари давомида ўз диёри мусулмонларининг маъна-
вий отаси сифатида одамлар билан имон-эътиқод ҳақи-
да фикрлашар, ўртоқлашар эдилар. Шунинг учун мусул-
монлар ул зотнинг атрофига тобора жипслашар, дунё
ҳаёти ҳақидаги чуқур диний билимларидан сабоқ олиб,
суҳбатлашар эдилар. Ҳақиқатан ҳам, буларнинг ҳамма-
си Ислоом дини ўнгитлари ва талабларига тўлиқ мос ке-
лади.

Муфтий Зиёвуддинхон турли мусулмон давлатларига
қилган сафарларида Иттифоқ мусулмонларининг хориж-
даги ҳамфикр дўстлари билан алоқаларини мустаҳкам-
лаш борасидаги жиддий иштилишларини амалга оши-
ришда забардастлик қилар эдилар.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати
олийларини Аллоҳ ўз раҳматига олсин ва жойларини
жаннатдан қилиб, анбиёю авлиёлар ва солиҳ бандалар
живоридан жой ато этсин. Омин!

Шайх Аҳмад Куфтару,
Сурия Араб Республикасининг
бош муфтийси.

АЛЛОҲ РОЗИ БУЛСИН!

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Муфтий Шамсуддинхон ибн Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийларидан яқинда ул зотнинг буюк падари бузрукворларининг ҳаёти, ғоявий мероси ҳақидаги китоби нашрдан чиқиши тўғрисидаги хабар битилган мактубни олиб, бошим кўкка етди. Бу мактубда муфтий ҳазрати олийлари марҳум оталари билан олиб борилган алоқалар ҳақидаги хотираларимни ёзиб юборишимни сўрабдилар. Таклифларини бажону дил қабул қилдим.

Мен муфтий Зиёвуддинхон билан илк бор 1960 йилда Совет Иттифоқига қилган сафарим чоғида танишганман ва ул зот 6 кунлик сафарим давомида менга ва ҳамроҳларимга йўлдош бўлганлар. Кейин мен ул зот билан Қоҳирада, шунингдек Яманда учрашганмиз. Икки ҳафтalik сафар давомида муфтий ҳазратлари Сано, Тонф, Ҳудейда ва бошқа шаҳарларда бўлганлар. Бир неча марта муфтий ҳазратлари билан Макка ва Мадинада учрашишга муяссар бўлганман.

Тан олмоғим керакки, ул зот ҳақида ёзиш мен учун қарз ва бу мени жуда қувонтиради. Ҳозир мен Сизга қисқа қилиб ёзаман, умид қиламанки, кейинчалик батафсил ёзиб юбораман, худо хоҳласа.

Муфтий Зиёвуддинхон 1908 йилда Тошкент шаҳрида диндорлар оиласида таваллуд топган. У кишининг отаси муфтий Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон буюк тақводор шахслардан эдилар. Ул зот 100 йилга яқин умр кўриб, ўзларининг бутун сермазмун ҳаётларини Исломининг буюк ғоялари ва мусулмонлари манфаатлари учун хизмат қилишга бағишладилар. Муфтий Эшон Бобохон ўз диёри мусулмонларининг қадр-қимматини донмо ҳимоя қилганлар ва бу билан мусулмонларга ўзларининг бегараз ёрдамларини кўрсатганлар. Ул зотнинг мусулмонлар раҳбари лавозимида ўтирганларида Усмон Қуръони катта эҳтиром ва эътибор билан Ленинграддан Тошкентга қайтарилган. «Мир Араб» мадрасаси қайтадан очилган ва бошқа Исломи марказлари ташкил қилинган.

Муфтий Эшон Бобохоннинг оталари Абдулмажидхон ҳам ўз даврининг машҳур муҳаддис ва муфассирларидан бири бўлганлар.

Муфтий Зиёвуддинхон ҳақларида гапирадиган бўл-

сак, Аллоҳ ундан рози бўлсин, ул зот жуда чуқур ва кенг билимга эга эдилар. Бу тасодифий ҳол эмасди. Чунки муфтий Зиёвуддинхон Урта Осиё, Саудия Арабистони, Миср, Суриянинг катта-катта олиму фузалоларидан таълим олганлар. Муфтий Зиёвуддинхон Қуръони каримни ёддан билардилар ва тажвиднинг барча қондаларига амал қилган ҳолда ўқирдилар. Бундан 10 йил бурун ул зот Яманга борганларида мусулмонлар ул зотдан Қуръон ўқиб беришларини илтимос қилгандилар. Тиловат қилинган, давра аҳли тасанно айтишдилар.

Муфтий ҳазратлари 1957 йилда марҳум оталарининг вазифаси — Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси ва муфтийси вазифасига тайинланганлар. Бу лавозимга ул зот собиқ Иттифоқ мусулмонлари қурултойида бир овоздан сайланган.

Узининг мазмунли ҳаёти давомида юқори мансабни эгаллаб туриб, муфтий Зиёвуддинхон замонанинг долзарб муаммоларига бағишланган ҳудудий ва халқаро конференцияларнинг ташкилотчиси бўлганлар. Улардан қуйидагиларни мисол келтириш мумкин: 1973 ва 1976 йиллардаги Тошкент конференциялари, 1974 йилги Имом ал-Бухорийнинг 1200 йиллигига бағишланган Самарқанд конференцияси, XV ҳижрий асрнинг бошланишига бағишланган Душанбе ва Тошкент конференциялари. Муфтий Зиёвуддинхон, шунингдек, ядро қуроли тарқалишига қарши бағишланган кўпгина диний конференцияларда иштирок этганлар. Ул зотнинг таклифларига биноан Ислом дунёсининг бир қанча уламолари Совет Иттифоқига ўзларининг ҳамфикрлари ҳаёти билан танишиш учун борганлар. Улар орасида қуйидагилар бор: «Ал-Азҳар»нинг шайх доктор Муҳаммад ал-Фаҳҳом, доктор Абдурахмон ал-Бисор, шайх Халил ал-Ҳусарий, шайх Абдусалом аш-Шубровий, шайх Саййид Собиқ, доктор Иброҳим ат-Таҳовий (Миср), шайх Сафват ас-Сақо ал-Аминий, доктор Абдуссабур Марзуқ (Саудия Арабистони), Олий муфтий Аҳмад Куфтару, вақф ишлари вазири доктор Муҳаммад ал-Хатиб, доктор Башир ал-Боний (Сурия), Олий муфтий Ҳасан Халид, доктор Субҳи ас-Солиҳ, шайх Надим ал-Жиср (Ливан), вақф ва исломий алоқалар бўйича вазир доктор Абдул Азиз ал-Хайёт, доктор Комил аш-Шариф, шайх Абдулҳамид ас-Соеҳ, шайх Иброҳим ал-Қаттон (Иордания), «Ислом чақириги» жамиятининг Бош котиби доктор Муҳаммад Аҳмад аш-Шариф, шайх Абдулҳамид ад-Дибоний (Ливан),

вақф ишлари вазири Аҳмад Баркаш, уламолар жамияти раиси шайх Абдулла Қаннун, доктор Абдулҳодди ат-То-зий (Марокаш), Президент ҳузурдаги диний ишлар бўйича бошқарувчи шайх Мустафо Камол ат-Тарзий Фадл бин Ашур (Тунис), диний ишлар вазири Лутфий Дугон, доктор Акмалиддин Ихон ўғли (Туркия), вақф ишлари вазири, доктор Фадл бин Мансур, марҳум муфтий Абдулла Ҳотим (Яман), Ислоҳ масалалари бўйича вазири Мавлоний Абдул Вали Ҳожат, доктор Саид Афғоний (Афғонистон), Бутунжаҳон Ислоҳ Конгрессининг Бош котиби Иномуллоҳон, шайх Абдулла ал-Бухорий (Покистон), Бош муфтий Муҳаммад Топчиев (Болгария) ва мусулмон дунёсининг бир қанча мамлакатларининг давлат, жамоат ва диний арбобларини санашимиз мумкин.

Марҳум бир қанча Бутунжаҳон ва Ислоҳ ташкилотларининг, масалан, Маккадаги «Масжидлар рисоласи» ташкилотининг аъзоси бўлган. Ҳар гал ул зот Саудия Арабистонига ҳажга ёки конференцияларда қатнашиш учун келганларида ул зотни энг фахрий меҳмон сифатида қабул қилардилар. Эсимда, бизнинг диёрга келганларида сафари якунланишига яқин «умра» қилиш ниятлари борлигини айтдилар. Биз марҳум қирол Файсалга рухсат олиш учун мурожаат қилганимизда, тезликдан ундан шайх Зиёвуддинхон ва унинг ҳамроҳларини қутлов мазмунида жавоб олдик. Жидда тайёрагоҳида Бутунжаҳон Ислоҳ Лигасининг ходимлари совет делегациясини азиз меҳмон сифатида кутиб олдилар. Делегация «умра» ибодатларини бажарганидан сўнг Маккадаги ва қирол Файсал таклифига биноан Ар-Риёдда, унинг қабулида бўлди.

Ушанда делегация Саудия Арабистонида Лиганинг меҳмони сифатида 2 ҳафта бўлган. Делегация аъзолари Саудия Арабистонида жуда кўплаб дўстлар орттириб, қирол қабулида бўлдилар, бошқа давлат арбоблари ва уламолар билан учрашдилар. Бу воқеадан сўнг Бутунжаҳон Ислоҳ Лигасининг вакиллари Самарқандда Имом ал-Бухорийнинг 1200 йиллигига бағишлаб ўтказилган конференцияда, XV ҳижрий аср бошланиши муносабати билан Душанбеда ўтказилган симпозиумда иштирок этдилар.

Ҳазрати олийларининг бевосита раҳбарликлари остида бир қанча масжидлар қурилди ва Урта Осиё ва Қозғистон мусулмонлари Диний бошқармаси негизидаги

бир қанча масжидлар қайта таъмирланди. Ул зот Тошкентдаги Имом ал-Бухорий номли Ислоом институтига асос солдилар. Муфтий Зиёвуддинхон талабаларни хориждаги Ислоом университетларига ўқишга юборар эди, масалан, «Ал-Азҳар» университетиди у кишининг ўғиллари ва ворислари муфтий Шамсуддинхон ҳазрати олийлари таҳсил олган. Талабалар боника араб давлатларидаги олий ўқув юрларида ҳам ўқиганлар, Иорданиядаги Ислоом университетиди, Дамашқ университетиди, Ливия университетиди, Марокашдаги Қайравон университетиди.

Муфтий Зиёвуддинхон ҳазрати олийлари жаҳоннинг кўпгина давлатларида ва Ислоом дунёсининг барча мамлакатларида бўлганлар, бир неча марта Маккада ҳаж ибодатларини бажарганлар, Мадинада бўлганлар. Мана шундай сафарлар натижасида жаҳон оммаси Совет Иттифоқидаги мусулмонларнинг ибратли ҳаёти ҳақида тасаввурга эга бўларди.

Дунё бўйлаб қилган сафарларида муфтий Зиёвуддинхон турли давлатларнинг раҳбарлари, масъул шахслари ва уламолари билан учрашган. Умрларининг охирида Аллоҳ ул зотга синов учун кўзларини ожиз қилди, бу билан Яратган ул ҳазратга жаннатдан жой тайёрлади.

Дорилфанонинг бу оғир дарди муфтий Зиёвуддинхонни фаол диний ва жамоатчилик фаолиятидан тўхтата олмади. Ул зот конференция, учрашувларда фаол қатнашишни давом эттирди. Тошкент тайёрагоҳида бизни кузатди, Андижон ва Фарғона водийлари бўйлаб қилган сафаримизда бизга ҳамроҳ бўлди, мусулмонлар олдида ваъз-насихатлар ўқиди. Муфтий ҳазрати олийлари ҳаётининг охириги уч кечаси тунни бедор ўтказиб, Аллоҳга илтижолар қилди ва Қуръони каримни ёддан ўқиди. Ҳеч қандай шубҳа йўқки, муфтий Зиёвуддинхон Собиқ Иттифоқ мусулмонлари учун XV ҳижрий асрнинг буюк алломаси бўлиб қолди. Марҳум донишманд ва машҳур сиёсатчи бўлиб, собиқ Иттифоқ ҳукумати ва Ўзбекистон Республикаси ҳукумати олдида катта обрў-эътиборга эга инсон эди. Бу билан ул зот мусулмонларга бебаҳо ёрдамини аямасди, мамлакатининг бошқа давлатлар ҳукуматлари, айниқса, араб давлатлари ҳукуматлари билан алоқаларининг мустаҳкамланишига буюк ҳиссасини қўшди.

1982 йилнинг 23 декабрида узоқ ва пок ҳаётидан сўнг

бутун умрини диннинг ривожига бағишлагани учун Аллоҳ Таоло ул зотни пайғамбарлар ва азиз-авлиёлар қаторидан ўрин бериб, ўз ҳузурига чақирди. Муфтий Зиёвуддинхон буюк оталари ва Тошкентдаги Диний бошқарма яқинидаги Имом Қафғол аш-Шоший қабри ёнига дафн этилдилар. Биз бу ерни зиёрат қилганмиз. У ерни кўплаб маҳаллий мусулмонлар ва хорижий меҳмонлар зиёрат қиладилар. Аллоҳ ул зотни раҳм-шафқатига сазовор қилсин, унга Аллоҳнинг раҳматлари бўлсин. Аллоҳ ул зотдан рози бўлиб, бизга ҳам жаннатига ул улуғ зот қаторларидан ўрин берсин. Ҳа, ҳақиқатан ҳам, мусулмонларнинг кейинги авлодларига ёрқин намуна бўлиши учун ул зотнинг ҳаётлари тарихини нашр қилиш зарурдир.

Шайх Зиёвуддинхоннинг 7 фарзандлари: 3 қиз ва 4 ўғиллари бор эди. Ўғилларининг тўнғичи — 1937 йилда туғилган Шамсуддинхон оталари ўринларини босиб муфтий, Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси ҳамда собиқ Иттифоқ мусулмон ташкилотлари халқаро алоқалари бўлимининг раиси бўлган.

Ҳазрати олийлари, муфтий Шамсуддинхон муфтий Зиёвуддинхоннинг ўғиллари, Сизни Аллоҳ ўз паноҳида сақласин ва Ислом учун, мусулмонлар манфаатлари учун хизмат қилишингизда умрингизга умр қўшсин.

Шайх Аҳмад ибн Муҳаммад Забора,
Яман Араб Республикасининг бош муфтийси.
1985 йил 3 май.

МАРҲУМ ЗИЁВУДДИНХОН ҲАЗРАТИ ОЛИЙЛАРИ — ОТА, АКА, ДУСТ

Мен машҳур олим, собиқ Иттифоқнинг муфтийси шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳон ҳазрати олийларини яқиндан билар эдим. Дамашқ, Москва, Тошкентда ўтказилган турли тадбирларда, ҳаж сафари вақтида ва бошқа араб мамлакатларида бир неча марта учрашганман. Мен ул зотни мунозарали муаммоларни моҳирлик билан ҳал қилувчи олим сифатида танир эдим. Ул зот донмо шахсий фикрларини ўзинга хос услубда билдирарди. Шунингдек, мен муфтий Зиёвуддинхонни ҳақиқий мусулмон ва пок қалбли, ақл-фаросатли, кенг дунёқарашли, садоқатли зот сифатида ҳам билардим. Бизнинг

Ўртамизда мустаҳкам дўстлик ва ўзаро меҳр-муҳаббат ўрнатилган эди. Ислом ва мусулмонларга тааллуқли кўпгина муаммолар бўйича бизнинг фикримиз бир жойдан чиқар эди, балки айнан шу нарса икки мамлакат — Сурня Араб Республикаси ва Совет Иттифоқи ўртасидаги дўстлик муносабатларини мустаҳкамлашига ёрдам берган. Бу машҳур инсон ва йирик мусулмон олим менинг қалбимда меҳр-муҳаббат оловини ёққан, у кишининг ўзлари ҳам мени ўз ўғилларидек кўрардилар. Урта Осий ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси, доктор Шамсуддинхон ибн Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон менинг қадрдон ва азиз дўстимдир. Бу муҳаббат ва дўстлик доктор Шамсуддинхонга оталаридан мерос қолган. Ҳадисларнинг бирида «Ўғил — ўз отасининг вориси» дейилади. Бу ёш олим билан ўртамиздаги меҳр-муҳаббатимиз ва дўстлигимиз яна давом этишини, гуллаб-яшнашини хоҳлардим. Истагим, дўстлигимиз бутун дунё, шу жумладан, ҳар иккимизнинг давлатимиздаги мусулмонларнинг эзгу орзу-умидларини амалга ошишида, озодлик, халқларнинг ва бутун инсониятнинг тараққиёти ва тинчликни сақлаш учун, ҳар қандай ёвуз кучлардан халос этиш учун йўл ёритувчи машъала бўлсин.

Марҳум муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон фан ва диннинг ривожини учун фидокор ва самимий инсоннинг намунасидир. Ул зотнинг маъруза ва суҳбатлари ўсиб келаётган авлод учун дарсдир. Муфтий ҳазратлари қарда бўлмасин атрофларида дўстлик ва муҳаббат руҳи кезарди. Ул зот юксак саховатли қалб эгаси, Ислом мафкурасининг ҳар томонлама чуқур билимдони эди. Марҳум Ислом шарияти қонунларини жуда яхши биларди. У кўп ўқиган ва кузатган, араб тилини, грамматикасини мукамал биларди. Нутқини равшан ва чиройли, суҳбатларини жуда қизиқарли олиб борарди, ўзини тута билишига ҳавас қилса арзирди. Инсон сифатида саховатли, кенг қалбли эди, яна жуда кўп фазилатларга эга инсон эди. Суҳбатдошларига ҳузур бахш этарди.

Марҳум муфтий Зиёвуддинхон ўз асрининг машҳур уламоларидан, Ислом дунёсининг мусулмон йўлбошчиларидан бири эди. Унинг овози дунёнинг ислом давлатларида ўтказилган анжуманлар минбарларидан баралта янграган. Одамлар унга кўпгина диний ва дунёвий масалаларни ҳал қилиш учун мурожаат қилардилар. Одамлар унда ҳақиқат, нишонч, меҳр-муҳаббат, садоқат, мин-

натдорчиликни кўрар эдилар. Марҳум муфтий мусулмонларни ва уларнинг манфаатларини умумлаштиришга хизмат қилувчи бир қанча қимматли асарлар муаллифидир.

Шайх Зиёвуддинхон тимсолида асримиз Ислоҳ дини буюк олимни йўқотди. У фатво чиқариш билан шуғулланган ягона ўзига хос раҳбар эди, чунки у Аллоҳ кўрсатмаларига мувофиқ одамларга фойдали бўлишини ўйлаб иш кўрарди. Қани энди унинг давомчилари ҳам муфтий ҳазратларининг изидан борсалар.

Шубҳасиз, ул зотнинг вафоти катта йўқотиш бўлди, Муфтий Зиёвуддинхон ҳазрати олийларини йўқотиш ҳаммамиз учун қайғули бўлса ҳам, ишонамизки, ул зотнинг ўғиллари доктор Шамсуддинхон отасининг муносиб вориси, издоши бўла олади, ўз фаолиятида отасидан ибрат олади. Шак-шубҳа йўқки, доктор Шамсуддинхон падари бузруквори каби уламолардандир. У кенг қалбли, араб тили ва адабиётини чуқур билган, яна бошқа чет тилларни ҳам яхши ўзлаштирган. Биз ул зотни кўпгина учрашув ва конференциялардан дин ва фан арбоби сифатида биламиз. У ҳақиқатгўй ва художўй инсон. Муфтий Шамсуддинхоннинг бу фазилатлари унга отасидан ўтгандир.

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳонга Аллоҳнинг раҳматлари бўлсин, жаннат уйларидан насиб этсин. Мусулмон манфаатларини ҳимоя қилишда ва улар учун хизмат қилишда, халқлар ўртасида дўстлик муносабатларининг мустаҳкамланиши учун амалга оширадиган ишларига Аллоҳ муфтий Шамсуддинхонга муваффақиятлар насиб этсин.

Доктор Муҳаммад ал-Хатиб,
Сурия Араб Республикасининг вақф
ишлари вазири.
Дамашқ, 16 июнь, 1985 йил.

ИЛМНИНГ БҲЮК ФИДОЙИСИ

Мен марҳум муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг муҳтарам ўғиллари Урта Оснё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг раиси, доктор Шамсуддинхон бугунги кунда падари бузрукворларининг муносиб вориси сифатида мазкур лавозимларда ўтириб, муҳтарам муфтий Зиёвуддинхоннинг ҳаёт ва фао-

лиятлари ҳақида катта иш боилаганлигидан чуқур мамнуниятлик ҳисси билан бохабар бўлдим.

1957 йилда Лаҳор (Покистон)да ўтказилган халқаро Ислон коллоквиумида муфтий Зиёвуддинхон билан шахсан танишиш шарафига муяссар бўлганман. Биз ул зот билан 1962 йилда Бағдодда ўтказилган Бутунжаҳон Ислон Конгрессининг Бешинчи халқаро ассамблеясида ва бошқа кўплаб халқаро учрашувлар, анжуманлар, сессиялар, семинар ва конференцияларда учрашганмиз. Бундай учрашувлар бизнинг бир-биримиз билан янада яқинроқ бўлишимизга имконият яратган.

Марҳум муфтий Зиёвуддинхон йирик олим, мутафаккир, Ислоннинг машҳур арбоби ва буюк фидойиси эди. Ул зот тинчликнинг ҳақиқий курашчиси бўлган.

1977 йилда мен дин арбобларининг мустаҳкам тинчлик, қуролсизланиш ва халқлар ўртасида адолатли муносабатлар бўлиши учун Бутунжаҳон конференциясида иштирок эттиш учун Москвага борганман. Конференциядан сўнг мен Тошкентга бордим. «Тилла Шайх» масжидида бўлган жума намози вақтида юрак оғриғи хуруж қилиб қолди. Мени тезликда касалхонага элтишган. Касалхонада ётганимда етти ҳафта давомида муфтий ҳазрати олийларининг менга нисбатан кўрсатган биродарларча ғамхўрликларини ва жиддий эътиборларини ифода-лаб беришга сўз топиш қийин.

Кейинчалик ҳазрати олийларининг таклифларига биноан, мен яна икки марта турли ҳудудларда бўлдим, унда мен масжидлар фаолияти билан танишдим, ҳамфикрларим билан ўтказилган учрашувларда нутқлар сўзладим. Мен у ердан ўзим билан Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси томонидан нашр қилинган Қуръони каримнинг нусхаларини, «Усул-аддин», «Ал-Адаб ал-Муфрад», «ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ» ва бошқа китоблардан олиб келганман.

Ҳайратланарлиси шундаки, ҳазрати олийлари мусулмонларни бошқа давлатлар мусулмонлари билан боғловчи бош бўғин ҳисобланарди.

Ҳазрати олийларининг ўғиллари муфтий Шамсуддинхон худди оталарининг ўзи. Ул зот ҳам муфтий Зиёвуддинхон каби ўткир билим эгаси. Аминманки, муфтий ҳазратлари ёрдамчилари Юсуфхон ва Абдулгани билан ҳамкорликда марҳум оталарининг буюк хизматларини давом эттирадилар. Умрларининг охиригача Ислон динига хизмат қилиш учун муфтий Зиёвуддинхон ёққан

машъални баланд кўтариб борадилар, умумтинчлик ва адолат учун олиб борган олижаноб бурчларини ҳар қандай чеклашсиз амалга ошишига бошчилик қиладилар. Бу ҳақиқатан ҳам марҳум муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийларининг руҳини шод айлайди.

Аллоҳ ул зотдан рози бўлсин ва мусулмонларга бу оғир йўқотиш учун сабр-бардош берсин, ва, ўз навбатида, улар Исломининг содиқ фидокорлари бўлиб қолсинлар. Омин!

Доктор Иномуллохон,
Бутунжаҳон Ислом Конгрессининг
Бош котиби,
«Дин ва дунё» Бутунжаҳон Конференциясининг Президенти.

Макка, Саудия Арабистони,
27 декабр, 1984 йил.

МАРҲУМ ШАЙХ ЗИЁВУДДИНХОН ИБН ЭШОН БОБОХОН БИЛАН УЧРАШУВЛАРИМ ҲАҚИДА

Машҳур олим ва ажойиб инсон шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон менда дастлабки учрашувларимизданоқ катта таассурот қолдирганлар ва бу туйғу ҳазрати олийларининг умрлари охиригача менда муҳрланиб қолган. Муфтий ҳазратлари доимо Ўрта Осиё ва узоқ Мағриб мусулмонлари ўртасида янгидан-янги дўстлик кўприкларини ўрнатиш иштиёқида бўлганлар. Неча маротаба учрашган бўлсак, ҳар гал қалбимда янги ажойиб таассуротлар қолдирганлар.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон тимсолида мен ул зотнинг фикрларига алоҳида эътибор билан муносабатда бўлардим. Муфтий ҳазратлари доимо халқ олқишига сазовор бўлиб, ўқувчиларининг севимли отаси ва содиқ йўлбошчиси эди.

Шу билан бирга, муфтий Зиёвуддинхон ноёб инсоний туйғулар, фазилатлар, турли масалалар бўйича дарҳол жавоб берувчи, ноёб ақл-заковат соҳиби эди. У ўз диёри мусулмон ташкилотларининг ишончли ҳимоячиси ва жарангдор овози эди.

Ва, ниҳоят, ул зот нодир, ўткир ақл эгаси, ажойиб ҳазилкаш эди, суҳбатларда муфтий ҳазратлари жуда

оддий бўлиб, ҳазилсиз ҳаёт пурсиз тушга ўхшайди, деб ҳисоблардилар.

Бир кун мен муфтий Зиёвуддинхон билан машҳур Марокаш сайёҳи Ибн Баттутанинг Самарқанд қовунлари — уларнинг ўзига хос ҳиди, серсувлиги, катта ҳажмлилиги ҳақидаги таассуротлари тўғрисида суҳбатлашиб қолдим. — Шунда мен, ҳозир ҳам шундай қовунлар нави сақланганми? — деб сўрадим. Исбот учун Марокашга кетадиган куним ул зот менга 20 кг келадиган қовун олиб келиб, сумкамга солдилар ва «мана шу қовунни Самарқанд қовунларидан инъом сифатида Ибн Баттута дёнрига олиб кетинг» дедилар.

Бизнинг шарафли дўстимиз Марокашда кўплаб яқин дўстлар ва танишлар орттирган эдилар, улар унда бутун умри давомида ҳақиқат йўлида оғишмай қадам босган ажойиб шахс, инсоннинг намунасини яққол кўрганлар. Муфтий Зиёвуддинхон Марокаш халқи билан қадимий қон-қардошлик иplarини боғлаб туриши ҳақида бир неча марта гапирганлар.

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг бевақт вафотлари ҳақидаги хабарни ул зотнинг ёру дўстлари чексиз ғамгинлик билан қабул қилдилар, бу улуг зотнинг йўлини ўғли Шамсуддинхон муносиб тарзда давом эттиражак — деб, умид қиламиз.

Доктор Абдул Ҳоди ат-Тозий (Марокаш)

МЕНИНГ УСТОЗИМ

Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон юксак маданиятли ва ёқимли инсон. Кўпгина чуқур билимли ва тажрибали муаллим ва мураббийлар устози. Моҳир устоз. Биз ул зотга маъноли маслаҳат ва зарур мадад олишимизга ишонган ҳолда ўзимизнинг энг яқин одамларимиздек мурожаат қилардик, муфтий ҳазратларини зийрак мураббий деб ҳисоблар эдик. Биз, муфтий Зиёвуддинхон ҳазратларининг ўқувчилари, кейинчалик талабалари биз учун Ислом динининг сир-асрорларини тезроқ очиб беришларига муштоқ бўлардик донмо. Ҳаммамиз ул зотга ўхшашга ҳаракат қилардик, муфтий ҳазратларининг деярли барча фазилатларидан ибрат олишга ҳаракат қилардик. Лекин устозимиз бизни теварак-атрофга ўз нуқтаи назари билан қарашга, билим даражамизни тинмай оширишга ўргатганлар. Муфтий ҳазрати

олийлари доимо бизга инсон ўзининг диний эътиқодида қатъи назар Ватанининг содиқ фарзанди бўлиши керак деб уқтирардилар.

Биз, шайх Зиёвуддинхоннинг шогирдлари ул зотнинг инсонларга нисбатан меҳр-муҳаббат, халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик ўрнатишга чорловчи илҳомбахш сўзларидан баҳраманд бўлганимиз билан фахрланамиз. Устозимиз ҳар биримизга инсон ҳаётининг такрорланмас қадр-қимматини сақлаш, инсонга ғамхўрлик қилиш, унинг манфаатларини ҳимоя қилиш ҳиссини сингдирганлар. Ул зот бизни ягона Ислом динига ўргатиб, динни фожиага олиб келувчи мазҳабпарастликдан эҳтиёт бўлишга чақирардилар. Бу кенг қалбли мураббий қўлида бир синфнинг ўзида ҳам сунний талабалар, ҳам шийа талабалари таҳсил олардилар, лекин уларнинг ҳеч қайсиси қандай мазҳабга тегишли эканлигини хаёлига ҳам келтирмасди.

«Мир Араб» мадрасаси ва Тошкент Ислом институтида фақат битта Ислом дини йўналиши бўйича таълим бериларди. Ва бу ҳаммамиз учун асосий дарслардан бўлиб қолди. Азиз устозимизнинг йўл-йўриқларини, биз биринчи шогирдлари, бутун умримиз бўйича давом эттирамиз. Бугун тўртта ҳудудий мусулмонларнинг Диний бошқармаси раҳбарлари, шу жумладан, ушбу сатрлар муаллифи — муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг шогирдларимиз.

Мен ана шундай иқтидорли ташкилотчи, замонанинг машҳур дин арбобининг шогирди эканлигим билан фахрланаман. Ул зотнинг номлари юртимиз диндорларининг кўнлаб авлодлари қалбида ва ишларида яшайди. Муфтий ҳазратларини Кавказортининг ҳамма бурчагидаги мусулмонлар яхши билишар, кўплари ул зотни ўзларининг яқин катта дўстлари деб ҳисоблашарди. Муфтий Зиёвуддинхон ўзлари бир мартагина учрашган, кўрган инсон қалбида ўчмас из қолдира олардилар.

Ўз вақтида устозимиз биз билан ҳам фахрланардилар, ютуқларимиздан қувониб, камчиликларимиз, муваффақиятсизлигимиздан ҳаяжонланардилар. Устозимиз ҳар бир панд-насиҳатларида: «Агар халқ сизни ҳурмат қилишини, қилган хатти-ҳаракатларингиздан Аллоҳ рози бўлишини хоҳласангиз, аввал ўзингизни ҳурмат қилинг, ўз қадр-қимматингизни сақлай билинг, художўй бўлинг, хайрли ишларни амалга оширинг, инсон деган буюк номга доғ туширманг. Номаъқул ҳаракатлардан сақланинг.

Ҳалимлик мусулмонни безайди — ҳар бирингиз ана шўларни ёдингизда сақланг» дердилар.

Тошкент Ислом институтини тугатганимдан сўнг мени оталарча ҳаяжон билан уйимга кузатаётганларида муфтий Зиёвуддинхон ҳазратлари билан бўлиб ўтган суҳбатни ҳеч қачон эсимдан чиқармайман. Эсимда, ўшанда ул зот менга бундай савол берган эдилар: «Таажжуб, Озарбойжонда сени қандай кутиб олишар экан, ахир у ерда суннийлар ва шийалар яшайди-ку?» Мен Аллоҳнинг мададкорлигида ва ўқиш даврида олган билимларим ёрдамида берган сўзимнинг устидан чиқаман деб жавоб бердим. Шунда устозим: «Одамларни сен фақат ислом йўлида бирлаштиргини, чунки ўз ғояларини бошқалар билан боғлаш — бу нотўғри йўл. Сенга турли одамлар билан ишлашга тўғри келади», деган эдилар.

Ҳақиқатан ҳам, кўп меҳнат қилишга тўғри келди. Озарбойжон, Арманистон, Грузия масжидларида кўплаб чиқишлар қилдим. Баҳслашган вақтларим ҳам бўлди, исботлаш, асослаш, мисоллар келтириш, шахсий алоқалар ўрнатил, ҳар икки йўналиш вакиллари билан йиғилишлар ўтказиш керак бўлди. Ишлар ўтди. Устозим орзу-умидлари амалга ошди. Кавказортида шийа ва сунний мазҳаблари вакиллари битта масжидда, битта имом бошчилигида намоз ўқий бошладилар. Исломнинг иккала йўналиши бўйича ўртадаги зиддиятлар бутунлай бартараф этилди. Бу дўстларимизни хурсанд қилса, бизга қаршилар бунни тан олдилар. Агар мана шу ишларда менинг озгина бўлса ҳам хизматим бўлса, у ҳам фақат устозим, ажойиб инсон, муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратлари туфайлигина бўлган, деб биламан. Яратганининг ўзи ул зотнинг қабрларини нурга тўлдирсин, жаннатдан насиб этсин. Омин!

Кавказорти мусулмонлари Диний
бошқармасининг раиси,
шайхул ислом

А. Пошшозода.

ТИНЧЛИҚПАРВАР ИНСОН ҲАҚИДА ХОТИРАЛАР

Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳақида китоб нашрга тайёрланаётганини эшитиб жуда хурсанд бўлдим ва илҳомланиб кетдим. Шунинг учун ул зот ҳақидаги фикрларим ва эсдаликларим ҳақида бажону дил ўр-

тоқлайшаман. Совет Иттифоқи дин арбобларининг тинчликни ҳимоя қилиш борасида олиб борган меҳнатлари муфтий Зиёвуддинхон номи билан боғлиқдир.

1952 йил мамлакатимиз минтақалараро ҳамкорликни ташкил этишнинг бошланиши йили бўлди, чунки ўшанда Тронци—Сергеева Лаврада, Москва ортида тинчликни сақлашга бағишланган черковлар ва мусулмон ташкилотларининг конференцияси бўлиб ўтди.

Конференцияда шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси раиси муовини сифатида мазмунли нутқ сўзлади.

«Тинчлик учун курашиш ҳамма дин ва эътиқод вакилларининг вазифаларидир, — деб таъкидлаган эди муфтий, — ҳозир оғир сиёсий вазиятда инсоният янги уруш таҳдиди олдида турганда, Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари муқаддас Қуръони каримнинг калималарига содиқ қолган ҳолда тинчлик учун, дунё халқлари ўртасида дўстликни мустаҳкамлаш учун овоз берадилар».

1965 йилнинг июлида Финляндиянинг пойтахти Хельсинки шаҳрида ўтказилган тинчлик учун, миллий мустақиллик ва умумқуролсизланиш учун мавзусида ўтказилган Бутунжаҳон Конгрессида 30 ёшли архимандрит сифатида иштирок этганим ҳали-ҳали эсимда. Турли ижтимоий ва сиёсий, диний дунёқарашга эга бўлган инсонларни мазкур анжуманда халқаро тинчлик учун хавф туғдираётган мавжуд вазиятни юмшатиш ва Ер юзида мустаҳкам тинчлик ўрнатиш учун интилишларини бирлаштириб турган эди. Конгресснинг биринчи кунини унинг қатнашчилари ўзларининг махсус учрашувларига йиғилдилар. Улар орасида муфтий ҳам бор эди, ул зот ўтирганларга қарата ажойиб нутқ сўзлади. Барча диндорлар, черковлар, диний ташкилотларга қарата чақирик қабул қилинди: «Бизни фақат масофа, турли чегаралар, сиёсий тўсиқлар ажратади, лекин юракларимиз яқинлиги ва Қудратли Аллоҳ мададкорлигида инсонларга хизмат қилиш учун бирлаша оламиз», — дейилди чақирикда.

Ушандан буён салкам 20 йил давомида дин арбоби ва азиз дўстимиз юртимизда ва хорижда ўтказиладиган кўпгина тинчликпарвар анжуманларда ҳормай-толмай иштирок этди. Уқувчиларни чарчатиб қўймаслик учун мен гувоҳ бўлган воқеаларни санаб ўтишим лозим деб

билмадим. Лекин мен муфтий Зиёвуддинхоннинг Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ранги сифатида барча динлар вакилларининг «Халқлар ўртасида тинчлик ва ҳамкорлик учун» мавзусида 1969 йилда Москва ортида ўтказилган конференцияда иштирокини айтиб ўтмоқчиман.

Конференцияда Осиё, Африка, Америка, Европанинг 44 давлатидан, машҳур мусулмон давлатларидан таниқли дин арбоблари иштирок этдилар. «Яқин Шарқдаги можаро» мавзусида шайх Зиёвуддинхон томонидан қилинган маърузани конференциянинг делегатлари ва меҳмонлари алоҳида эътибор билан тингладилар.

Халқаро динлараро ҳамкорлик ўсиб, мустаҳкамланиб борди. Бунда муҳтарам муфтийнинг меҳнатлари беқиссдир. 1975 йилда диний ташкилотлар, черковлар раҳбарлари ва вакилларининг навбатдаги йиғилишида патриарх Пимен тинчликни ҳимоя қилиш масалаларига бағишланган турли динлар вакилларининг халқаро конференциясини ўтказиш таклифи билан чиқди. Мазкур учрашувда тайёргарлик қўмитаси тузилиб, унга мени бош қилиб сайлашди.

1977 йилнинг 6—10 июнигача 2 йил давомида «Дин арбоблари мустаҳкам тинчлик, қуролсизланиш ва халқлар ўртасида адолатли муносабатлар учун» шиори остида конференцияга тайёргарлик кўрдик ва уни муваффақиятли ўтказдик.

Конференцияга тайёргарлик дамида муфтий Зиёвуддинхон билан бевосита мулоқотда бўлганлигимдан ўзимни бахтиёр ҳис этаман. Муфтий тайёргарлик қўмитасининг барча йиғилишларида фаол иштирок этиб, ўзининг қимматли маслаҳатлари ва беғараз хизматларини аямасди. Кунлар ўтган сайин биз муфтий билан худди ака-укадек замонанинг дин арбоблари тарихий йиғилишини муваффақиятли ўтиши учун меҳнат қилдик.

Муфтий Зиёвуддинхоннинг буюк обрў-эътибори, издошларининг куч-гайратлари мусулмон дунёси иштирокчиларининг юқори мавқени таъминлади. Конференцияда дунёнинг 107 мамлакатидан дин арбоблари қатнашдилар. Муфтийнинг тинчликпарвар меҳнатларига юқори баҳо сифатида ўша конференциянинг асосий маърузаси билан чиқиш шарафи топширилди. Муфтий ҳазратлари бу фахрий ва масъулиятли вазифани шараф билан адо этдилар.

Муфтий билан тинчлик учун олиб борган ҳамкорлиги-

Миз ўртаимзда дўстлик ва меҳр-муҳаббат ришталарини боғлади, у орқали мен ўзимни бутун мусулмон дунёси билан дўст ва биродардек ҳис қилардим.

1978 йилда мен муфтий Зиёвуддинхоннинг 70 йиллигини нишонлашда иштирок этдим. Қалбимда қадрдон дўстим ҳақида пок таассуротлар қолди, унинг тимсолида диндорларнинг йўлбошчисини кўрдим.

Мусулмонлардан сон жиҳатидан камчиликни ташкил этувчи христианлар Урта Осиё ва Қозоғистонда мусулмонларнинг меҳр-муҳаббатига сазовор бўлгани, узаро дўст бўлиб яшаётганликларини кўриб ҳайратландим. Булар ҳақида менга Тошкент Православ Архиепископи ва Урта Осиё Варфоламейси гапириб берган эди, энди эса ўз кўзим билан кўрдим. Бу ишларнинг ҳаммасини ажойиб дўстим муфтий Зиёвуддинхон амалга оширганлиги ҳеч кимга сир эмас эди. Муфтий Зиёвуддинхон билан Одессадаги охириги учрашувимиз яхши эсимда қолган. Муфтий у ерга даволаниш учун, мен эса патриарх Пименга навбатдаги маърузани ўқиш учун боргандим. Биз патриарх томонидан қабул қилиндик ва дўстона суҳбат қуриш имконияти туғилди. Ушанда мен бу зотнинг жисмонан қанчалар чарчамасин, руҳи тетик ва онги ёрқинлигининг гувоҳи бўлдим.

1982 йил Москвада «Дин арбоблари муқаддас неъмат—ҳаётни ядро ҳалокатидан сақлаш учун» мавзусида Халқаро конференция бўлиб ўтди.

Бу халқаро анжуманда охириги марта худди абадий васият сифатида муфтий Зиёвуддинхон қутловларини ул зотнинг сеvimли ўғли, тинчликпарвар ишларининг муносиб вориси, ҳозир Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасининг раён муфтий Шамсуддинхон оғзидан эшитдик.

Ҳозир тинчликка талаб анча катта бўлиб, ядро ҳалокати бутун инсоният учун ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ таҳдид солмоқда. Уруш яратган Аллоҳни газаблантирадн... Бир киши Пайғамбаримиздан сўрабди: «Ёвузлик яхшилик устидан ғалаба қилиши мумкинми?» Пайғамбаримиз жавоб берибдилар: «Йўқ, бўлиши мумкин эмас. Яхшилик ёвузликнинг устидан ғалаба қозонади». Конференция шунинг ёрқин тимсолики, буюк Аллоҳ ҳаммамизни яхшиликка хизмат қилишга чақиради ва инсонга яхшилик қилиш учун хоҳиш ва шарт-шароитлар яратиб берди. Кимки қўлига йўқотиш воситаларини олар экан, барбод қилиш ҳаракатида бўлар экан ўтмиш тарихдан ибрат олган бўлади. Бу юртимизнинг буюк дин арбоби,

севимли биродар ва дўстимизнинг сўнгги сўзлари эди.
Бу сўзлар бизни Ер юзидан тинчликни сақлаш, халқлар
ўртасида дўстлик муносабатларини мустаҳкамлаш учун
олиб борадиган ҳамкорликдаги курашга чорлайди.

Русь Православ черкови муқаддас
Синоди аъзоси,
Митрополит Коломенский ва Крутицкий
Ювеналий.
Москва, 20 август, 1985 йил.

* * *

Ҳа, инсоннинг ўзидан кейин қолдирган умумбашарий,
хайрли ва савобли ишларининг асоратлари яшар экан,
унинг номи ҳам абадий барҳаётдир. Шу мазмунда шоир
Чустий ажаб дебдур:

Рубоий:

Сўзимнинг шоҳидур ақлу виждон,
Тириклар бор улар гўёки бежон.
Ўликлар бор тириклардан тирикроқ,
Бу хил одамни тарих дер чин инсон.

МАРСИЯ

1403 санан ҳижрийя 6-Рабиул аввал чаҳоршанбага мувофиқ, 1982 милодийга мутобиқ, 22 декабрь чаҳоршанба кечаси соат 4 мобайнида Муфтийи аъзамимиз Рабби Раҳимининг «Иржиъий» садоси боғги риҳлат димоғи шарифларига машомми эришгач, «Лаббайка, лаббайка» деб жисми муборақларидан азиз ва лазиз руҳларини тайарон қилдилар. 7-Рабиул аввал панжшанба кундуз соат 16 да жаноза ўқилиб, дафи маросими қилинди.

Марҳум Муфтийи акрамимиз адимул мисол, фасиҳул лисон, нодирни даврон, жомийбул фазонл ва мустажмибул хасонл олимни ислом ва фоиқул ақрон унвонларини муттасиф эрдилар. Дурри якто ва ифтихори Ўзбекистон бўлмиш Қори Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳонинг дорилфанодин дорилбақога фавти риҳлатларини омман аҳли исломни ҳайрат ва надоматга қолдурди.

Марҳумнинг ҳаётлари халқимизнинг кўзларига нур ва дилларига сурур бахш этарди. Ул жаноб Тошкент шаҳримизнинг неъматни узмоси эдилар. Афсус, ҳазор афсус! Марҳум жанобнинг диний хизматларда қилгон ҳиммат-ғайратлари барча халқимизга очуқ кундуздан равшан. Жанобда бўлган ахлоқи ҳамида ва авсофи писандида ва усван ҳасаналари Рабби Таоло тарафидан муайяд ваҳби илоҳийю фазли яздоний улуг бурҳондур.

Илоҳий, бу марҳумнинг нийятларини мабрур ва сатийларини машкур қилиб ва яхши амалларини ўзларига ҳамроҳ айлаб, ояти жалиласи «Ва ҳасуна улонка рафиқо. Золикал фазлу миналлоҳ» башоратила қабрларига нур, руҳларига сурур ва ётган жойларини равзатун мириёзилжанна қилгай эдинг. Омин! Сумма омин! Биҳурмати Ёсин!

Каминна Салоҳийи марсия ёзмоқға иқтидорим оз бўлса-да, жанобга эътиқодим томм бўлгонлигидан бақадри ҳол ихлосимнинг изҳори учун ёздим.

Оҳ афсус, ўртамиздан кетдилар султонимиз,
Улфат ичра эрдилар гўё маҳи тобонимиз.

Хонамиз эрди музайян ҳамда дастурхонимиз,
Сўзларни эрди шифобахш дорню дармонимиз,
Ҳар баёнотида ўлғайди қавий иймонимиз.

Бизга эмди ул жанобдек хуш салобат қайдадур,
Лабларида дурри гавҳар хуш заковат қайдадур,
Минбар узра хутба бирлан хуш тиловат қайдадур,
Барчамизга лутф ила рамзу ишорат қайдадур,
Издихомлар кўрки эрдилар улуғ меҳмонимиз.

Хонамизга кирсалар кулгай эди остоналар
Шод ўлурди зану фарзанд ҳамда ота-оналар.
Қўй сўйиб мақдамлариға яйрашиб ҳамхоналар
Кетди суҳбат, кетди равнақ, кетдилар мардоналар,
Бу қуруқ ажсод қолди, чиқди гўё жонимиз.

Ҳар маҳал суҳбатларидан барчани мамнун этиб,
Ҳар кишига бошқа-бошқа сўз билан мазмун этиб,
Кулдириб улфатни гоҳо шифтан мафтун этиб,
Ифлатиб баъзан муассир сўз билан афсун этиб,
Во дарифо ўтдилар ул нотқи пурдонимиз.

Барсифат соҳибсахою, барсифат ҳожатраво
Қўллари кўксига боғлиқ, ҳаркима таъзим бажо,
Юзлари ойдек мунаввар ҳам ёқимлик хуш сахо,
Ҳам ладун илми муяссар қори-и аҳли адо,
Туғмамиш мислин аюлар соҳиби давронимиз.

Зеби жома эрдилар хуш чеҳраи мақбули ом,
Қадди қомат ҳам келишган вонзи ширинкалом,
Ул диёри форсий ҳам арабда нутқи том,
Олдилар «аҳсанта, аҳсанта» баҳо олий мақом,
Ҳар дуода ёд этайлик борича имконимиз.

Жустижу этмиш халаф қўймоқ учун мурсал сифат,
Мадраса боғиға туллоб аҳлидан қўймиш кўчат
Ҳосилидан баҳра топмиш мардуми ҳар мамлакат,
«Иннамал аъмолу биннийёт» эди нийят фақат
Топсалар шояд ризоуллоҳни ул боғбонимиз.

«Иржиъий» амрин эшитдилар ҳамон ер бўлди шақ
Лафтари аъмолидан ёпди малонклар варақ.
Дори дунё ҳузн ғамдан бўлибон билкул ғасақ
Чиқди жон, тушди нияк, фавт ўлдилар мағфури Ҳақ.
Эй Салоҳий, қабраро кофий эрур Қуръонимиз.

Маълумлари учун таърихи вафоти маъфури Ҳақдан «шяк» ҳарфлари абжад ҳисоби ила исқот қилинса, 1403 ҳижрий йилида эконлиги аниқланадур.

ЧУСТИИ

ОФТОБ ТУТИЛМИШ

(Марсия)

Ҳофизи каломи раббоний, анжумани улумнинг му-
жиз баёни, ҳаёт дастурхонининг азиз меҳмони, Одам
авлодиннинг машҳури замони, ба помн Зиёвуддинхон ибни
Эшон Бобохон муфтий ҳазратларининг вафотларига ба-
ғишланади.

Таъми турли, рангги йўқ элга қазо сунган шароб,
Бахш этар кайфи абад, баъзи учун чексиз азоб,
Маълум ўлгай бу муаммо барчага явмул ҳисоб,
Шул сабаб бу хавфдин ислом элида изтироб,
Чорасиз ҳар кимса ҳам бундан қилолмас ижтиноб.

Қобизил арвоҳга амр этди Раббул оламинийн,
Бандан хосимни келтир васлгоҳимга яқин,
Муфти ҳазрат шул нафас тарк этдилар дунё ишини,
Шубҳасиз мақбули Раб бўлмоққа эрдилар амин,
Юзда нур, лабда табассум, риҳлат этдилар шитоб.

Ой куюдурму деди ул тун араб бирла ажам,
Рубъи маскун халқини қилди бу ғам қаддини ҳам,
Бости гўё аҳли ислом гавдасин кўҳи алам,
Кўкка боқди бу қаро кўзгуда ёшу кекса ҳам,
Ўзбекистон кўкида гўё тутилмиш офтоб.

Маърифат бўстонининг тубисини кесди ажал,
Бу кесилмоқ ҳар бир инсон борки келгай галма-гал,
Тутти мотам кўкда Зухро, Муштарий, Миррих, Зухал,
Қолди ажраб булбулидан гулшани байналмидал,
Сингди ер бағрига чанқоқларни қондирган гулоб.

Эй йўқотди маънавий бир гавҳари ноёби,
Тортди гирдобни мусибат қаъри кўб аҳбобни,
Кўчдилар аслий ватанга қолдириб меҳрибони,
Кўрмаган кўб асрлар бу хил етук арбобни,
Тинчу дўстликдан азиз элларга очдилар китоб.

Феълу жисмий исмига монанд Зиёуддин бу зот,
Бўлди ботин кўзлари равшан бу янги ялтифот,
Кимки бу сир нардида от сурса у бўлгуси мот,
Қолди эл ёдида, афеус дафи бўлди куллиёт,
Куллиётни дини ислом эрдилар олийжаноб.

Дийдаси сой бўлди ер, кўк кийди гўё осмон,
Мавж уриб дарён мотам кўз ёши оқди равон,
Еру дўст, қавму қариндошда фиғон узра фиғон,
Элга бир руҳий башорат бўлди ногоҳ шул замон,
Сабр айлаб фотиҳада ёд этинг шулдир савоб.

Зеби жома, ҳусни хома, нутқи том, мақбули ом,
Қолу холу молу сол ҳазратга бу саккиз мақом,
Бахш этар эрди салобат эл аро ҳар субҳу шом,
Давр унвони бўлиб бир ўзга иззу жоҳу ком,
Не ажабким, бўлсалар юз унда ортиқ коми ёб.

Ботди офтоби шарнат ўрнин олди Шамсуддин,
Яъни бу фарзанди қобил бўлди лойиқ жонишини,
Мен тафаккур айласам бу зот фавтин тарихини,
ҲУКМИ ТАҚДИРИ ХУДОГА оҳ қўшди, аҳли дини,
Минг тўрт юз уч бўлур ҳижрийда этсангиз ҳисоб.

Урта Оснё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бош-
қармасининг раиси бўлмиш жаноби Зиёуддинхон Ҳаз-
ратларининг 1966 йили ҳажга бориб келганларида тарих
учун ёзилган манзума.

Домла ҲАБИБИДАН

ТАБРИК

Зиҳи, дин оламида эй зиён дин Зиёуддин,
Улуғ бир хизмат Ислом аҳли сенга айламини таъини.

Муқаддас динимизга доғ эди бир қанча бидъатлар,
Губорин кетказиб, сайқал била кўрсат бериб тазйини.

Муфарраҳ сўзларинг ҳикматга бойу суҳбат аро сен,
Тополмас домн покингдин киши кибру, нифоқу кийн.

Жамоатпарвару аҳли башарга ялтифотинг ом,
Зарифу, камтару, шафқат шиору марҳамат ойин.

Азиз инсон азиз инсонга ҳурматлик деб ўргатдинг,
Қилиб ахлоқу одобинг била ахлоқ одоб талқин.

Ҳамиша бахту иқболнинг бўлиб йўлдошу қўлдошинг,
Ҳақиқат гулшанин чин гулшуноси, ҳам ўзинг гулчин.

Кераклик ҳар на бўлса халқ учун Ҳақдин, ҳукуматдин,
Талаб қил тўхтамай Тангрим ижобат айласин омин.

Ҳабибий сиздқ ила табрик этармен, дўсти холисмен,
Тавофи Қаъба қилдинг пок бўлибдур зохиру ботин.

1966 йил.

**ВАЪЗЛАР,
НАЗМИЙ ИЖОД
НАМУНАЛАРИ**

Мусибатларга сабр қилишликнинг фазилатлари
тўғрисида муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг

ВАЪЗЛАРИ

«Хонақоҳ» жомеъ масжиди, Марғилон шаҳри, 1975 йил.

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Хурматли аҳли Ислому биродарони Қиром!

Аллоҳнинг раҳмати ёғилиб турувчи ушбу улуғ кунда, Ҳақ Таоло барчамизга чин ихлос ва баркамол қилишликни ато этсин! Эътиқодларимизни мустаҳкамлаб, Ўзининг ва инсонлар олдидаги бурчларимизни ҳеч қачон эсимиздан чиқармасликни насиб этсин. Ҳаммамизни яхши амалларга ундаб, ёмон ниятлардан асрасин! Омин. Муҳтарам жамоат!

Муқаддас Қуръони каримда шундай дейилади: «Сизларга нимаки мусибат етган бўлса, ўз қўлларинг билан қилган қилмишларинг туфайлидир. Яна ҳам У кўпгина гуноҳларингизни кечиради» (49-сура, 29-оят).

Аллоҳ ўзининг мана шу танбеҳомуз сўзлари билан Пайғамбаримизнинг саҳобаларига хитоб қилган бўлса-да, ўз ўрнида бу оятлар бизга ҳам тааллуқлидир.

Демак, агар биз бирор фалокат ёки ғамга дучор бўлсак, унинг дастлабки сабабларини аввал ўзимиздан, турмуш тарзимиздан, феъл-атворимиздан, қилмишимиздан қидиришимиз керак, балки шундагина биз ўзимизни номақбул ҳаракат қилганимиз қасрдандир Аллоҳ амрига бўйсунмаганимиз, ҳақиқий мусулмонга мос келмайдиган хатти-ҳаракатлар қилганимиз намоён бўлади. Мана шуларни тўғри англаб етган, бошига тушган кўнгилсизликларнинг бош сабабини ўздан қидирганлар Аллоҳнинг раҳматига мушарраф бўладилар, ўшандоқ инсоннинг гуноҳлари кечирилади.

Лекин, шу ерда бир нарсага изоҳ бериб ўтишимиз лозим. Гоҳида шундай ҳоллар учрайдики, баъзи онла-ларда ғам кетидан ғам келаверади—ё кимдир бетоб бўлади, ё қазо қилади ёки баъзан ёнғин бўлади. Биз бу ерда ўша уй соҳибини айбдор қилишга шошилмаслигимиз керак ҳамма бахтсизлик ўзининг қилмишидан деб. Алам устида айтилган бундай камситиш ёки насиҳатлардан фойда йўқ. Бу синов учун қилинган бўлиши мумкин. Мана шундай вазиятларда ҳар бир инсон, албатта, ўзининг хатти-ҳаракатига, номақбул қилган ишларига эътиборни қаратиши лозим. Ўша бахтсиз инсон ўз

қилмишларидан афсусланса, ҳақиқий мусулмон сифатида Қудратли Аллоҳнинг: «Мен нафсимни оқламайман, чунки нафс, агар Парвардигоримнинг Узи раҳм қилмаса, албатта барча ёмонликларга буюргучидир. Дарҳақиқат, Парвардигорим, мағфиратли, меҳрибондир» (12-сура, 53-оят), деган буюк Сўзларига амал қилиб, тавба қилса, ишонаманки, улуғ савобларга эга бўлади.

Аллоҳ Таоло бизни яна шундай огоҳлантиради: «Қўрқув, очлик, мол-мулк, жону танларингиз ва меваларда етишмовчиликда Биз сизларни синаймиз ва бошига мусибат тушганда «Дарҳақиқат, биз Аллоҳгагина тегишлимиз ва Унинг ҳузурига албатта қайтамыз, деювчиларга хушxabар беринг» (2-сура, 155, 156-оятлар).

Бир кун Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам ўз ҳузурларига Ҳазрати Али Разияллоҳу анҳуни чақириб, унга шундай дедилар: «Эй, Али, сенга насиҳат қилмоқчиман, сен уни умматларимга етказгин». Бундай катта ишончга сазовор бўлганликларидан хурсанд бўлган Ҳазрати Али диққат билан эшитдилар: Айтгинчи, Али, — деб давом эттирдилар Пайғамбаримиз, — Буюк Аллоҳ оятлари ичида энг тушунарлиси, яқини ва инсонлар учун муҳимроғи қайсидир?» Али шундай жавоб бердилар: «Бу ҳақда ўзингиз айтганингиз маъқул». Шунда Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам «Шўро» сурасининг 29-оятини ўқиб кўрсатдилар (бу оят ваъз бошида айтилди).

Расули Акрам мазкур оятдан сўнг сўзларини давом эттирдилар: «Буни ўзим изоҳлаб берганим яхши. Қудратли Аллоҳ шундай дейди: Агар унинг бандалари бу дунёда қандайдир бахтсизлик, қангу-ғам, дард, сел, сув тошқини, ёнғин, ер қимирлаши каби кўнгилсизликларга учрасалар, бунда улар ўзларини айбдор билсинлар, ўзларининг қилмишларидан ва гуноҳларидан деб билсинлар. Ва бу ҳақиқатан ҳам шундай экан, уларнинг кўрган азоб-уқубатлари, тўккан кўз ёшлари, тортган ғам-аламлари, қилган тавбалари гуноҳларининг ювилишига сабаб бўлади ва улар бу бахтсизликлардан фориг бўладилар. Аллоҳ Таоло бу дунёда синаган қулларини у дунёнинг азоб-уқубатларига йўлиқтирмайди. Бу дунёда кўрган-кечирганлари мана шу билан ҳисоб-китоб қилинади. Лекин барча нарсани Билгувчи ва Кўргувчи Аллоҳ шундай олиҳиммат ва карамни кенг зотдирки, ўзи яратган бандалари ғам-алам, азоб-уқубат тортмасликлари учун уларни кечира олади. Агар у бу дунёда

бандасининг гуноҳларини кечирган экан, у дунёда ҳатто Қиёмат куни ҳам бу гуноҳга жавоб сўрамайди». Пайғамбаримизнинг бу фикрлари Имом Аҳмад ибн Ҳанбалнинг «Муснад» ва Имом ат-Термизийнинг «Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ» китобларида келтирилган.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам агар бир кимсанинг боши оғриси, ярачақаси бўлса, бир сўз билан айтганда, кўп азоб-уқубатлар келтирувчи енгилми ёки оғирми бирор дардга йўлиқса, билнигки, бу дард ўша инсоннинг қайсидир гуноҳи эвазига берилган, деб таъкидлаганлар. Шунинг учун ўша инсон буни эътиборга олсин ва шу заҳотпёқ тавба қилсин. Унинг чин кўнгилдан қилган тавба-тазарруси, илтижолари Қудратли Эгамга етиб боради ва У ҳеч қачон ҳеч кимга ёмонлик тиламайди, шунинг учун бизнинг онгли ва ишончли тарзда қилган тавбамиз учун гуноҳларимизни кечиради ва дардимизга шифо беради. Шунинг учун ҳеч қачон дод-фарёд кўтариш, нолиш керак эмас. Ҳаётда ўзимизни ёки онла аъзоларимизни, яқинларимиз ёки қариндошларимиз бирор дардга йўлиқсак, ҳар қандай вазиятда доимо «Ҳақиқатан, биз Аллоҳга тегишлимиз ва унинг ҳузурига, албатта, қайтамиз», деган оятни эсдан чиқармаслигимиз лозим. Аллоҳ Таборака ва Таоло барчамизни ҳақ йўлга бошласин ва яхши орзу-умидларимизнинг амалга ошишида мададкор бўлсин!

**«Ҳақиқат ва ноҳақлик» тўғрисида муфтий
Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг жума**

ВАЪЗЛАРИ

«Шайх Эшон» жомеъ масжиди, Наманган шаҳри,
1976 йил.

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Ҳурматли аҳли Ислоҳ, биродарони Киром!

Инсон доимо ҳар қандай шароитда, ҳар қандай вазиятда—хурсандчилик ва ташвишда, нафрат ва кўнгли хотиржамлигида—ўзини дадил тута билиши, оғир, вазмин, сабр-тоқатли бўлиши, мустаҳкам иродасини, руҳи ва феъл-атвориининг тетиклигини сақлай билиши керак.

«Бақара» сурасининг 204-оятда Қудратли Аллоҳ шундай дейди: «(Эй, Муҳаммад) Одамлар орасида шундай кимсалар борки, уларнинг гапирган гапи, бу дунё-

да сизга қизиқ туюлади. Ва ўзи (Исломга) ашаддий хусуматчи бўлган ҳолида дилидаги «иймонига» Аллоҳни гувоҳ келтиради».

Ҳа, орамизда ҳар хил одамлар бор. Баъзилар—кенг қалбли инсонлар. Шундай инсонлар билан суҳбатлашсангиз баҳридиллингиз очилади, ҳузурланасиз, улар сўзлари ва ишларида ишончлидирлар. Лекин, афсуски, шундайлар ҳам борки, ўзларининг хулқ-атворлари, кийинишлари билан одамларни ҳайратга соладилар ва ўзларининг ҳар бир сўзлари ва амалларида Аллоҳни гувоҳ сифатида келтирадилар. Юқорида келтирилган оят энг аввало ва биринчи навбатда, ана шундай инсонларга тегишлидир. Бу ўткинчи дунёнинг барча мойилликларига доимо хушёрлик билан ва онгли тарзда ёндошиш кераклиги ҳақида бошқаларни ҳам даъват қилиш зарурлиги бу оятда ўз ифодасини топган.

Бир кун Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобий Абу Аюб Ансорийга мурожаат қилиб: «Катта фойда келтирадиган яхши бир амал борки, уни Қудратли Аллоҳ ҳам, мен ҳам олқишлайман. Сенга маслаҳат берайми?» дедилар. Ансорий шундай деди: «Ҳа, албатта, маслаҳат беринг». Шунда Пайғамбаримиз: «Агар одамлар орасида келишмовчиликлар, уруш-жанжаллар, тушунмовчиликлар, тортишувлар пайдо бўлса, сен уларни яраштиришга, яқинлаштиришга ҳаракат қил, шундагина мусулмонлар ўртасида адоват, хусумат, гина-қудурат, бир-бирини тушунмаслик, низо ва тортишувлар ҳукмрон бўлмайди».

Пайғамбаримизнинг саҳобийларига берган маслаҳатлари, муҳтарам мусулмонлар, шубҳасиз бизга ҳам тегишлидир.

Агар онла аъзоларингиз, қариндошларингиз, қўшнилариңгиз ва танишлариңгиз ўртасида бегоналашув, келишмовчиликлар пайдо бўлса, ҳар бир мусулмоннинг бурчи—қандай бўлса ҳам низоларни бартараф этиш, бошланишида учқундек арзимас кўринса-да, кейин уни ҳар қандай куч билан ҳам ўчирини қийин бўладиган алангага айланишига йўл қўймаслигимиз керак. Айнан шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи вассалам инсонларни яраштиришга катта эътибор берганлар. Бу савобли амалга барчани жалб этганлар ва унга эришиш учун куч ва вақтни аямасликни уқтирганлар, чунки одамлар ўртасида муҳаббат, меҳр-оқибат, ўзаро ҳурмат, бир-бирини қўллаб-

қувватлашнинг йўқолиши энг оғир ва кўп ҳолларда тўғри-
рилаб бўлмайдиган ҳодисаларга олиб келади.

Аллоҳ Субҳонаҳу ва Таоло одамлар орасида кимни ҳақиқий мусулмон, қайси жамоани ўзининг садоқатли қавми, деб ҳисоблайди? Жавоб оддий. Бундай одамларга Аллоҳга қатъий ишонувчилар киради, бу деган сўз— Унинг доно кўрсатмалари ва яхши ниятларини, амрини очиқ қалб ва соф юракдан бажарувчилар киради. Қудратли Аллоҳ одамларга қандай кўрсатма беради, уларга нима тилайди? Бу саволга ҳам жавоб жуда оддий ва равшан. У бу дунёдаги барчага умумий роҳат-фароғат, тинчлик, ҳамкорлик, ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат, бир-бирини ўзаро қўллаб-қувватлаш, дўстлик ва яхши қўш-ничилик тилайди.

Майда-чуйда деб, майда гап, ёлгончи одамларнинг тухматлари ва васвасаларига берилиб, ўзларининг ака-укалари, опа-сингиллари, қариндошлари ва яқинлари билан жапжаллашса, ҳаттоки улар билан ажраллишгача тайёр бўлса, Аллоҳ ундайларни ҳақиқий мусулмон ҳисобламайди.

Пайғамбаримиз Расули Акрам Саллаллоҳу алайҳи васаллам таъкидлайдиларки, бир киши бошқалар билан хафачилигини уч кун ичида бартараф этмаса, у гуноҳ саналади (Термизий).

Муҳтарам биродарлар, опа-сингиллар, эслаб кўрингчи, бизнинг хафагарчиликларимиз, келишмовчиликлар, уруш-жанжаллар нимадан келиб чиқади. Асосан майда-чуйдадан: кимдир кимнидир меҳмонга чақирмаган, кимнингдир яқини бошқа биров билан қалинлашиб кетган ва шу кабилар. Лекин бу ғурур, майда-чуйда ваҳималар ва манманликнинг барчаси Аллоҳ учун эмас, балки гуноҳкор қалбимизни янада совутиш учундир. Ақл-фаросатимизни йиғиб олайликда, ҳақиқатан айнан шу нарсалар ҳар қандай шароитда мусулмонларга мос эмаслигини, чунки бу мусулмончиликка тўғри келмаслигини тан олайлик.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам яна шундай дейдилар: «Кимда-ким бировдан бир йилдан ортиқ аразлаб юрса, у гўё унинг қонини ноҳақ тўккан бўлади» (Абу Довуд). Пайғамбаримизга энг яқин, энг ҳурматли инсон—бу тинчлик-хотиржамликда, барча билан тотувликда яшаш учун ҳаракат қилувчи кишилар бўлган.

Расули Акрам (с. а.) яна шуни уқтирадиларки, ҳақиқий имон-эътиқодли мусулмон, Аллоҳга ёқадиганини

сон—бу яхшилик, меҳр-муҳаббат, оқибат ва ҳурмат тарқатувчи, одамларни бир-бирига яқинлаштириш, бирлаштириш учун ҳаракат қилувчи, ёмонлик, адоват ва фарзгўйликдан узоқ юрувчи инсонлардир.

Ўзаро ишонч ва дўстлик муҳитини барпо этувчи ва сақловчиларга нисбатан Пайғамбаримизнинг қандай муносабатда бўлишлари ҳақида қуйидаги ривоят мавжуд: Бир кун Расули Акрам ўзларининг тўрт саҳобалари—Абу Дардо, Абу Умома, Васил ибн Асқаъ, Анас ибн Моликларни бир оят устида ўзаро ашаддий тортишаётганликларини кўриб қолдилар. Уларнинг Қуръон оятларини ўзларича изоҳлаб, бошқасига сўз бермай, ўз фикрида туриб олиши, бир-бирларини эшитмаётганликларидан ҳайрон бўлдилар. Қизишган баҳслашаётганларга мурожаат қилиб, Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам жуда оддий ва ишонарли қилиб уларга шундай тушунтириб бердилар: «Сизларга қадар яшаган қавмлар энг аввало мана шундай фойдасиз ва асоссиз келишмовчилик ва баҳслашув оқибатида ҳалокатга учраганлар» (Муслим).

Пайғамбаримиз (с. а.) мусулмонларнинг келгусидаги авлодларига, жумладан бизга ҳам мурожаат қилиб, жанжал, адоват, низолардан узоқ бўлинг, бу иллатлар яхшиликка олиб келмайди. Мусулмонлар—Аллоҳнинг қуллари—ғазабланишлари, душманлик қилишлари мумкин эмас. Кимки бу дунёда кўнглида ғазаб билан юрса, бундан у фақат зарар кўради, гуноҳкор бўлади. Шунинг учун уруш-жанжал, хафагарчиликларни унутинг. Шу билан бирга, мен ғазабдор, душманлик қилганларни ҳимоя қила олмайман. Тинчлик, хотиржамликда, дўстликда, ҳамжиҳатликда яшанг, бир-бирингизга нисбатан кечиримли, сабр-тоқатли, меҳр-оқибатли бўлинг. Кимки уни хафа қилган одамни чин юракдан кечира олса, ўшанга жаннатий деб хушxabар бераман, каби ўнгитларни кўп марта айтганлар.

Муҳтарам биродарлар, кўриб турганингиздек, Қудратли Аллоҳ ва Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам тинчлик, адолат ва одамлар ўртасидаги дўстлик, меҳр-оқибатга қанчалик катта аҳамият берганлар.

Яна шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Аллоҳнинг кўрсатмалари ва Пайғамбаримизнинг ўнгитлари бизни одамлар ўртасида пайдо бўладиган турли келишмовчиликлар, хафагарчиликларни кўра билиб туриб четга қочмасликка, «мен ҳеч нарса билмайман, билишни ҳам

хоҳламайман, менга деса бир-бирининг гўштини емайди-ми» деб ўзимизни иккиюзламачилардек тинчлантириб турмаслигимизни уқтиради.

Бундай шаронтларда калтабинлигимиз, лоқайдлигимиз оқибатида у дунёнинг ҳақиқий лаззатларидан, Қудратли Аллоҳнинг раҳм-шафқати ва марҳаматидан маҳрум бўламиз. Ўз моҳиятига кўра бу вазият ўз-ўзини барбод қилишга олиб келади. Бу борада ҳам сеvimли Пайғамбаримизнинг жуда чиройли ўхшатиш билан уматларнинг катта кемага минган, ўша кеманинг турли қаватларида жойлашган йўловчиларга ўхшатганлар. Кимдир кема остини тешишга киришса-ю, уни ҳеч ким тўхтатмаса, табиийки, фалокат юз бериб, кемадаги барча одамлар сувга фарқ бўладилар, ҳеч ким бир-бирининг қутқара олмайди. Мана шунинг учун Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам донмо ва ҳар ерда бизни бир-биримизни қўллаб-қувватлашга, яхшилик қилишга, ҳақиқатнинг қадрига етиш ва ҳурмат қилиш, ёлғончи тил олмасликни уқтирадилар. Кимки ҳақиқатни қидирса, унинг учун курашса ва ҳимоя қилиб, ёлғонга пайд берса, у ҳақ йўлдан боради, тинчлик ва тотувликни асраб-авайлайди, меҳр-муҳаббат уруғини сепади, одамлар ўртасида биродарлик ва дўстликни мустаҳкамлайди.

Аллоҳ Жалла ва Ало барча мусулмонларга мустаҳкам прода, ўзаро қўллаб-қувватлаш, ҳурмат, дўстлик ва ҳамкорликни ато этсин! Омин.

Рамазони шариф ҳақида муфтий
Зиёвуддинхон ҳазратларининг

ВАЪЗЛАРИ

«Тилла Шайх» масжиди, 1977 йил.

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Ҳурматли аҳли Ислом, биродарони Киrom!

Бугун Рамазони шарифнинг охириги жумаси. Эсингизда бўлса, Рамазон ойининг биринчи жумасида биз бу шарафли ойнинг хосиятлари ҳақида Қуръони карим нима дейиши ҳақида гаплашган эдик. Энди унинг буюк доно ўғитлари ҳақида ҳикоя қиламиз.

Қуръон—мусулмон ҳаёти ҳақидаги китоб, унинг садоқати асрлар ва оғир тарихий синовларда текширил-

ган. Одамлар унинг ояти карималаридан битмас-туганмас фойда оладилар, унинг эътиқодли онги мусулмонларга ўтказган таъсири чексиздир. Муқаддас Қуръон муборак Рамазон ойининг 27-кечаси—Лайлатул қадр—Қадр кечаси Лавҳул-Маҳфуздан биринчи осмонга нозил бўлган ва Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам Унинг оятларини 23 йил давомида одамларга Жабронл алайҳиссалом воситаси билан етказиб борганлар.

Муфассирларнинг умумий маълумотларига кўра. Пайғамбаримизга илк бор нозил этилган сура—бу «Алақ» сурасидур: (Эй, Муҳаммад) Парвардигорингиз номи билан (бошлаб) ўқинг! У инсонни лахта қондан яратган Зотдир. Уқинг! Парвардигорингиз ўта карамлидир...» (96-сура, 1-оят).

Охирги оят Пайғамбаримизга охирги ҳаж сафарлари вақтида нозил бўлган: «Бугун мен сизларга динингизни ниҳоясига етказдим ва бу билан ўзимнинг неъматини камолига эриштирдим ва Исломни сизларга дин сифатида тан олишингизга рози бўлдим (5-сура, 3-оят).

Мазкур ояти карими Расули Акрам (с. а.) Арафот тоғида ўзлари билан бирга ҳаж ибодатини бажараётган 120 минг саҳобийларга ўқиб берган эдилар. Бу билан яқин кунларда ҳаётдан кўз юмишларини башорат қилган эдилар: «Эй, менинг умматларим! Мана биз ҳаж ибодатларини бажардик. Ҳозир Арафот тоғида турибману—билмайман, бу ерга яна кела оламанми ёки йўқми». Айнан ўшанда Қуръони каримнинг сўнги ояти нозил бўлган. Бу билан Қудратли Аллоҳ Қуръонни тугатганлиги, энди ҳеч қандай оят ва суралар нозил бўлмаслигини билдирди. Ушандан буён мусулмонларга Буюк Китобнинг кўрсатмаларига оғишмай, мустаҳкам ирода билан амал қилиш, унинг Муқаддас маъноларини сиққидилдан чуқурлаштириб ўзлаштириш буюрилди. Мусулмонлар уларнинг дини аниқ ва тугалланган кўринишга эга бўлганлиги, Аллоҳ ҳар қандай эътирозларсиз мусулмонларга ўзининг илтифотини кўрсатганлигидан аввалига жуда қувонган эдилар. Халқнинг шундай шоду хуррамлиги вақтида Абу Бакр Сиддиқ тўсатдан йиғлаб юборди. Умар ибн Хаттоб ундан мана шундай қувончли кунда йиғлашининг сабабини сўраганида, у шундай деди: «Эй, биродарим! Қудратли Аллоҳ одамларга ўзининг Кўрсатмаларини тугатган экан, демак яқинда Пайғамбаримиз қаторимизда бўлмайдилар. Бу биз учун огоҳлантириш ишорасидир!» Ҳақиқатан ҳам, 81 кундан

сўнг Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам Парвардигори билан учрашиш учун бу дунёни тарк этдилар. Энг буюк Пайғамбар ҳаётдан кўз юмдилар, лекин ул зотдан одамларга катта таълимот қолди, доимо яхши фойдали билимларни қидириш, ўтган авлодлар тажрибаларини эсда сақлаш, барча ҳақиқий пайғамбарларнинг панд-насиҳатларини ёдда сақлаш тўғрисидаги яхши ўғитлари қолди. Булар ҳақида Қуръони каримда ҳам тўғридан-тўғри қайд этилган.

Қудратли Аллоҳнинг ҳар бир ояти мукамал, уларнинг ҳаммаси бир-бири билан узвий боғлиқ. Шунинг учун у оятларни эслаб қолган ва уларга амал қилувчилар доимо покназа бўладилар—ҳаттоки ногаҳон ҳақ йўлдан озганда ҳам. Қисса:

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламини ўлдирмоқчи бўлиб, уларнинг хузурларига қандайдир Дуъсун деган киши келибди. Шунда Пайғамбаримиз бир оятни ўқидилар: «Аллоҳнинг номни зикр қилинганда қалбларида қўрқинч туғиладиган, Унинг оятлари тиловат қилинганда имонлари зиёда бўладиган ва Парвардигорларигагина суянадиган кишилар ҳақиқий мўъминлардир» (8-сура, 2-оят).

Бу оятни эшитган ҳалиги киши қўрқанидан қочиб кетибди. Одамлар ундан қочишнинг сабабини сўрашганида у киши шундай жавоб берибди: «Муҳаммад Аллоҳнинг сўзларини ўқиди. Мен ундан қўрқиб кетдим».

Кўрдигизми, Муқаддас Қуръони каримнинг оятлари ҳақиқий имон-этиқодли мусулмонга қандай ёрдам беради, бунинг учун у оятларни қалбида доимо сақлашни керак. Қуръоннинг барча суралари, барча оятлари—бу оқилона барқамоллик ва гўзалликнинг энг юқори чўққисидир. Улар ҳар бир мусулмоннинг қалбида чуқур аксадо ҳосил қилади, уни яхшилик ва сабр-тоқат учун янада очиб беради. Ҳар бир мусулмон Қуръон ўқир экан, уни Аллоҳ қабул этишини умид қилади. Ердаги мавжудотларни асраб-авайлаш, бева-бечораларга ёрдам бериш, одамлар кўнглини яхши амаллар ва ширин сўз билан кўтариш, уларни бирлаштириш, бир-бирлари билан тинч-тотув яшашлари ҳақидаги Аллоҳ буйруқларини чуқурроқ тушунишга ҳаракат қилади. Қуръони каримни тиловат қилиш фақат шундай ўй-фикрлар, ниятлар, ҳис-туйғулар туғдиради.

Биродарлар! Бугунги улуғ айём арафаси кунларида рўза тутини ҳақида кўрсатмалар берадиган оятларга эътиборимизни қаратишимиз керак.

Аллоҳ Таоло барчамизга худди ўтган авлодларимиз каби рўза тутишни фарз қилди. Шу нарса маълумки, Исломгача бўлган бошқа диний қавмлар ҳам рўза тутишган. Лекин улар Аллоҳнинг буйруқларини ўзларича ўзгартириб олганлар: Агар рўза вақти жуда иссиққа тўғри келса, уни сал салқин вақтга кўчиришган, 30 кун ўрнига 40 кун ёки ундан кўпроқ рўза тутганлар. Буларнинг барчаси, шубҳасиз, бидъат ва Аллоҳнинг амридан чекинишдир. Лекин биз, Яратганга шукурлар бўлсин-ким — Унинг барча кўрсатмаларини, фарзларини ўз вақтида ихлос ила бажариб келмоқдамиз. Бу ҳам бўлса таҳсинга лойиқ, ҳам Ислом руҳига мосдир.

Орамизда рўзани белгилангандан бир кун аввал ёки кейин тутилди, деган шубҳалар юрган бизга етиб келди. Утган жума кунини радиодан бутун ислом олами жорий оининг 15-санасидан рўза тутишни бошлаганиги ҳақида хабар берилган эди. Араб давлатларида ва Туркияда худди шундай бўлган. Фақатгина СССРнинг Европа қисми ва Сибир мусулмонлари ўзларининг Диний бошқармалари кўрсатмасига биноан бир кун аввал рўза тутишни бошлаганлар, чунки уларда табий-географик сабабларга кўра сутка алоҳида минтақавий вақт билан саналади.

Нима учун биз муборак рўзани алоҳида эҳтиром билан тутамиз? Чунки Буюк Яратган бир ой давомида шунчаки рўза тутишни эмас, балки ана шу давр мобайнида ейиш-ичишимизда арзимас бўлиб кўринса ҳам ҳаромдан, ёмон ҳаракатлардан сақланишни буюради. Бу Аллоҳ томонидан биз учун фарз қилинган шарафли синов бўлиб, бу билан 30 кун давомида ўзимизни нисбатан тийиш билан Унга бўлган ишончимиз ва эътиқодимиз қанчалик мустаҳкамлиги ёки шайтон бизни йўлдан уриб унинг васвасасига берилиб гуноҳга ботагани, деб синаламиз. Буларнинг барчаси Аллоҳнинг донишмандлиги, бизнинг имон-эътиқодимиз ва худодан қўрқинишимизнинг синовидир. Бу синовсиз Аллоҳ томонидан гуноҳларимиз кечирилмайди ва Унинг бизни асраши учун на ишонч, на илтижо, на умид бўлади. Ҳаммамиз бир хил вақтда саҳарлик қилишимиз, белгиланган вақтда ифторлик қилишимиз, тақиқланган озуқа ва амаллардан сақланишимиз, ҳар қандай мойилликларга эътибор бермаслигимиз билан биз Аллоҳ амрини аниқ ва рисоладагидек бажарган бўламиз.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам таъкидлаганларидек, Қудратли Аллоҳ

бандаларига барча нарсани уларнинг қилмишларига яраша беради. Арши аълодаги фаришталар барча амалларимизни қатъий ҳисобга олиб борадилар, ҳар бир киши ўз қилмишига яраша кўради. Шундай бўлса ҳам, Аллоҳ Таоло кимки Аллоҳ йўлида рўза тутса, бунинг савобини ҳам ўзи бевосита беришни ваъда қилади. Мана шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз Расули Акрам ўта қатъиятлик билан бизни шу нарсага ўргатадиларки, рўза жараёнида одоб-ахлоқ чегарасидан чиқмасликка, онлада, дўстлар ва танишлар даврасида номақбул хатти-ҳаракатлардан сақланишга алоҳида эътибор бериш керак. Рўзадор ҳақиқий мусулмон ўзини худди ҳаж ибодатларини бажараётгандек ҳис қилиши, ман этилган вақтларда беҳуда, уят, фаҳш гапларни гапиришдан, шаҳвоний ҳаракатлардан сақланиши, шарият томонидан тақиқланган амаллар ва гаплардан фориг бўлиши, ва яна, энг аввало, яқинлари, қариндошлари, дўстлари, тасодифий йўлиққан одамлар билан жанжаллашишдан эҳтиёт бўлиши билан белгиланади. Пайғамбаримиз ҳаммамизни рўза вақтида нисбатан вазмин, ширинсўзлик ва мулоимлик билан муносабатда бўлишга, бировни таҳқирламасликка чақирадилар, чунки рўза вақтида рўзадор одатдагидан толиққанроқ, қизиққанроқ бўладилар, баланд ва буйруқомузлик билан гапириш уларни безовта қилиши ва низолашувга олиб келиши мумкин. Агар кимдир сизни таҳқирласа, сиз билан жанжаллашмоқчи бўлса, сиз у билан жанжаллашманг, «мен рўзадорман, унинг ҳурматини хор қилмайман» деб айтинг. Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам бизга шундай васият қилганлар. Лекин, афсуски, орамызда шундай одамлар борки, улар учун ҳеч қандай қонун йўқдек. Моҳи Рамазони шариф бошланганлигини унутиб, беҳаё гаплар гапиришади, бекордан-бекор жанжаллашишади, сўкинишади. Бундай одамлар рўзасини Пайғамбаримиз айтганларидек, Аллоҳ қабул қилмайди, ҳаттоки ўша одам иштаҳасини тийса ҳам, чунки у нафсини тиймаган бўлади. Демак, хулқ-атворимиз мезонини ўта қатъий бўлишига қарамай, жуда оддий ва тушунарлидир. Рўзадор шахс ҳамма жойда—ўз уйида, меҳмонда ўзини тута билиши, аёлларга ҳирс назари билан қарамаслиги, бекорчи суҳбатларга аралашмаслиги, умуман барча салбий амаллардан ўзини тия олиши керак. Ҳақоратлардан нафақат тилини асраши керак, балки ундай гапларни эшитмаслиги ҳам керак. Баъзи суҳбатларда ғийбат, туҳмат, ёлгон-яшиқ гаплар гапирилса ҳам,

айримлар бу ерда «сабрли» тингловчига айланиб, қон томирларини ҳаромга мослаштирадилар. Агар сиз шундай «суҳбат»ларни тўхтата олмасангиз, у ердан кетинг. Ҳақиқий мусулмон бундай амаллардан гуноҳдан қўрққандек сақланиши керак.

Ифтор вақтида кўп овқат ейиш тавсия этилмайди. Бу айниқса кексаларимизга тааллуқлидир, чунки улар жудаям тўйиб овқатланганликларини учун баъзан Қуръон ўқишга қийналадилар—гоҳида ҳатто битта оятни айтишга ҳам нафас етишмай қолади. Шунинг учун сизга яхши бир маслаҳат—кўп овқат еманг, баднафслик қилманг, олдинда яна саҳарги тановул борлигини унутманг. Мўътадиллик нафақат овқатланишда, балки барча нарсада яхши ва таҳсинга сазовордир. Бу ҳам ўзимиз учун, ҳам Аллоҳ ризосини учун фойдалидир, чунки У бизнинг жисмоний, маънавий ва руҳий покланишимизга ёрдам беради.

Овқатланишда меъёрда бўлишлик кўпгина халқларда турли дард ва касалликлардан сақловчи муҳим омиллардан бири бўлиб келган. Аллоҳ Таоло ҳам бизга Рамазонини шарифни фарз қилиб бизнинг соғлиғимиз, ҳаётини кучларимизни меъёрида сақланиши учун рўзага буюрган. Буюк Аллоҳ шундай дейди: «Эй, мўъминлар! Сизларга рўза тутуш фарз қилинди, бу сиздан олдингиларга ҳам фарз қилинган эди, балки сиз белгиланган кунларга қатъий бўларсиз. Ораларингизда беморлар ва йўлдагилар учун бу кунлар қатъий эмас. Бунини амалга ошира олмайдиган киши мискинга таом бериш билан қазосини тўласин...» (2-сура, 183, 184-оятлар).

Мусулмонларга рўза тутушни фарз қилар экан, Аллоҳ Таборака ва Таоло ўз бандаларига бу амал аввалги авлодга ҳам фарз қилингани, лекин улар рўза тутушнинг барча қоидалари ва шартларига амал қилиш учун иродалари етишмаганлигидан уни бузганлари, бу билан улар инсоний заифликлари ва эътиқодларининг сустлигини кўрсатганликларини уқтиради.

Маълумки, рўза бизга Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг Маккадан Мадинага кўчганларининг иккинчи йилида фарз қилинган. Уша дамлардан бошлаб Пайғамбаримиз ва ул зотининг умматлари рўза тутушни бошладилар. Ушадан буён ўтган йиллар давомида бутун дунё мусулмонлари, Аллоҳга шукурлар бўлсинки, Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг таълимларига мувофиқ рўза тутиб келмоқдалар.

Баъзилар 30 кун давомида мунтазам рўза тутадилар, баъзилар эса турли узрли сабабларга кўра бундай имкониятдан маҳрумдирлар. Шундай инсонлар борки, касал бўлсалар ҳам, сафарда бўлсалар ҳам, оғир меҳнат билан машғул бўлсалар ҳам Аллоҳ амрини бажаришга ҳаракат қиладилар. Қудратли Аллоҳ бундай инсонларга тўғри ва ҳақиқий йўлни топишларига ёрдам беради: «Рамазон ойида одамларга тўғри йўл ва фарқни билдирувчи Қуръон нозил бўлган, агар кимки бу ойга етишга мушарраф бўлса, унинг рўзасини тутсин! Бемор ва сафардагилар бошқа кунларда тутсинлар. Аллоҳ сизга қийинлик эмас, енгилликни хоҳлайди» (2-сура, 185-оят).

Гоҳида шундай бўлиши ҳам мумкинки, рўза тутиш натижасида баъзи касалликларни бартараф этилади. Шунинг учун бундай одамларга рўза тутиш бошқа вақтларга, масалан, Ҳайитдан кейинги кунларда тутишга рухсат этилади. Орамизда қанд касаллиги ва қон босими билан оғрийдиганлар учрайди. Маълумки, улар дори-дармон ва зарур уколларни вақтида қабул қилиб туришлари керак, баъзида уларнинг аҳволи шундай ёмонлашадикки, ҳаттоки кундалик намозларини ўқишга ҳам мадорлари етмайди. Бундай одамлар шубҳасиз, рўза тутишдан озод қилинадилар.

Аллоҳ Таборака ва Таоло Рамазони шариф вақтида рўза тутиш имконияти бўлмайдиганларни ҳам назарда тутган. Ундайлар кексалик ёки дармонсизликлари туфайли рўзасининг қазосини мавжуд миқдорда бугдой, ун, пон билан фитр рўза тўловини амалга оширишлари керак. Фитр рўза бева-бечораларга, ночор кимсаларга берилади, ўша вақтда белгиланган миқдорда фитр рўза тўлаганлар Аллоҳ Таоло томонидан мукофотланадилар. Энг яхшиси—фарз қилинган рўзани бекаму кўст тутиш. Бу у дунёда—Қиёмат кuni албатта ҳисобга олинади. Сунияти Набавийя Рамазони шарифнинг гоят фойдали ва буюк томонлари борлигини уқтиради.

Муҳтарам мусулмонлар, азиз биродарлар! Ҳозир биз моҳи Рамазони шарифни ўтаяпмиз. Бу ойнинг биринчи ўн кuni —Аллоҳнинг раҳмати ёғиладиган кунлар, кейинги 10 кунлик—гуноҳларни кечириш кунлари. Охириги 10 кунлик Буюк Тангрининг ўз қудрати билан гуноҳкорларни дўзах азобларидан қутқарадиган кунлардир.

Мана шундай муборак ойда яшаяпмиз, азиз биродарлар. Аллоҳ Таоло барчамизга бу улғу ойда раҳмати, мағфирати ва марҳаматларини нозил этсин! Омин.

Маккаи Мукаррамага қилинган ҳаж сафари ҳақида
муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг

ВАЪЗЛАРИ

«Тилла Шайх» жомъе масжиди, Тошкент, 1977 йил.

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Ҳурматли аҳли Ислому биродарони Киrom!

Мен сизларга шунинг мамнуниятлиги билан айтаманки, ҳаж сафари муносабати билан Тошкентдан Москвага учиб борганимизда, у ерда Тожикистон, Қозоғистон, Туркманистон, Озарбойжон, Доғистон, Татаристон ва бошқа ўлкаларнинг зиёратчилари йиғилган кун барчамиз учун энг бахтли кун бўлган эди. Москвадан биз тўғридан-тўғри авиарейс билан қадимги Қоҳирага келдик. Бу ерда мусулмон маърифий марказларидан бири — машҳур «Ал-Азҳар» университети жойлашган. Мазкур университет ўзининг деярли минг йилдан ортиқ фаолияти давомида нафақат Миср учун, балки бутун дунё учун машҳур уламолар, фикршунослар ва жамоат арбобларини етиштирган.

Ҳар бир гишти буюк аждодларимиз ва устозларимизнинг ёрқин хотирасини эслатовчи бу университетни чуқур ҳаяжон билан зиёрат қилдик. Биз билан учрашиш истагини билдирган «Ал-Азҳар» университетининг шайхи сафаримиз Қоҳира орқали ўтишидан хабар топганидан бошлаб бизни сабрсизлик билан кутаётганини айтди. Бизнинг шарафимизга ташкил этилган қабул маросимида шайх ва бошқа мисрлик дўстларимиз томонидан мусулмонларимиз шаънига яхши сўзлар айтдилар. Имом ал-Бухорий, ат-Термизий, Насафий, Ибн Ҳиббон, Ал-Қафқол аш-Шоший, Абдулҳолиқ Ғиждувоний ва Исломининг бошқа машҳур алломалари каби ватандошларимизнинг ажойиб маънавий меросларини асраб-авайлашимиз ва уларни ривожлантирганимиз учун чексиз мишнатдорчилик билдиришди. Чунки бу алломаларимиз ҳар доим юртимизни чуқур исломий тафаккурнинг маркази, муқаддас Қуръони карим ва Суннати Набавийя ўғитларининг софлигини сақловчи ва уларни муқаддас деб билувчи юрт сифатида шарафланганлар.

Қабул маросимида «Ал-Азҳар» шайхи Абулязид Яздонийнинг ҳаёти ҳақида китоб ёзганлиги, у ўз китоби-

да алоҳида эътибор ва ибратли фикрлари билан диний олимларимиз ҳақида сўз юритганлиги ҳақидаги хабарни қабул қилдик.

Аллоҳга беадад шукурлар бўлсинки, Қоҳирада биз ҳеч қандай қийинчиликларга дуч келмадик, фақат муваффақиятлар бизга ҳамроҳ бўлди. Саудия Арабистонига бориш учун виза олишга Саудия элчиси қабулгига бордик. У бизни алоҳида эътибор билан қабул қилди. Элчи билан ўтказилган суҳбатдан шу нарса маълум бўлдики, дўстимиз бизнинг юртимизни, уламоларимизни яхши билди. Суҳбат сўнгида элчи Саудия Арабистонининг қироли топшириғига биноан бизга виза иложи борича тезроқ расмийлаштирилишини айтди. Ҳақиқатан ҳам, бир кундаёқ керакли ҳужжатлар расмийлаштирилиб, қўлимизга теги. Самолётни ҳам узоқ кутмадик. Ёзнинг соат бир яримида Қоҳирадан муборак Жиддага етиб келдик. Бу шаҳар икки миллион аҳолиси бўлган Тошкентдан анча кичкина. Шундай бўлса ҳам, бир зиёрат мавсумининг ўзида икки миллионга яқин одам Жидда орқали ўтади, уларнинг кўпчилиги ҳаво йўли билан ўтади. Муқаддас Макка шаҳрига биз ўз вақтида етиб келдик. Зиёратчиларнинг асосий қисми жойлашаётган эди. Одамлар жуда кўп бўлгани учун ҳаммаёқ тор эди. Лекин мана шундай жиддий қийинчиликлар мавжуд бўлган жойда ҳам биз қийналмадик. Чунки делегациямизни дунёнинг йирик диний ташкилоти — Бутунжаҳон Ислом Лигасининг биз учун махсус ажратилган вакили бошқариб юрган эди. Бундан биз фойда миннатдор эдик. Дўстимиз ўзини Файзулла Бухорий деб таништирди. Унинг кўмаги билан Лиганинг расмий меҳмонлари жойлашадиган махсус меҳмонхонага автобусда жуда тез етиб келдик. Аввал, муҳтарам мусулмонлар, совет зиёратчилари учун бундай имкониятлар берилмас эди. Маккага қилган аввалги сафарларимизда биз хусусий шахслар хонадонларида тўхтар эдик. Уларнинг биз учун ажратган хонадонларида маънавий шароитлар талабга унчалик жавоб бермасди, ўрни-кўрпалар етишмасди, жуда торлиги ҳаммамизни қийнади. Энди эса ҳаммаси бошқача эди.

Биз Маккага келганимизда Арафот тоғига чиқиш учун яна уч кун бор эди. Бизнинг ташрифимиз Бутунжаҳон Ислом Лигасининг VIII сессиясининг охириги кунларига тўғри келган экан, биз мазкур сессиянинг ишларида қатнашиш учун таклиф этилди. Сессияда жаҳоннинг турли мамлакатларидан келган мусулмон делегациялари иштирок этаётган эдилар. Сессияда жумладан,

инсон ҳуқуқлари ҳақида муҳим мавзулар кўтарилган эди. Анжуманда сўзга чиққан машҳур диншунос олим Саввофнинг маърузаси менда катта таассурот қолдирди.

Кейин Бутунжаҳон Ислом Лигасининг раҳбари Муҳаммад Али Ҳаракон сўзга чиқиб, ўзи раҳбарлик қилаётган ташкилот фаолияти, Ислом давлатларида масжид ва мадрасалар қурилаётганлиги, уларнинг керакли диний кадрлар билан таъминланаётгани ҳақида гапирди. Муҳтарам биродарлар!

Шуни мамнулик билан сизга етказишим керакки, сессия туганидан кейин анжуманнинг бошқа тенг ҳуқуқли қатнашчилари қаторида бизни Саудия Арабистонининг ҳожилар ва вақф ишлари бўйича министри, асли фарғоналик ватандошимиз Абдул Восеъ Абдурауф қабул қилди. Бу ўзига хос, бутун умр эса қоладиган қабул эди. Министр бизни муборак Жиддага таклиф қилди. Қизил денгиз бўйлаб сузаётган кеманинг саҳнида бизнинг шарафимизга зиёфат берди. Албатта бу ҳаммамизда катта таассурот қолдирди. Қабулдан сўнг Минога, меҳмонхонамизга қайтдик, у ердан Япония ва Руминиядан келган зиёратчилар билан биргаликда Арафот тоғига йўл олдик. Атрофда турли кўринишли ва турли тилда сўзлашувчи одамлар оқими борар эди. Уларни Ислом эътиқодининг ягона мақсади бирлаштириб турарди, Қудратли Аллоҳнинг мусулмонларга раҳматлари ёғилиб борарди.

Арафот тоғига ҳижрийнинг 10-йили Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллалоҳу алайҳи васаллам чиққан эдилар. Аввал умра (кичик ҳаж) ибодатларини бажарганлар, чунки ҳаж учун шароит бўлмаган эди. Шу ерда шима учун Пайғамбаримиз Мадинада 10 йил давомида яшасалар-да, Маккага бормаганлар, деган савол туғилади. Гап шундаки, аввал Маккадаги зиёратчилар орасида мусулмонлар билан бир қаторда христианлар ва бутпарастлар ҳам бўларди. Христианлар Исо-Масиҳга, бутпарастлар эса кўпинча яланғоч ҳолда ўзларининг бутларига сиғинар эдилар.

Маккага зиёратга борганларга бош қилиб Пайғамбаримиз саҳобаларидан Абу Бакр Сиддиқни, унинг кетидан Али ибн Абу Толиб разияллоҳу анҳуни қуйидаги оят асосида юбордилар: «Эй, мўминлар! Мушриклар — нажас. Бу йилдан бошлаб улар Муқаддас Масжидга яқинлашмасинлар! Агар сиз етишмовчиликдан қўрқмасангиз, Аллоҳ сиздан саховатини аямайди. Ҳақиқатан, Аллоҳ — Билгувчи, Донишманд!» (9-сура, 28-оят).

Зиёвуддинхон хазратлари хорижий меҳмонларни бебаҳо меросимиз Усмон муҳаффи қўлэмаси билан таништирмоқдалар. 1976 й.

Хиндистон Республикаси бош вазир Лал Баҳодир Шастри Диний
идора кутубхонасида. 1966 й.

Шундай қилиб, Пайғамбаримиз масиҳийлар ва бут-парастларга Муқаддас Маккага киришни тақиқладилар. Қаъба ва уни ўраб турган ҳудуд фақат мусулмонларга тегишли бўлди. Шундан сўнггина Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳижрийнинг 10-йили Маккага ҳаж сафарига боришлари ҳақида эълон қилдилар. Бу воқеадан хабар топган одамлар дунёнинг барча бурчакларидан Мадинага, Пайғамбаримизнинг ҳаж сафарлари бошланишига улгуриш учун кела бошлайдилар.

Зул-қаъда ойининг 10-куни Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг 1200 саҳобалари ва издошлари билан биргаликда Мадинадан Маккага 8 кунлик сафарга отландилар. Улар орасида Пайғамбаримизнинг юзларини ҳали кўрмаганлар ҳам бор эди. Расули Акрамнинг бу муқаддас шаҳарга келгунларигача ҳеч қандай насроний ҳам, бутпараест ҳам қолмаган эди.

Одамларни Қаъбага олиб келганларидан кейин Пайғамбаримиз Зул-ҳижжа ойининг 8-куни Арафот тоғига йўл оладилар. Бу ҳақда бизгача машҳур муҳаддисларимиз Имом ал-Бухорий, ат-Термизий, Муслимларнинг ҳадиси шарифлари етиб келган.

ВИДОЛАШУВ ХУТБАСИ

Муҳтарам биродарлар, ҳозир биз ана шу ҳадисларнинг баъзиларини ўқиб бермоқчимиз. Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам Арафотга борганларидан сўнг туяда ўтирганларича одамларга мурожаат қилдилар. Бунда ул зоти олий овозлари тоғнинг энг баланд чўққиларига эшитилиши учун ўзларининг саҳобийларидан баланд ва равон овозли Рабиадан сўзларини барчага етказишини илтимос қилдилар.

«Эй, одамлар! — дедилар Пайғамбаримиз, — мени тингланг! Кейинги йили сиз билан учрашиш менга насиб этадими, йўқми номаълум. Шунинг учун сизларга васиятларим бор.

Биринчи васият. Сизнинг қонингиз, мулкингиз, мол-дунёнингиз, асбоб-анжомларингиз, қадр-қимматингиз, обрў-эътиборингиз — барчаси муқаддасдир. Буни сиз Аллоҳнинг ҳузурига боргунингизгача эса сақлашингиз керак. Ҳозир сиз Арафот тоғида турибсиз. Зул-ҳижжа ойи. Мана шундай муборак кунда қонингиз, молингиз, обрўингиз дахлсизлиги ҳақида билиб олинг! Қонингиз-

нинг беҳуда тўкилишидан, бегоналарнинг мол-мулки талон-торож этилишидан, бошқаларнинг қадр-қимматини ва обрў-эътиборини таҳқирлашдан сақланинг! Булар жоҳилият одатларидан эди. Судхўрликни тарк этинг. Ноҳақ қон тўкманг!

Иккинчи васият. Бу аёлларимизга тегишлидир. Аёлингизни хафа қилманг. У Аллоҳ томонидан сизларга вақтинчалик берилган омонат. Никоҳ билан улар сизларга ҳалол бўлди. Улар сиз суймаган кишини тўшагингизга ўтирғизмасин. Агар шундай қилсалар, улар билан урушинг.

Агар улар шуларнинг барчасини сўзсиз бажарсалар, сиз уларни еб-ичиришингиз, кийинтиришингиз шарт.

«Мен, — дедилар Пайғамбаримиз, — бу дунёни тарк этарканман, сизларга бойлик ва олтин эмас, балки икки муҳим нарсани қолдирияпман. Улардан биринчиси — Аллоҳнинг Қаломи — Муқаддас Қуръон, иккинчиси — ҳадисларим. Мана шу икки муҳим амални сизга қолдирияпман. Агар сиз Қуръоннинг ва менинг ҳадисларимнинг кўрсатмалари ва йўл-йўриқларига ҳеч оғишмай амал қилсангиз, ҳидоятдек тўғри йўлдан асло адашмайсиз».

Кейин Пайғамбаримиз шундай дедилар: «Эй, мусулмонлар! Ҳаётим давомида қўлимдан келганча пайғамбарлик вазифаларини бажардим. Қиёмат куни Аллоҳ сизлардан Расулим менинг амр-фармойишларимни етказдими, деб сўраса, сиз нима деб жавоб берасиз?»

Шунда одамлар йиғлаб юбордилар ва кўзларида ёш билан жавоб бердилар: «Пайғамбаримиз Сенинг амрингни ва буйруқларингни бизга тамомила етказди», — деб гувоҳлик берамиз.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам қўлларини кўтариб, хитоб қилдилар: «Эй, Аллоҳ! Узинг гувоҳ бўл, Узинг гувоҳ бўл, Узинг гувоҳ бўл!», дейдилар. Бу дунёни тарк этганимдан сўнг, — дейдилар Расули Акрам (с. а.) бошқа бир ривоятда, — мендан кейин саҳобаларим, қариндош-уруғларим ва оилам қолади. Сизларга васиятим: жанжалсиз, қон тўкишларсиз—тинчлик-хотиржамликда, тотувликда яшанг, чунки сиз ҳам эртами-кечми мен борадиган жойга борасиз. У ерда сиз Буюк Аллоҳ билан учрашасиз. У сиздан албатта Ерда қандай яшадинг ва нима қилдинг, деб сўрайди.

Агар сиз ҳукмдор бўлсангиз, одамларга қандай фойда келтирдинг, деб сўрайди. Шунинг учун ҳам бу ҳа-

қида доим ўйланг, Қиёмат кунини унутманг! Агар ким-дадир бегоналарнинг омонати бўлса, дарҳол эгасига қайтарсин», — дейдилар Пайғамбаримиз. Кейин Пайғамбаримиз Арафот тоғидагиларга яна мурожаат қилдилар: «Диққат билан эшитинг ва унутмангки, барча мусулмонлар ака-укадирлар. Шунинг учун аҳил яшанглар, бир-бирингизга ёмонлик қилманглар».

Арафот тоғида мана шу сўзларни одамлар эшитган эдилар. Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг сўзлари уларни чексиз ҳаяжонга солган, қалбларини ҳайратга тўлдирган эди. Пайғамбаримиз сўзларининг маъноси энг аввал ул зотнинг саҳобийларидан Абу Бакр Сиддиқ ва Умар ибн Хаттоб онгига етиб борган эди, шунинг учун улар қаттиқ йиғлаб юбордилар, чунки Пайғамбаримиз ўзларининг оқ туяларида Арафот тоғида турганларида қуйидаги оят нозил бўлганди: «Бугун Мен сизларга динингизни ниҳоясига етказдим ва неъматимни тўла бердим ҳамда Исломни сизларга дин қилиб бердим» (5-сура, 3-оят).

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам мазкур оятни йиғилганларга ўқиб берганларида одамлар қувониб кетдилар. «Бугунги кун, — давом эттирдилар Пайғамбаримиз,—энг эсда қоладиган кун. Бинобарин муборак Зул-ҳижжа ойининг жума куни. Айнан жума куни Қуръон нозил бўлган. Бугун мен сизга Динимиз камолини эълон қилдим. Балки бошқа сура ва оятлар нозил бўлмас. Энди Муқаддас Қуръоннинг кўрсатмаларига тўлиқ таяниш мумкин. Ислом аҳкомига риоя қилган одамлардан мен рози бўламан». Мана шу сўзлардан кейин Абу Бакр Сиддиқ ва Умар кўз ёш тўка бошладилар. Одамлар улардан: «Мана шундай шоду хуррам, шарафли кунда нима сабабдан йиғлаяписиз?» — деб сўрадилар. Шунда улар: «Қудратли Аллоҳ Қуръонни охирига етказди, бошқа сура ва оятларининг бўлмаслиги — бу Пайғамбаримиздан ажраламиз дегани». Ҳақиқатан ҳам, юқорида келтирилган оят нозил бўлгандан сўнг 81 кундан кейин Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам у дунёга йўл олдилар.

Муҳтарам биродарлар! Мана Пайғамбаримизнинг ваъз-насиҳатлари ва васиятлари ҳақида қисқача маълумот. Улар ҳамма даврда биз мусулмонлар учун бир хил тегишли бўлади. Шунинг учун биз кундалик ҳаётимизда уларга оғишмай амал қилишимиз шарт.

Қудратли Аллоҳга илтижолар қиламизки, Қуръони

карим ва Суннати Набавийя кўрсатмаларига сўзсиз амал қилишимизда барчамизга сабр-тоқат, ўзаро ҳурмат ва мустаҳкам иродани барчамизга насиб этсин, омин!

Муҳтарам мусулмонлар! Сўзимни охирида шуни айтишим керакки, Маккада бўлганимизда, муборак Қаъбага бевосита қараб сажда қилганлигимиздан беҳад мамнун бўлдик. Шунинг учун биз Қудратли Аллоҳга мурожаат қилиб, унга шундай илтижолар қилдик: «Эй, Аллоҳ! Биз бу ерга миллионлаб мусулмонлар номидан келдик. Уларнинг гуноҳини кечиргин, уларни, фарзандлари, яқинлари, қариндошлари, танишларини яхши амалларга йўллагин, уларга Макканинг муқаддас остонасига қадам қўйишларига, Арафот тоғида Сенинг Қаломингни тиловат қилишларига ёрдам бер, ҳаж ва умраларимизни қабул этгин, омин!»

Туркияга қилинган сафар ва баъзи
оятлар тафсири хусусида муфтий
Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобоҳоннинг

ВАЪЗЛАРИ

«Тилла Шайх» масжиди, Тошкент, 1978 йил.

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Ҳурматли аҳли Ислом, биродарони Киром!

Биз муборак Қурбон ойининг арафасида, байрам ва жума намозларини ўқиб, сизларнинг дуоларингиз шарофати билан Туркия Республикасига йўл олдик. Қудратли Аллоҳ йўлимизни ёруғ қилди.

Сизларга маълумки, Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси 1946—1947 йиллардан бошлаб чет эллар билан алоқалар ўрнатишни, уламолар, олимлар, диний ва жамоат арбоблари билан ҳамкорликни мустаҳкамлаш учун юртимизга таклиф эта бошладилар. Яқин кунларгача Туркия билан ҳеч қандай алоқаларимиз ва муносабатларимиз йўқ эди. Сиз яхши биласизки, Туркия Ислом дунёсида ҳар доим катта ва муҳим ўрин тутиб келган. Аввал Миср, Сурия, Иордания каби бир қанча давлатлар унинг бевосита таъсир доирасида турганлар.

Диний бошқармамиз турк дўстларимиз билан алоқа ўрнатмаган бўлса ҳам, мамлакатимиз Туркия билан сиёсий ва иқтисодий ҳар томонлама муносабатларни амал-

га оширган, бизнинг мутахассислар у ерда завод-фабрикалар қурганлар, савдо соҳасида ҳам сезиларли ҳамкорлик ўрнатилган. Мана шундай бир шароитда ҳар икки давлатнинг диний ташкилотлари ўртасида алоқаларнинг йўқлиги намоён бўлиб борди. Шуларни эътиборга олиб, биз турк дин арбобларига мурожаат қилдик, уларни юртимизга таклиф этдик. Бизнинг ташаббусимиз — Аллоҳга шукурлар бўлсинким! — туркиялик ҳамфикрларимиз томонидан ижобий қабул қилинди ва хабарингиз бор, Туркиянинг Ислоҳ масалалари бўйича вазири Лутфий Доған, мамлакатнинг бошқа уламолари ва дин арбоблари юртимизга ташриф буюрдилар. Улар бизнинг масжидларимизда бўлдилар, Диний бошқарма қошидаги кутубхона фонди билан танишдилар, диндорларимиз билан учрашдилар, суҳбатлашдилар, Самарқанд, Бухоро, Қозоғистон ва Озарбойжонга бордилар.

Бир оз вақт ўтгандан сўнг турк дўстларимиз бизни жорий йилнинг ноябр конференциясида иштирок этишимиз учун таклифнома юборишди. Буюк Аллоҳга ҳамду санолар ва шукурлар бўлсинким, биз конференциянинг ишида қатнашишга мушарраф бўлдик. Конференцияда бир қанча масалалар кўтарилган эди. Энг аввало, дунёнинг барча бурчагида муборак Рамазон ойининг ҳар хил ҳисобланиши ва Қурбон ҳайитини ҳам ҳар хил вақтда байрам қилишлари ҳақида сўз юритилди. Бу масала анчадан буён ечимини кутиб ётган эди, наҳотки қандайдир йўл билан Рамазон ойининг кутиб олиниши ва Қурбон ҳайитини байрам қилишни ягона бир тартибга солиш мумкин бўлмаса, бунда астрономик кузатувчиларни эътиборга олиб, бутун мусулмон дунёси бўйлаб бу тақвимни тарқатиш мумкин бўлмаса?!

Конференцияда мана шундай муҳим ва зарур муаммо муҳокама қилинган эди. Биз, юртимиз мусулмонлари, анчадан буён бу муаммо устида бош қотираётган эдик ва керак бўлса бу хусусда ўз иштирокимизни ташкил этган эдик. Шу нарса аён бўлдики, бу муаммо кўпгина мусулмон давлатларининг уламолари, олимлари ва дин арбобларининг диққат марказида турган экан. Уларнинг барчаси конференцияда бу муаммони ҳал қилиш бўйича ўзларининг ғоялари ва аниқ таклифлари билан чиқдилар. Уларнинг маърузалари ва маълумотларидан маълум бўлдики, замонимиз мусулмонлари буюк муборак байрамимизнинг бошланиши ва яқунланиши муддатларини аниқлаш бўйича қатъий қарорга келишга интиляётган эканлар. Конференцияда бу хусусда бизнинг маъ-

лумотларимиз қатнашувчилар диққатни тортди. Биз бундай муддатларни аниқлаш бўйича энг замонавий обсерватория кузатув ускуналари билан таъминланган мамлакатимизнинг йирик давлат обсерваториялари билан мустаҳкам тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатганимиз ҳақида хабар бердик. Бундай ускуналар Ҳиндистонда қачонлардир тузилган «Тару Мару», «Иҳжаздабуд» каби тахмин ҳисобларидан кўра, анча аниқ хизмат кўрсатиши билан бизга ёрдам беришини таъкидладик. Биз Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг рўза тутишда унинг қондаларига эҳтиёткорлик билан риоя қилиниши, қачон ва қандай хоҳласа эмас, балки ўз вақтида, ақл-фаросат, чин дил билан, меъёрида тутиш керак, деган кўрсатмаларини эслатдик.

Туркиядаги дин арбобларининг бу анжумани беш кун давом этди. Биз бу ерда эски танишларимиз билан учрашдик, янги дўстлар орттирдик. Биз Истамбулнинг ўзидан тўғри уйга қайтмоқчи эдик, юқори мартабали давлат арбоблари бизни Туркиянинг пойтахти Анқарада уюштириладиган махсус қабул маросимида иштирок этишимизни сўрадилар. Анқарада кўпгина олимлар ва уламолар йиғилдилар, ўртамизда турли дунёвий-диний мавзуларда суҳбатлар бўлди, бугунги Ислом дунёсининг долзарб муаммолари устида муҳокама ва мунозаралар бўлди. Биз кўпгина дин арбоблари билан диний адабиётлар алмашилиш, делегациялар алмашинувини амалга оширишга келишиб олдик. Бу барча яхши хабарлар турли мусулмон мамлакатлари билан муносабатлар ўрнатилиши ва келгусида ривожлантирилишидан далолат беради, бу эса, шубҳасиз, ўз ўрнида яхши қўшничилик, ўзаро ҳурмат ва амалий ҳамкорлик муносабатларининг мустаҳкамланишига хизмат қилади.

Қудратли Аллоҳ Қуръони каримнинг «Мулк» сураси 15-оятда шундай хабар қилади: «Сизларга ерни бўйинсунувчи қилиб берган Зот — ана ўша Аллоҳдир. Бас, сизлар Ернинг турли жиҳатларида юриб, ризқингизни тошиб энг. Сўнг, албатта Унинг ҳузурига қайтурсизлар».

Биз аввал бу оятни изоҳлашда сезиларли қийинчиликка учрар эдик. Эндиликда ҳаётнинг ўзи унинг такроланмас юқори суръати, турли давлатлар ва қитъалар ўртасидаги одамларнинг сони кўпайиши унинг маъносини янада ёрқинроқ тушунишимизга имкон бермоқда. Бу муқаддас оят кўз олдимизда ўзининг битмас-туганмас ўғитлари ва ўта чуқур маънога эгаллиги билан янгидан-янги қирраларини намоён қилмоқда. Буюк Аллоҳ инсон-

ни ернинг хўжайини қилиб яратди, шунинг учун у юксак бурчга лойиқ бўлмоғи лозим; Ерда доимо ҳаракатда бўлиб, уни ўзлаштирамоғи, меҳнат қилмоғи — бир жойда қўл қовуштириб ўтирмаслиги керак. Аллоҳ дарёлар, irmoқлар, денгизлар, тоғларни ҳам одамларни бир-биридан ажратиш учун эмас, балки, ҳар бир халқдан қолган дунёни беркитиш учун яратди. Кўл, дарё ва денгизлардан кўприк қуриб ўтиш мумкин, тоғларда йўл солиш мумкин. Шундай қилиб, тоғлар, улкан сувлар бизга халақит бериш учун эмас, балки Аллоҳнинг қудрати олдида бош эгишимиз учун яратилган. Улар бизнинг ўзаро дўстлашишимиз, биродарлашмоғимиз учун яратилган. Қайси миллат, элат, уруғга тегишли бўлишимиздан қатъи назар, бир-биримизникига боришимиз, танишмоғимиз, дўстлар орттирмоғимиз, ҳамкорлик қилмоғимиз керак, ўшанда ҳеч қандай дарё, ҳеч қандай денгиз ва тоғ бизга тўсиқ бўла олмайди.

Агар сиз сафарга отлансангиз нонни энг муҳим деб, кўп ўйламанг. Бу борада барча нарсани Билгувчи ва Кўргувчи Аллоҳ ғамхўрлик қилади. Масалан, қадимги хонлик даврларида Сибир ҳақида гап кетганда, жуда совуқ, очлик ҳукмрон бўлган бир ўлка, сургулар ва турмалар макони деб ҳисобланарди. Бизнинг давримизда Сибир қандай гуллаб-яшнаган, бой ўлкага айланди? У ерга саёҳатга ёки ерни ўзлаштириш ишларида қатнашиш учун отланган киши совуқ ва очликда қолиш ҳақида энди ўйламайди. У киши Сибирда кўнгли тусаган нарсани топа олишига шубҳа қилмайди.

Қудратли Аллоҳ ўзининг ояти карималарида бизнинг қалбимизда Ер юзининг ўзлашмаган янгидан-янги жойларини кўриш, ҳамма жойда омадимизни синаб кўриб, ҳалол ризқ-рўз топиш иштиёқини уйғотади. Шу билан бирга у бизни булардан мағрурланиб кетмаслигимиз ҳақида қаттиқ огоҳлантиради. Ахир, ҳаммамиз охир-оқибатда бошқа ерга эмас, фақат Унинг ҳузурига борамиз. Мана шунинг учун ҳам қаерда бўлмайлик, қаерга саёҳат қилмайлик, қалбимизда доимо Қудратли Аллоҳни сақлашимиз, Унинг раҳмати, марҳамати ва саховатига умид қилмоғимиз керак.

Пайғамбаримиз ҳам бизга бир жойда ўтирмасдан, саёҳат қилишимизни маслаҳат берадилар. Агар соғлигимиз ёмон ёки ғам-қайғуда бўлсак ҳам таниш ва нотаниш ўлкаларга саёҳат қилишимизни, чунки Буюк Яратгувчи ҳамма ерда ризқ-рўзимизни етказишини уқтирадилар. Аллоҳ бизни ҳеч қачон ноумид қўймайди. Саё-

ҳат қилганимизда дардимиздан, қайғу-аламимиздан фориғ бўламиз. Саёҳат давомида биз, сўзсиз, қизиқарли ўлкаларни кўрамиз, турли одамлар билан танишамиз, ҳар томонлама дунёқарашимиз кенгаяди, ҳаётий тажрибамиз ортади.

Ораларингизда, муҳтарам мусулмонлар, кўпгина шаҳар ва қишлоқларимизда, Самарқанд, Бухоро, Хива, Андижон, Наманганда бўлганлар бордир. Барча ерда сиз масжид ва мадрасаларни, бошқа диққатга сазовор жойларни кўргансиз. Барча жойда хотиржамлик, одамлар қандай яшаётганликлари ва ишлаётганликларини кўргансиз, муқаддас қадамжоларни зиёрат қилгансиз, бой таассуротлар билан мамнун бўлиб қайтгансиз. Шунинг учун Аллоҳ Таоло биз одамларга ерни, сув, денгиз, тоғларни ҳадя этган, улар орқали биз бир-биримиз билан муносабатда бўлишимиз, дўстлашишимиз, биродарлик, ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликда яшашимиз учун йўллар ўтказди.

Баъзи уламоларимиз агар сени ёлғизлик қопласа, қалбингда ғам-алам пайдо бўлса, уларни бартараф этиш учун сенга ҳеч нарса ёрдам бермаса, саёҳатга отлан, деб уқтирадилар.

Муҳтарам биродарлар, уч кунлик сафарда бўлган киши бир йиллик таассуротга эга бўлади. Кўрдингизми, саёҳат, жой алмаштириш, ҳаво ўзгартириш, янги-янги одамлар билан танишиш нақадар кучли, бунини бошқа дунёвий бойлик билан тенглаштириб бўлмайди.

Шунинг учун дуо қилайлик: Аллоҳ Таоло барчамизга мустаҳкам соғлиқ берсин ва барча орзу-умидларимизни амалга ошишида ҳаммамизни Ўзи қўлласин, Омин!

**Мавлуди шариф, Имом ал-Қаффол аш-Шоший тарихи
ва «Фил» хусусида муфтий Зиёвуддинхон ибн
Эшон Бобохоннинг**

ВАЪЗЛАРИ

Имом ал-Бухорий номли Тошкент Ислом институти,
Тошкент, 1978 йил.

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

Олий Ислом институтининг муҳтарам раҳбарлари, мударрис-ўқитувчилари, талабалари, биз ҳозир турган жой Ҳазрати Имом деб аталишини, олийгоҳингизнинг рўпарасида халқ орасида Ҳазрати Имом номи билан

машҳур бўлган ал-Қаффол аш-Шоший мақбараси борлигини яхши биласиз.

Имом аш-Шоший бутун Ислом дунёсида маълум ва машҳурдир. Унинг чуқур билими, буюк амаллари ва хислатлари учун унга ал-Имом ал-Қабир — Буюк Имом номи берилган. У Шош (ҳозир Тошкент) да туғилган бўлиб, болалик ва ёшлик йиллари шу ерда ўтди. Ал-Қаффол дастлабки илми замонасининг машҳур муҳаддиси ва фақиҳи ал-Ҳайсам ибн Кулайбдан олган. Зарур маълумотни олгандан сўнг ал-Қаффол араб мамлакатлари бўйлаб сафар қилади, анча вақт Бағдодда яшайди. Бағдодлик уламолар Имом аш-Шошийни хурсандчилик билан қабул қиладилар, унинг тимсолида турли дунёвий масалалар бўйича йирик обрў-эътиборли шахсни кўрган эдилар. «Табақот аш-Шофийя» китобида Имом Исломнинг асосий ва алоҳида масалалари бўйича чуқур диний билимларини машҳур олимлардан олганлиги, ва, ўз навбатида, бошқаларни ҳам ўқитганлиги ҳақида гапирилади.

Имом ал-Қаффол ўлкамизда диний билимларни ва араб тилининг тарқалишида, мусулмон қонунчилигининг асосий қонун-қоидаларини кўрсата билишда муҳим ўрин тутди.

Араб давлатлари бўйлаб саёҳатлари давомида Имом аш-Шоший ўз билимларини ҳормай-толмай чуқурлаштириб ва кенгайтириб борди, кўпгина дунёвий фанлардан дарс берган, жумладан машҳурлигини йўқота борган, вақт ўтиши билан унутилган асар — «Илм ал-Жадал» («Диалектика») ни қайта тикланишида муҳим роль ўйнаган. У кўпгина ўзига хос илмий ишларнинг муаллифи, жумладан «Жавоми ал-фодоил», «Маҳосин ут табиа» китобларини ёзган. Улардан баъзилари бизнинг кутубхонамизда сақланади, баъзилари эса бутун дунё бўйлаб тарқалиб кетган. Буюк юртдошимиз асарларининг бир қисмини Суриядаги «Зоҳирий» кутубхонасида учратдим, у ердан мен «Жавоми ал-фодоил» китобининг микрофильмини олиб келганман.

Ал-Қаффол аш-Шоший институтимизнинг рўпарасида дафн этилган, қабр устидаги мақбарани теурийлар авлодидан бўлмиш Фулом Ҳусайн томонидан бунёд этилган. Орадан 500 йилдан ортиқ вақт ўтишига қарамай, вақт унинг устидан ҳукмронлик қила олмади, мақбара тўла-тўқис сақлаб қолинган. Ҳукуматимиз бу мақбаранинг таъмирига маблағ ажратган. Диний бошқармамиз

бир неча йиллардан буён бу мақбарани асраб-авайлашни ўз бурчи деб ҳисоблайди.

Яна шуни маълум қилмоқчиманки, кутубхонамизнинг ўрнида аввал Хожа Аҳрор Убайдуллоҳ Тошкандий ас-Самарқандий яшаган. Айнан шу ерда «Мўйи муборак» мадрасаси жойлашган эди. Бу мадрасада Шайхул Ислом унвонини олган марҳум отамизнинг боболари Аюбхон Юнусхон мударрислик қилганлар. Менинг бувам мулла Абдулла Бурҳон Эшон Бухорода ўқиб, Тошкентга келганларида «Мўйи муборак» мадрасасида дарс берганлар. Марҳум қиблагоҳим эса дастлабки таълимни буваларидан олганлар, кейин ўқишларини давом эттириш учун Бухорога борганлар. У ерда отамга машҳур уламолар Имом Баъсий ва Саид Маданийлар устозлик қилганлар.

Хожа Аҳрорнинг маълумотига кўра, «Мўйи муборак» мадрасасида ва «Тилла Шайх» масжиди ўрнида (бу жойлар «Маҳватаи муллоён» номи билан машҳур бўлган) бу ерда дунёнинг турли мамлакатларидан ташриф буюрган муллалар йнғилишар эди.

Бир воқеани яхши эслайман. Диний бошқармамизга Афғонистондан консул, олим ҳам бўлиши табиий, келганда, «Маҳватаи муллоён» деган жой сақланганми ёки йўқми деб қизиққан эди. Аллоҳга шукурлар бўлсинки, бу жойнинг тарихини яхши билганимиз учун, «Мўйи муборак» мадрасаси ва «Тилла Шайх» масжиди жойлашган ҳудудни кўрсатдик. Бу тарихий жойларни афғон дўстимиз чуқур ҳаяжон билан зиёрат қилди ва кетиши олдида хаёлан «Мен фақат китоблардан Хожа Аҳрор Валининг «Маҳватаи муллоён»да дарс берганини ўқиган эдим. Яратганга шукурлар бўлсинки, энди бу ерларни ўз кўзим билан кўришга муяссар бўлдим», деди.

Нима учун Хожа Аҳрор Вали Самарқанддан Тошкентга келган? Биринчидан, ал-Қафқол аш-Шошийга яқинроқ бўлиш учун. Иккинчидан, унинг отаси асли шу ерлик бўлган. Ҳозир биз турган бино Хожа Аҳрорнинг ота-онасига тегишли жойлар бўлган.

Муҳтарам Хожа Аҳрор Ислом дунёсида яхшигина машҳур эди. У ҳақида «Шақойиқ ун-нуъмония» ва «Усмония» китоблари бизга маълумот беради. Бу манбалардан биз, масалан, Хожа Аҳрор Туркияда бўлганида буюк уламо, Исломнинг эътиборли билимдони сифатида танилгани ҳақида билиб оламиз. Бунинг ҳеч ҳайратланадиган ери йўқ. Ул зотни тақдир қаерга боғламасин, фан ва илмнинг содиқ фидойиси бўлиб қолди, омманинг ҳур-

мат ва эҳтиромига сазовор бўларди. Хожа Аҳрорни машҳур Жомий жуда ҳурмат қилар эди. Уларнинг муносабатлари ҳақида қуйидаги ривоят мавжуд. Бир куни Абдураҳмон Жомий «Арбаин» номли китобни ўқиб туриб, асарнинг баъзи томонларини тушунмай, бунинг сабаби нима деб ҳайрон бўлди. Маълумоти бўлса, билими ҳам етарли... Тез кунларда Самарқандда Хожа Аҳрор билан учрашиш имконияти туғилади. Бошланган суҳбат Мирзо Улуғбек мадрасасидаги Жомий ҳужрасида давом этади. Хожа Аҳрор кетгандан сўнг Мавлоно Жомий «Арбаин»ни очади ва бўлиб ўтган суҳбат натижасида аввал тушуна олмаган матннинг мазмунини тушуниб олади. Мана шундай қилиб Жомий Хожа Аҳрорнинг ақл-фаросати, илми ва ўткир зеҳнидан лол қолган эди, ва ўзининг «Тухфат ул-Аҳрор» асарини Хожа Аҳрорга бағишлаган эди.

Уша вақтда Абдураҳмон Жомий билан Алишер Навоий ўртасида мустаҳкам дўстлик ўрнатилган эди, улар иккиси Хожа Аҳрор билан суҳбатлашишга борар эдилар. Мана шундай суҳбатлар натижасида Навоийнинг ҳам бу олимга меҳри тушиб қолади. Улар ўртасида катта ижодий ҳамкорлик ўрнатилади. Улар ўртасида тез-тез турли мавзулар — диний, ижтимоий, илмий масалалар бўйича самимий суҳбатлар, баҳслашувлар бўлиб турарди. Хожа Аҳрорнинг маслаҳатига кўра Алишер Навоий Абдураҳмон Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс» китобини таржима қилган, кейинчалик бу китоб «Насоим ул-муҳаббат» номини олган. Эътиборингиз учун муҳтарам мударрис ва талабалар, ҳар иккала китоб — бири тожик, иккинчиси туркий тилда кутубхонамизда сақланади. Ўз билимингизни чуқурлаштириш учун улардан фойдаланишингиз мумкин.

Бу ерларга бир қанча машҳур олимларнинг қадамлари теккан. Мисол учун, Имом ал-Қафқол аш-Шошийнинг мударриси бўлган Ҳайсам ибн Кулайбни олишимиз мумкин. Аввал бу ерда Ибн Кулайб ва Хожа Аҳрорнинг оталари — Маҳмуд аш-Шоший, Имом Монийнинг мақбаралари бор эди. Афсуски, вақт уларни келгуси авлод учун сақлай олмади. Бу муқаддас қадамжоларнинг дахлсизлигини сақлаш учун биз бу ерда боғ яратдик, гул ва дарахтлар экдик. Авлодларимиз хотираси биз учун муқаддас бўлиши керак, муҳтарам мусулмонлар.

Бу масжиднинг ўрнида тўртта жомеъ масжид жойлашган эди. Эски Жувадан тортиб Тахтапулгача бўлган ҳудуд Себзор даҳаси деб юритилган. Бу масжидга узоқ-

яқиндан одамлар кўп келгани учун бу ерни «Намозгоҳ» деб атаганлар. Жомеъ масжидларнинг буюк миноралар билан безатилган катта жимжимадор дарвозаларидан мусулмонлар гуллар ва дарахтлар экилган катта ҳовли-сига кирганларида худди жаннатга киргандек ҳис қилардилар. Вақт ўтиши билан бу ансамбл уриниб борди, лекин Аллоҳга шукурлар бўлсинким, ҳукуватимизнинг кўрсатган ёрдами ва эътибори натижасида бу ерлар қайта таъмирланиб, бугунги кунда биз билан сиз ўтирибмиз. Бу ерда талабаларнинг бир неча авлодлари таҳсил олганлар. Аллоҳ насиб этса, сиз ҳам яқинда мустақил ҳаётга йўлланма оласиз. Биз бу байрамга тайёргарликни бошлаб юборганмиз.

Институт нима учун Имом ал-Бухорий номида эканлигини яхши биласиз. Бу ҳақда алоҳида тўхталишга эҳтиёж йўқ. Бизнинг буюк ватандошимиз, Қуръони каримнинг ва Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларининг изоҳчиси бизнинг давримизда махсус таърифга муҳтож эмас. Лекин ҳар доим ҳам шундай бўлмаган. Аввал мулкдор ҳукмдорлар унинг ёрқин номини эслашни ёқтирмас эди. На халифалар ва на амирлар унинг буюк хизматларининг қадрига етмадилар, унинг меросини олимлар ва ҳақиқий мусулмонлар, унинг ватандошлари эъзозладилар. Биз ҳозирги вақтда унинг буюк ишларини давом эттирмоқдамиз. Биз Самарқанддаги ал-Бухорий мақбарасини таъмирлаганимиздан фахрланамиз.

Ҳа, институтингиз айнан шу буюк зотнинг номини олган. Сиз буни жуда-жуда қадрлашингиз, Имом ал-Бухорий номидаги Тошкент Ислом институтининг тарбияланувчиси деган номни юқори кўтариб юришингиз керак. Сизнинг яхши ўқишингиз ва чуқур илм олишингиз учун, сиз учун барча қулайликлар бўлиши учун Диний бошқармамиз ҳеч нарсани аямайди.

Шу ўринда бу олийгоҳни ўғлим Шамсуддинхон бошқараётганини оталарча ғурур билан таъкидлаб ўтмоқчиман. Аллоҳ насиб этса, бизнинг Шамсуддинхондан умидимиз катта.

Муҳтарам мударрислар, талабалар! Барчамиз илм ва маърифат ўчоғи бўлган бу жойнинг тарихини, умуман ҳаётимизда озми кўпми из қолдирадиган жойлар тарихини билишимиз шарт, чунки инсон ўз ўтмиш тарихини билмай туриб, унинг қадрига етмайди, келажак ҳақида масъулият билан фикрламайди. Атрофга бир қаранг-а, бизни ким ва нималар ўраб турибди. Бир то-

монда — бутун Ислом дунёси тан олган ва билган улур зот — ал-Қафтол аш-Шоший, бошқа томонда — муҳта-рам ва машҳур уламо Хожа Аҳрор, бошқа имом ва дин-шунослар, илм-фан, маданият ва диннинг фидойилари яшаган ҳам дарс берган мадраса қад кўтариб турибди. Бу ерга бутун дунёдан қанчадан-қанча одамлар қадами етган. Буларнинг барчасини асраб-авайлаш, билиш ва қадрлаш керак. Яратганга шукроналар бўлсинким, ора-мизда у хоҳ эркак бўлсин, хоҳ аёл, буни тушуниб етув-чилар сонни кундан-кун ортмоқда.

Бугун биз Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Сал-лаллоҳу алайҳи васаллам дунёга келган ой — Раббул-аввал оини арафасида турибмиз. Биз маслаҳатлашиб, Пайғамбаримиз таваллуд кунларини — муборак Мав-лудни барча масжидларда нишонлансин, деган қарорга келдик.

Буюк Аллоҳ қўлимиздаги бармоқларни турли хил қи-либ яратди. Одамлар ҳам аёлми, эркакми бир хил эмас. Ҳамма эркаклар ҳам ўз қадр-қимматини сақлай бил-майдилар, шундай аёллар борки, ўзининг поклик ва ху-дожўйлигида ҳар қандай эркаклардан ўтиб кетадилар. Яқинда 80 ёшга тўладиган Ҳожи онамиз шундай аёллар қаторига кирадилар. Ул зот Аллоҳ ҳақида эртаю кеч ўйлайдилар, ўзларидан ёрқин хотира қолдириш мақса-дида яхши савобли амалларни қилишга интиладилар. Бугун айнан Ҳожи онамизнинг ҳаракатлари туфайли биз бу ерда Мавлудни ўтказамиз, Қуръони каримдан оят-лар тиловат қиламиз.

Бир куни Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Сал-лаллоҳу алайҳи васаллам аёлларга ваъз ўқидилар: «Эй, аёллар! — мурожаат қилдилар Расули Акрам. — Яқин-да меърожда мен Жаннат ва Дўзахда бўлдим. Дўзахда жуда кўп аёлларни кўрдим». Шунда Пайғамбаримизнинг саҳобалари ул зотдан нима учун Дўзахда аёллар кўп, деб сўрадилар. Пайғамбаримиз давом этдилар: «Бу улар-нинг намоз ўқимаганлари ёки рўза тутмаганлари учун эмас, балки уларнинг жанжалкашликлари ва қарғишла-ри сабабдир. Ундан ташқари улар ҳар доим ҳам эр-ларининг қилган ишларини қадрига етмайдилар. Шунинг учун, сиз аёллар Дўзах азобига йўлиқмаслик учун садо-қатли, яхши фазилатли бўлинг, хайр-эҳсон қилишни унутманг». Шундан сўнг Пайғамбаримиз даъватлари билан бир зумда у ерга Дўзах оловида куймаслик учун аёлларнинг зираклари, билакузуклари, узуклари ва бошқа зеби зийнатлари тўпланди. Мавлуди шариф муно-

сабати билан уюштирилган Ҳожи онамизнинг бугунги зиёфат (меҳмондорчилик)ларини Дўзах азобидан қутилиш, гуноҳларини авф этиш учун Аллоҳга илтижолар ўрнида ҳисоблаймиз. Қудратли Аллоҳ ул зотнинг мақсад ва умидларининг амалга ошишида мададкор бўлсин, марҳаматини аямасин, Омин!

«Фил» йили ва унинг Пайғамбаримизнинг таваллудлари билан боғлиқлиги хусусида

Демак, бугун биз Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламнинг таваллуд кунларини тантанали нишонламоқдамиз. Бу ажойиб кунни нишонлар эканмиз, бу билан биз Пайғамбаримизни муқаддас хотираларини, ул зотнинг буюк амаллари ва доно ўғитларига ўзимизнинг чуқур ҳурматимиз ва эҳтиромимизни билдирамиз.

Ҳаммамизга маълумки, Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васаллам айнан шу куни дунёга келганлар. Баъзи мавжуд ривоятларга кўра, ул зот Раббул-аввал ойнанинг 9-куни, бошқа манбаларда эса 12-куни туғилганлар дейилади. Биз бугун, Раббул-аввал ойнанинг 9-куни Мавлуди шарифни нишонлашга қарор қилдик, шу муносабат билан Қуръони каримнинг тиловати учун бир қанча қориларимиз ва талабаларимизни тақлиф қилдик. Бу тадбирни биз шом намозидан кейин ўтказишга келишдик, чунки кундузи жаноза бўлиши мумкин, бундан ташқари одамлар ишлайдилар, ҳамманинг ўзига яраша юмуш-ташвиши бор. Ҳозир эса энг қулай пайт. Қудратли Аллоҳ барчамизни ўз марҳаматига олсин ва ҳақ йўлдан адаштирмасин, Суннати Набавийя ва Қуръони каримнинг кўрсатмаларига садоқатимизни зиёда қилсин!

Маълумки, Пайғамбаримиз мелодий йил ҳисоби бўйича 571 йилда туғилганлар, ул зотнинг таваллудлари «Фил воқеаси» номи билан тарихга кирган тарихий ҳодиса билан тўғри келган, бу ҳақида Қуръони каримнинг «Фил» сурасида батафсил ёзилган.

Пайғамбаримизнинг боболари — Абдулмутталиб, маълумки Маккаи Мукаррамада яшаган машҳур донишманд ва Қурайш қабиласининг обрўли зодагонларидан бўлган. Биз сўз юритаётган воқеа ул зотнинг замонда рўй берган. Абраҳа номли бир шоҳ Яманда одамларни жалб этиш ва Муқаддас Маккага қилинадиган зиёратни Яманга буриш мақсадида Яманда черков қурдиради.

Бу арабларнинг ғазабини қўзғотади. Маккадан келган бир араб ўша черковга ахлатлар, ифлос нарсалар ташлайди. Бу воқеадан хабар топган Абраҳа буни ким қилганини сўрайди. Унга—араблар, деб жавоб берадилар. Ғазабланган Абраҳа аскарларига ҳарбий филларни тайёрлашни буюради, қасд олиш учун Муқаддас Аллоҳ уйи ҳисобланмиш Каъбани тор-мор қилмоқчи бўлади, Абраҳанинг кўп сонли аскарлари Маккага кираверишда бир жойда дам олиш учун тўхтади. Абраҳа шунда ўтлаб юрган чорва тўдасини кўриб қолади. У бу подани ўлжа сифатида қўлга олишни буюради. Уша ўтлоқда Пайғамбаримизнинг боболари Абдулмутталибнинг ҳам 200 та туялари ўтлаб юрганди. Уларни ҳам ушлашади. Бундан хабар топган Абдулмутталиб Абраҳанинг олдига йўл оладилар. Бу хабарни тезликда Абраҳага етказишади.— Абраҳа Каъбани бузма—деб, илтимос қилишга келаётгандир, деб ўйлайди. У хонлик ва ҳарбий кийимларини кийиб, Абдулмутталибни кутиб олади. Улар ўртасида суҳбат бошланади. Абдулмутталибнинг оғир-вазминлиги, мардлиги ва дадиллиги Абраҳани ҳайрон қолдиради ва у ўзича агар бу киши Маккага кирмасликни ва уни бузмасликни сўраса, илтимосини қабул қиламан деб ўйлайди. Абдулмутталиб эса ўз чорвасини талаб қилади.

— Мен ўзимга тегишли бўлгани олиб кетгани келдим. Туяларимни қайтариб бер, — дейди Абдулмутталиб.

— Бошқа илтимосинг йўқми, — деб сўрайди Абраҳа.

— Йўқ! — дадил жавоб беради Абдулмутталиб.

— Нима учун Каъба ҳақида сўрамайсан, — деб ҳайрон бўлади Абраҳа.

— Мен 200 та туянинг хўжайини бўлган оддий одамман. Каъбанинг хўжайини—бошқа.

Шундай деб Абдулмутталиб ўз чорвасини олади ва уни ҳайдаб кетади.

Бундан ғазабланган Абраҳа аскарлари ва филлари билан Каъбага қараб юришга аҳд қилади. Шу пайт кутилмаган воқеа юз беради. Катта фил, бутун тўданинг боши, худди қоқиб қўйгандек туриб қолади, ўрнидан жилмайди. Унга ялиниб кўришади, ем бериб кўришади, лекин фил ҳеч қимирламайди. Шу пайт Бу-юк Аллоҳ ўзининг куч-қудратини намоён қилиб, Абраҳа қўшинига қушлар галасини юборади, у қушларнинг тумшуқлари ва панжаларида одамларга отиш учун

тошлар бор эди. Қушлар аскарлар, филлар ва отларни тошбўрон қила бошлайди. У тошлар худди камон ўқи каби ўткир бўлгани учун қўшинни тор-мор қила бошлайди. Озгина вақтдан сўнг катта бир майдон одамлар, филлар ва отлар мурдалари билан тўлиб кетади. Абраҳа эса қўрққанидан бекинмоқчи, кейин ўз юртига кетмоқчи эди, бир қуш унинг бошига тош ташлаган эди, Абраҳа тил тортмай ўлади. Абраҳа ана шунақа шармандаларча ҳалок бўлади. Мана шу тарих Фил ҳақидаги қисса дейилади. Ушанда Пайғамбаримиз дунёга келганлар ва айнан шу муносабат билан Қудратли Аллоҳ Каъбани бузилишидан сақлаб қолган.

Пайғамбаримиз оталари Абдуллоҳ—Абдулмутталибнинг ўғли—ўзининг қадди-қоматининг келишганлиги, баланд бўйлиги, чиройлилиги, ақли ва ўзини тута билиши билан бошқа уруғдошларидан ажралиб туради. Қўпгина қурайшлик зодагонлар шундай куёвлари бўлишини орзу қилардилар, лекин Яратганнинг буюргани бўлди. Абдуллоҳ Омина бинт Ваҳоб исмли қизга уйланади. Уларнинг муҳаббати ва никоҳларидан Пайғамбаримиз дунёга келдилар. Фарзанд дунёга келгандан кейин ҳазрати Омина умуман ўзгариб кетдилар, аввалги кўринишлари ўрнини гўзаллик эгаллаб олганди, дунёнинг ёруғлик тимсолига айланган эдилар. Вақт ўтиши билан бу нур болага—бўлғуси Пайғамбаримизга ўта бошлайди.

Арабларда янги туғилган чақалоққа чойшаб ёпиб, уни табаррук одамлардан бири келиб очиши керак экан. Чақалоқ туғилганида унинг бобоси Абдулмутталиб Каъбада эканлар. Ул зотга набира кўрганликлари ҳақида хабар беришади. Абдулмутталиб келиб чойшабни чақалоқнинг устидан очганларида, мағрурланиб: «Бу болага ажойиб ёрқин келажак тайёрлаб қўйилган», дейдилар. Шундай деб Абдулмутталиб Яратганга шукроналар билдириш учун чақалоқни ўзлари билан Каъбага олиб кетдилар, кейин келиб чақалоқни доясига топширадилар. Доя болани энди йўргакламоқчи бўлганда, йўргак матоси тўсатдан майда-майда бўлиб йиртилиб, ҳар томонга сочилиб кетади. Бу воқеа йиғилганларни лол қолдиради, чунки бунақаси ҳеч бўлмаган эди.

Пайғамбаримизнинг туғилаётганларида ҳар томондан «Ҳозир охириги Пайғамбар дунёга келади», деган овозлар эшитила бошлаган.

Пайғамбаримиз туғилганларида оталари Абдуллоҳ

ибн Абдулмутталиб вафот этган эдилар. Ул зот шунинг учун етим ўсганлар.

Арабларнинг урфига кўра янги туғилган болани эмизувчига берганлар. Омина оналари ва доя Умми Айман болага боқувчи қидириб топилмайдди. Ҳеч ким етим болани боққиси келмайдди, ҳамма бадавлат ва таъминланган оилаларнинг болаларини афзал кўради.

Охири Омина ҳузурларига болага қараш истагини билдириб Ҳалимаи Саъдия исмли аёл келади. Пайғамбаримизнинг қариндошлари Ҳалима билан хайрлашиб, уйларига қайтадилар. Шу пайт бирданга боқувчининг кўкрагидан сути қочади, чунки у даврларда қургоқчилик барчани қийнади. Агар боланинг қорни очиб йиглаб қолса нима қилади? Ҳалима эчки сотиб олади. Қараса, эчкининг ҳам сути бўлмайди. Болани эмизиш вақти етганда боқувчи қўрққанидан кўкрагини болага берганида, кўкраги сутга тўлганини сезиб қолади. Шунда Ҳалима нафақат Пайғамбаримиз, балки бошқа болани ҳам эмизади. Сотиб олинган эчкида ҳам сут пайдо бўлади. Бундан Ҳалима Қудратли Аллоҳ бу болани ўз ҳимоясига олганини сезади.

Йиллар ўтиб, бола улғаяди, тутинган акаси билан ўйнай бошлайди. Бир куни улар иккиси тепаликда ўйнаб юришганида тепадан иккита оқ кийимли тушиб Пайғамбаримизни олиб кетади. Ҳалима тепаликка келганида Пайғамбаримиз тушаётган эдилар. У Пайғамбаримиз олдиларига югуриб келиб «Нима бўлди?» деб сўрайди. Пайғамбаримиз «Осмондан икки киши тушиб, мени тоғ томонга олиб кетишди. Кўкрагимни очиб, у ердан муздек бир нарсани олиб ташлашди ва яна тикиб қўйишди», дейдилар. Ҳалима бундай воқеани ҳеч қачон эшитмагани учун ҳайратда қолган эди.

Баъзи манбаларда айтилишича, Пайғамбаримиз ҳузурларига фаришталар келиб, ул зотнинг қоринларини ёриб, барча ёмон нарсаларни олиб ташлашади ва унинг ўрнига илму донишни солиб, уни «зам-зам» суви билан ювишади, дейилган.

Ҳалима қўрққанидан фалокатдан йироқ бўлиш учун болани онасига қайтаради. Ушанда Пайғамбаримиз беш ёшда эдилар. Олти ёшларида ул зот оналаридан ҳам ажралиб ғирт етим бўлиб қоладилар. Болани бобоси Абдулмутталиб тарбиясига топширишади. Абдулмутталиб болани энг яхши анъаналар асосида тарбиялайди, унга чексиз муҳаббат билан муносабатда бўладилар.

Вақт ўтиб, Абдулмутталиб қарийди ва ўлими олдида фарзандларини йиғиб, саккиз ёшли Пайғамбаримизни ўғиллари Абу Толиб тарбиясига топширадилар.

Бола 14 ёшга кирганда Абу Толиб уни ўзининг савдо карвони билан Шомга олиб кетади. Карвонда шунингдек Абу Лаҳаб (Пайғамбаримизнинг амакилари) ва Абу Жаҳл бор эди, улар бутпараст эдилар. Бусра деган жойда бир роҳиб билан учрашув бўлади, у муқаддаё китоблардан дарахт тагида пайғамбарлар тўхташи ҳақида ўқиган бўлади. Бу воқеа юз берганидан у йўловчиларни кўрган замон неча йиллардан бери кутаётгани шулар бўлса керак деб, уларни меҳмонга таклиф қилади. У йўловчилар орасидаги бир йигитнинг боши устида булутлар соя солиб келаётганини кўриб, «булут остидаги одам» охириги пайғамбар бўлади деган ривоятни эслайди.

Абу Лаҳаб ва Абу Жаҳл Пайғамбаримизни туяларга қараб туриш учун қолдириб, ўзлари кетишади. Улар роҳибнинг олдига келишганида булут ҳам Пайғамбаримиз тепасида қолган эди. Шунда олим «Орангизда кимдир етишмайдими?» деб сўрайди. «Ҳа, — деб жавоб беради Абу Жаҳл, — туяларга қараб туриш учун бир кишини қолдирдик». Шунда роҳиб, Пайғамбаримизни кўрсатиб, одамларга, Абу Толибга мурожаат қилиб: «Эй, араблар, уни асранглар, бу мўъжиза! Унинг хислатлари ҳақида Таврот ва Инжилда ёзилган. Агар сиз уни асрамасангиз уни жуҳудлар бадном этишади. Абу Толиб, сизга маслаҳатим, у билан бирга саёҳат қилаверманг, уйингизга қайтинг», дейди. Шунда Абу Толиб барча нарсасини ўша ернинг ўзида сотиб, Маккан Мукаррамага қайтади.

Пайғамбаримиз ёшлик чоғларида яна бир саёҳат қиладилар — Яманга борадилар. Ўшанда Яманда Мас тура амир эди. У ҳам худди шомлик роҳиб каби: «Бу муборак зот билан саёҳат қилишни маслаҳат бермайман, чунки уни жуҳудлар бадном этиши мумкин» дейди. Ўшанда Пайғамбаримиз 17 ёшда эдилар.

Пайғамбаримиз охириги марта Шомга Хадича хизматида бўлганларида борганлар. Сафар жуда фойдали бўлади. Аввал бунақаси бўлмаган эди. Бу даврда Пайғамбаримиз йигирма, Хадича қирқ ёшга киришган эди.

Хадичан Кубро — бой бева аёл, эридан жуда ёш қолган, анча вақт турмуш қурмаган. Шунда у Пайғамбаримизни учратиб қолади ва у зотни жуда севиб қолади, ўзи Пайғамбаримизга совчилар юбора бош-

лайди, эрга теккан бўлса ҳам ҳеч кимни бунчалик сёва олмаганини айтади. Қариндошлар билан маслаҳатлашиб, Пайғамбаримиз Хадичага уйланадилар. Тақдир уларга беш ўғил ва тўрт қиз беради, охир-оқибатда улардан фақат Фотима исмли қизлари тирик қолади. Фотимани пайғамбаримиз Ҳазрати Али ибн Абу Толибга турмушга берадилар. 40 ёшларида пайғамбарлик мартабаси берилади. Маккада 13 йил даъват қиладилар.

Пайғамбаримизга содиқ одамлар орасида ул зотга душманлик қиладиган Абу Лаҳаб, Абу Жаҳл, Уқбага ўхшаганлар ҳам бор эди. Уларнинг кўпчилиги Бадр жангида ўлдирилган. Мадинаи Мунавварага ҳижрат қилганларидан сўнг Пайғамбаримизнинг ишлари яхши томонга бурилиб, катта ютуқларга эриша бошлайдилар.

Шундай қилиб, бугун биз Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо Саллаллоҳу алайҳи васалламга буюк ҳурмат ва эҳтиромимизни билдиряпмиз, Мавлуди шариф муносабати билан бошлаган қисқача ваъзимизни якунлаб дуо қиламиз: Аллоҳ Таоло яхши ва ёмон кунларда барчамизга мададкор бўлсин, Қиёмат куни Ўзининг раҳмати ва мағфиратини ҳамда Ҳабиби ва Расулунинг шафоатларидан ҳаммамизга насибу рўзний этсин, Омин!

ЗИЁВУДДИН ҚОРИ ҲАЗРАТЛАРИНИНГ ИЖОДИДАН НАМУНАЛАР

ФУТУҲИНИ¹

ВОЛИДАМ

Ҳаётим ичра мен кўрдим киши ҳеч кўрмагонларни
Онолик раҳму шафқат меҳри дарёси сузиб келдим.

На эрдим мен ҳамон муҳмалда онангиз бўлмаса эрди
Жаҳолат ҳам батولات нафси шайтондин безиб келдим.

Ёшим то қирққа етгунча қилибсиз барча хизматни
Қачонгача ҳаётим чун ёнарсиз деб қизиб келдим.

Қаю хизматни қилдим мен, ёшим эллик олтидин ошди,
На дерман Тангри олдида ҳаётимни узиб келдим.

Илмдан баҳра олдирмоқ йўлида бўлдингиз раҳбар
Бисотингиз эсам эрдим дебон дастим чўзиб келдим.

Кечинг, эй волидам, маъмур Футуҳийнинг хатосини,
Мукофот айласин деб, оби дийдам сел оқизиб келдим.

Волидам, Макка, Мадина, кўп шаҳарларни кездим мен,
Икки ой, неча кунлар даври даврон ўзиб келдим.

Не бахт ўлгайки турсам суҳбатингизда ҳар доим,
Улуғ халқим, Ватаним, деб шиорларни чизиб келдим.

Маориф ҳам саноат манбаи бўлган диёрим учун,
Емонлик, беҳаёлик, фиққ сўзларни бузиб келдим.

Араб юртидаги дўстлар, ҳам Ҳиндустон халқини
Муборакбод этибон шоду ҳуррамлик тузиб келдим.

ДОМЛАМИЗ

Во дариғо, кетдилар дорул бақога домламиниз,
Ташлабон илму адаб толиблариға домламиниз.

¹ Футуҳий — Зиёвуддин қори ҳазратларининг адабий таҳаллуси

Чекдилар қанди ҳаёт даврида озору жафо,
Сабр айлаб, ҳеч кима қилмай шикоят домламиз.

Бу табаррук зотни қадрини билолмай қолдимиз,
Эндилликда ёд этиб иззатга лойиқ домламиз.

Илму дин ийўлида қилган барча хизматлар учун
Ажру инъом туҳфасин анда топгай домламиз.

Ё Илоҳ, тушди мусибат аҳли имонларга ким,
Қолмади ўрнига лойиқ бир мукамал домламиз.

Дин сирожии эрди, аммо ўзини лазгин тутиб,
Ҳар на билган илмини зоҳир этган домламиз.

Ҳотифим қилди башорат бул азиз устозгаким,
Йўл олиб жаннат сари олий мақомга домламиз.

Шукрлиллаҳ, ҳол сўраб ёнида бўлди бул Футуҳ,
Айтар эрди бор ҳо «Ерим—Аллоҳ» домламиз.

Фарзандларимнинг онаси, 55 йиллик умр йўлдошим
— Муҳайёхоннинг бир неча йиллар гоҳ ҳуд, гоҳ беҳуд
бўлиб, охири нафасда болаларини йиғиб, рози-ризо-
лик сўрагани ва «калимайи таййиба»ни биргалашиб
айтишиб, зам-зам сувидан ичиб, ўзини яхши ҳис қилиб
турганини ҳамма болаларига айтиб, уларни ўз юмуш-
ларига боришларига рухсат этгани ва улар чиқиб ке-
тишлари билан жон баҳақ таслим қилгани ҳақида
марсия.

ДАСТИДАН

Бош олиб чиқсам агар,
Чўлу саҳроларгаким.
Дод этсам, йиғласам,
Дарду жудолик дастидан.

Водариғо қайси бир жон,
Келса фоний дунёга.
Охири дам тортмайин,
Кетгай жудолик дастидан.

Эй ҳаёт йўлдошимиз,
Роҳатда бўлгил донмо.

Термулиб қолдик-ку биз,
Бу жудолик дастидан.

Кимки кўргай умрида
Айшу дунёни магар.
Охирида бағри қон
Кетгай жудолик дастидан.

Кўп азиз фарзандлари
Хизматда ҳозир бўлса-да,
Беҳабар қолиб ажал
Они жудолик дастидан.

Эй, ҳаёт йўлдошимиз,
Ҳусни хитом бўлди насиб:
Хуш калимагуё билан
Кетдинг ажалнинг дастидан.

Қанча донолар, ҳақимлар,
Бу ажалнинг шарбатин
Тотган замон, армон ила
Кетди жудолик дастидан.

Бу ажалнинг вақтидан
Ғофил қолурлар инсу жон.
Дарду ҳасрат бирла қолгайлар
Жудолик дастидан.

Молу жонни ташлабон
Кетгани холин сўрмагил.
Раҳм қилса Тангримиз
Роҳат жудолик дастидан.

Эй, ҳаёт йўлдошимиз,
Роҳатда бўлгил донмо.
Чекди авлодинг ғаму
Андух жудолик дастидан.

Эй, Футухий, сабр айла
Қилгин нидо авлодлара,
Қолмагайлар беҳабар
Минбаъд жудолик дастидан.

Хотифим моҳи ашуур
Тарихи шанба шом учун,

Вов ғурурдан чиқса бўлгай
Йил ажалнинг дастидан.

Бўлмасин деб болалар,
Бир-бирларидан каму кўст,
Барча ишлари режасин
Туздинг жудолик дастидан.

Куллу ман алайҳо фон
Ҳукуминин Оллоҳ деди.
Ким қолур дунёда боқий,
Бу ажалнинг дастидан?

1980 йил 8 декабрь.

ТошМН шифохонасида иншод этилди.

ЗНЕСИМИДУР

Замир покму, ойинанг сафосимидур,
Жонон ниҳолму ё қомат расосимидур?

Юзини кўрдиму, маҳв ўлдиму гумон этдим,
Қуёш отоси, тўлиқ ой онинг оносимидур?

Улай малоҳатидин элни беқарор этган
Виқору азм ила тамкинму, ҳаёсимидур?

Лабин табассумидин ғунчалар бўлур ҳайрон,
Бу хйл табассум ичра Зарафшон ғиносимидур?

Дилим ичида хаёли, тилимда мадҳу сано,
Басорат аҳли билурлар, халқимиз дуосимидур?

Дийдам фидо қилайин холу хатингга дилу жон
Дедики, бу иш ишқнинг иқтизосимидур?

Юзида турфа тароват моҳи тоб эрур жоно
Сўзида ҳийла ҳаловат, улус ҳумосимидур?

Нисори мақдаминг этмоқ учун ошиқ,
Кўзида ёшиму ё дурри бебаҳосимидур?

Футухий чекди қалам ошиқнинг мувашшаҳда,
На ой даврида холму моҳтоб зиёсимидур?

ЎРГУЛАЙ

Мен ғариб бечорани йўқлаб келибсиз, ўргулай,
Қўп машаққатлар чекиб ташриф қилибсиз, ўргулай.

Қўп соғинган эрдим аммо боргали дастур йўқ,
Ташналик тиги билан мажруҳ қилибсиз, ўргулай.

Белгиси ҳурмат муборак бошқа унвонларига
Лойиқи унвон бўлиб хизмат қилибсиз, ўргулай.

Ҳам қиёматда берур Ҳақ яхши унвонлар сиза,
Бу талаб рад бўлмагай албатта шаксиз, ўргулай.

Ҳақни унвонин олурға дин учун хизмат керак,
Ушбу хизматларни ҳам бар жой қилибсиз, ўргулай.

Ўлгунимча ташламайсиз деб қилурмен илтижо,
Доимо бошим силаб кўнглим олурсиз, ўргулай.

Номуносибдур оғолиқға бу ожиз раҳнази,
Қиблагоҳим сўзларидур мен оғонгиз, ўргулай.

КЕЗМУШМАН

На хуш бахтки, дилоромим, хаёлинг бирла
кезмушман.
Хаёлингда юриб балким висолинг бирла
кезмушман.

Мунаввар субҳу шомлар, ёд этиб кўз бирла
қошингни
Чаманлар саҳнида ҳусну жамолинг бирла
кезмушман.

Чаманни сайр этарда, бир ўзим танҳо эмас асло
Сени ҳамроҳ этиб, қадду ниҳолинг бирла
кезмушман.

Саодатманд ёниб сармаст бўлиб севгингни
васфидан
Лабингдан тамшаниб боли, зилолинг бирла
кезмушман.

Ҳамон ҳасратларим дарё каби тўлқин уродирким,
Сени васлингга етмасдан бори гам бирла
кезмушман.

Мабода ҳосилим эй ёр, ҳижрон ўти бўлса,
Висолингга етолмасдан ҳама оламни
кезмушман.

Муҳаббат шавқида ўтмиш-ки Мажнуну Фарҳодлар,
Кел энди ёр, Лайлию Ширин ишқида кезмушман.

Садоқат истамак чун кўп экдим мен ниҳолларни,
Араблар, Оснё, Африқнё ерларни кезмушман.

Шаббоб айёми ўтди, келди даврони шайхухат,
Футуҳий бахту давлат келди деб атрофни
кезмушман.

ЖАФОЛАНМАСИН

Ота-она марҳаматли, меҳри жафоланмасин,
Тут адаб, хизматда бўл, аммо хафоланмасин.

Оила ҳам болалар ризқи фаровонлашиб,
Ёру дўстлар барчаси асло балоланмасин.

Ҳар киши қилса аёлин хизматин камтар бўлиб,
Ҳам шарият, ҳам тариқатдан жудоланмасин.

Дини ислом амридур, тоат улул амрин тутиб,
Ўз ишда сидқидил Ё Рабб, зарарланмасин.

Қайси инсон тўғридир, тўғрига офат етмасин,
Хотину жоҳил жафосила қароланмасин.

Тўғри бўл, ҳам тўғри юр, аҳли жафодин бўл йироқ,
Алҳазар, гаддёр элидан ноҳақ жазоланмасин.

Сақлагил тилни мудом ғийбат, уят, беҳудадин,
Зийнати дунё учун нафсинг ҳаволанмасин.

Тан дурустлик катта бойликдир магар
Ҳеч дунё эли сендан кўнгли яроланмасин.

Беамал олим ила даъво қилувчи зоҳидо,
Обрулик бўлмагай зотан сафоланмасин.

Норасо ақлига қилган эътиمود жоиз эмас,
Халқ миёнида ул оқил баҳоланмасин.

Эй Футухий, шеърни иншод қил Одессада,
Файз топган оринг ёддан йироқланмасин.

4.08. 1980 й.
Одесса шифохонаси.

НАСИХАТ

Эй сухандон дўстларим, дилни муҳаббатга тутинг,
Ҳар садога учмайин андишани маҳкам тутинг.

Гар жафокаш, тил узун ёлғон-яшиқни сўзласа,
Ҳақ—деб-ку, алданиб ташҳиридин тилни ютинг.

Гар ёмонлик бирла дашном қилгучидан ўтсангиз,
Мени эмас, бу бечора бошқани дер, — деб ўтинг.

Гар сухандон сўзларидан Ҳақ суханни билсангиз
Тез фаҳмлангу олиб, балки олтиндан битинг.

Бу насихат маъниси ҳазрат Расулulloҳ сўзи:
Ҳар эшитган сўзни сўзлашдур гуноҳ, ўзни тийинг.

Ким ёмонлик бирла тазвири шаҳодат айласа,
Икки рост шоҳид ила ул шахсни қўлини тутинг.

Кимки сиррин сақламай бегонага изҳор этар
Охири нодим ўлуб ҳасратда қолгонин кутинг.

Эй Футухий, қилма даъво, ким гуноҳдан холидур?
Елвориб йиғлаб Илоҳга банд айбидин ўтинг.

1980 йил 8 декабрь, душанба куни
ТошМН шифохонасида иншод этилди.

ЗОРМЕН

Қайга борсам, эй дило, шайдолиғимдин зормен,
Ҳасрату армон ила бирёнлиғимдин зормен.

Найлайин, чора тополмай дарди бедармон билан,
Ишқ ўтида дарбадар расволиғимдин зормен.

Не учун зор ўлмайин ул сарвиқомат шавқида,
Бағрими қон айлабон гирёилиғимдин зормен.

Бир қараб ҳусни жамолингга мени қилдинг адо,
Термулуб, кўз ёш тўкиб ҳайронлиғимдин зормен.

Кошки қилса жилвалар битган бўлурди муддао,
Бул Футухий бор ғамн ҳижронлиғимдин зормен.

Ушбу ашъор 1963 йил 14 сентябрда Трусковец ча-
манларидан, уларнинг муаттар бўйларидан илҳомланиб
иншод этилгандир.

НАСИҲАТ

Соф дил, ширин забон, эркин табиат дўстлар,
Нодири даврон эрур аҳли карамлардан билинг.

Бадсаришта, бевафо, таъби жафолик ёрлар,
Зоҳири силлиқ эрур, заҳру ситамлардан билинг.

Сўфилик даъвоси йўқ, илмига омил зотлар,
Нафъи ом, олий мақом аҳли ҳикамлардан билинг.

Обрўи олмоқ учун бойликни сарф этган киши,
Охири ҳайрон ўлуб аҳли надамлардан билинг.

Баҳралик фурсатда топган молу давлат эгасин,
Жойига берган учун аҳли расолардан билинг.

Гар жувонлардан бири илму одоб соҳибн,
Моҳири касбу ҳунар аҳли шинамлардан билинг.

Оила бўлса агар сизга итоат пайрави,
Роҳати дунё яна, бахту саодатдан билинг.

Бу насихатларни билган барча ёру аҳлима
Қилсалар яхши қабул, соҳиб фаҳмлардан билинг.

Эй, Футухий, хушхабар қилсун суханларинг асар,
Барчаси маълум эрур аҳли илмлардан билинг.

АЙТАЙИН

Ҳажридан тортган аламни ул сабога айтайин,
Оҳу афғонимни мен ул бевафога айтайин.
На қилай, чора надур, бечорани ҳоли забул,
Ишқ ўтидан зор этиб ул дилрабога айтайин.

Шунчалик зулму ситам қилмоққа одат айладинг,
Бандани занжирбанд этмоқда одат айладинг,
Соғиниб сарсон қилиб қўймоққа одат айладинг,
Бисмил ўлмоқ одатим, ул маҳлиқога айтайин.

Молу жоним сенга деб қилган фидойим каммидур,
Сабр этолмай дам-бадам қилган нидойим каммидур,
Тоғлар ичра дод этиб қилган садойим каммидур,
Ҳуснингга ошифтаменму, қил вафога айтайин.

Бахту толеъ маснадин сенга сўрайди доимо,
Айшу ишрат, роҳати давронни сур, деб доимо,
Яхши хизматлар билан обрўни ол, деб доимо,
Ҳамнишин бўлса Футуҳий дилсафога айтайин

МУҚДРИЖА

Муқаддима	4
Табаррук аждодлар хонадони. Шайх Эшон Бобохон ибн Абдулмажидхон	8
Еш фақих	17
Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасининг таъсис этилиши	22
Шайх Зиёвуддинхон — Ўзбекистон қозиси	24
Муқаддас Қуръонни қаримнинг нашр қилиниши	25
Хориждаги диндорлар билан алоқаларнинг ривожланиши	27
Ватанimiz мусулмонлари ҳаётида ҳаж ибодатининг янги-дан тикланиши	29
Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон — Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси раисининг ўринбосари	30
Шайх Зиёвуддинхон — Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси раиси ва муфтийси	32
Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармасида ташқи алоқалар бўлимининг тузилиши	33
Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари — ислом конференцияси ва учрашувларининг ташкилотчиси ва қатнашчиси	34
1978 йилда Карачида бўлиб ўтган I Осиё мусулмонлари конференцияси, Жазоирдаги «Ислом фикри» йиллик илмий учрашувлар	34
«Имом ал-Бухорий ва ҳозирги замон» конференцияси	35
Хорижий мамлакатлардаги конференция ва анжуманлардаги иштироки	41
Муфтий Зиёвуддинхон — Бутун дунё масжидлар бўйича олий кенгашнинг аъзоси	42
XV ҳижрий аср — тинчлик ва халқлар ўртасида дўстлик асри бўлиши керак	44
1980 йилги Тошкент конференцияси	46
Мусулмонлар тинчлик учун курашда	48
Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохоннинг конференцияга табриги	49
1952 йилги Загорск конференцияси	49
Муфтий Зиёвуддинхон — Бутунжаҳон тинчлик қўмитаси аъзоси	50
1969 йилги Загорск конференцияси	50
1970 йилги Тошкент конференцияси	52
Бутунжаҳон динлараро Москва конференцияси (1977 йил)	53
1982 йилги Москва Бутунжаҳон конференцияси	56
Қутлуг сана	57
Тантанали қутлов	57
Хотима ўрнида	68
Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазрати олийлари ҳақида хотиралар	69

Аллоҳ рози бўлсин	72
Марҳум Зиёвуддинхон ҳазрати олийлари — ота, ака, дўст .	76
Илмнинг буюк фидойиси	78
Марҳум Шайх Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон билан ўчрашувларим ҳақида	80
Меъинг устозим	81
Тинчликпарвар инсон ҳақида хотиралар	83
Марсия	88
Офтоб тутилгани	90
Табрик	91
Муфтий Зиёвуддин қори ҳазратларининг турли жойларда қилган ВАЪЗЛАРИ	93
Зиёвуддин қори ҳазратларининг ижодидан намуналар	132
Волидам	132
Домламиз	133
Дастидан	135
Зиёсимпдур	136
Ургулай	136
Кезмушман	137
Жафолаямасин	138
Насиҳат	138
Зормен	139
Насиҳат	140
Айтайин	

Адабий-бадиий нашр
ШАМСУДДИНХОН БОБОХОНОВ
СУНМАС ЗИЁ

Тошкент «Маънавият» 1998

Муҳаррир Д. Жумақулов
Безаклар муҳаррири С. Соин
Тех. муҳаррир Т. Золотилова
Мусаҳҳиҳ Ш. Илҳомбекова

Теришга берилди 20.05.98. Восишга рухсат этилди 05.06.98. Бичими 84×108^{1/2}.
Литературная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли б. т.
7,56. Шартли кр.-отт. 7,98. Нашр т. 7,38. 10000 нусха. Буюртма №66. Нархи
шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Шодлик кўчаси, 6. Шартнома 12—98.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Тошкент китоб-
журнал фабрикасида чоп этилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кў-
часи, 1-уй. 1998.

Б 79

Бобохонов Ш.
Сўнмас зиё/Сўзбоши: А. Баҳромов; Масъул
муҳаррир: А. Мансур. — Т.: «Маънавият»,
1998. — 144 б.

ББК 86.38